

31.6.4/59

NORDISK TIDSSKIRFT

FOR

Christensen

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

NITTENDE BINDS FØRSTE OG ANDET HÆFTE

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG

GRÆBES BOGTRYKKERI

1910

Д. 6. 4/59

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Д. И. Бр. 14618

Under medvirkning af:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Alf Torp,
professor,
Kristiania.

Johan Vising,
professor,
Göteborg.

C. M. Zander,
professor,
Lund.

redigeret af:

Karl Hude, rektor, dr. phil., Frederiksborg.

Af tidsskriftet udkommer årligt et bind på 4 hæfter, hvert på gennemsnitlig 3 ark. Subskriptionen er bindende for et bind, hvis pris er 6 kroner.

Bidrag til tidsskriftet bedes sendte under redaktørens adresse (Frederiksborg), bøger, afhandlinger og tidsskrifter til anmeldelse under samme adresse eller til Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, Kbhvn. K.

D'hr. anmeldere gøres opmærksomme på, at redaktionen ved at tilstille vedkommende bogs forlægger to exemplarer af anmeldelsen sørger for, at den kan komme forfatteren i hænde.

Bøger indsendte til redaktionen.

- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsingfors.* V. Helsingfors, Waseniuska bokh.
- Arne Magnussons i AM. 435 a—b, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser med to tillæg, udg. af Komm. for det Arnem. Legat. Kbhvn. G. B. N. F.
- Engelske lydkriftstykker*, omskrevne af Otto Jespersen. Do. do.
- Bjovulf*, oversat af Adolf Hansen, med en Overs. af Brudst. om Kampen i Finsborg af V. J. von Holstein Rathlou, udg. ved O. Hansen. Do. do.
- Nyrop, Kr.*, Fransk verslære i omrids. Do. do.
- Rómveriasaga* (AM 595, 4°), hrsg. von R. Meissner. (Palaestra LXXXVIII) Berlin, Mayer & Müller.
- Wagner, R., Die Syntax des Superlativs im Got., AND., AHD., Früh MHD, im Beowulf und in der älteren Edda. (Palaestra XCI.) Do. do.
- Franch, J., Mittelniederl. Gramm. 2. Aufl. Leipzig, Tauchnitz.
- Nilsson, Martin P., Studien zur Gesch. des alten Epeiros. (Lunds Univ. Årsskr. N. F. Afd. I. Bd. 6. Nr. 4.) Lund, Gleerup.
- Neuphilol. Mitteilungen.* 1910. 1—2. Helsingfors.
- Heinze, M., Ethische Werte bei Aristoteles. (Abh. Sächs. Ges. d. Wiss. Ph.-h. Kl. XXVII 1.) Leipzig, Teubner.
- Lamprecht, K., Zur universalgeschichtlichen Methodenbildung. (Do. do. XXVII 2.) Do. do.
- Goetz, G., Zur Würdigung der gramm. Arbeiten Varros. (Do. do. XXVII 3.) Do. do.

Alexander den Store i den orientalske Overlevering.

Af

Arthur Christensen.

Hvor stærkt Alexander den Store end har grebet ind i Persiens Historie, er Erindringen om ham som historisk Person dog tidligt forsvunden hos Perserfolket. Naturligvis mindedes man ham som en fremmed Erobrer, der havde styrtet et nationalt Rige, og mindedes ham derfor med en Følelse af Ydmygelse og Had; men det eneste positive Faktum, som den zarathustriske Tradition har fastholdt af Alexanders Historie, er det, at han bragte Forvirring i Riget og ødelagde en stor Del af de hellige Skrifter. Da man under Sasaniderne gav sig til at dyrke Landets gamle Historie og derfor skulde have nærmere Besked om Alexander, tyede man til den historisk set ret plumrede Kilde, hvorfra baade Østen og Vesten i Middelalderen øste sin Viden om den store makedoniske Erobrer, nemlig Pseudokallisthenes.

Nu er Pseudokallisthenes' Alexanderroman ganske vist, om ikke persisk, saa dog i hvert Fald orientalsk i sin Grund. Romanens ældste Bestanddele er, som Erwin Rohde hævder¹, de indlagte Breve. Disse er saaledes sammenarbejdede med Romanen, at der vilde blive Huller i Fremstillingen, hvis de blev udtagne, hvad der viser, at de ikke er et senere tilklistret Fyld, men udgør et Led i Bogens hele æstetiske Økonomi. Af saadanne større Breve er der et fra Alexander til Aristoteles, som skildrer Heltens Oplevelser indtil Sammenkomsten med Brahmanerne; et andet — fra samme til samme —, hvori beskrives Begivenhederne efter Darius' Undergang, særlig udførligt Porus-Historien. I et tredje — fra Alexander til Olympias — skildres Toget fra Babylon til Herakles' gyldne Søjler og Amazonernes Underkastelse, medens et fjerde — fra samme til samme — giver Besked om Hærtøget til Ørkenen, Kampen med mægtige Kæmper, Oplevelser med Vidundertræer og -dyr samt Toget til «de Saliges Land». I et femte Brev beretter en Soldat i Alexanders Hær om alle de Vidundere,

¹ Der griechische Roman p. 187.
Nord. tidsskr. f. filol. 3die række. XIX.

han har oplevet paa Toget mod Øst, der afsluttes med Alexanders Luftrejse i en af Ørne baaren Kasse.

Disse Breve, der har kurseret enkeltvis som en folkelig Æventyrlitteratur allerede temmelig kort efter Heltekongens Død, synes helt igennem at være af forasiatisk Oprindelse. Det femte Brev kalder Rohde et senere jødisk Makværk, og det fjerde — med Toget til «de Saliges Land» — anser han ogsaa for jødisk, medens Vogelstein havde ment, at disse Elementer var persiske. Nöldeke udtaler sig mod begge Teorier, men uden selv at opstille nogen anden¹.

Der kan nu næppe være nogen Tvivl om, at det meste af det, man har anset for jødisk, fordi det ogsaa forekommer i Talmud, i Virkeligheden stammer fra den akkadisk-assyrisk-babyloniske Mytologi. Dertil hører først og fremmest Toget gennem Mørket til de Saliges Land. Originalen dertil er — som allerede Lenormant i sin Tid har gjort opmærksom paa, og som Lidzbarski siden har hævdet — at finde i det gamle Gilgamisch-Epos, som vi kender fra assyriske Indskrifter, og hvoraf Episoder er billedligt fremstillede paa Seglcylindre o. l., der gaar tilbage til Perioden 4000 — 2300 f. Kr.

Gilgamisch vil opnaa Udødelighed og drager derfor ud for at opsøge sin Stamfader Ut-napishtim med Tilnavnet Atarkhasis (o: den meget kloge), det gamle Testamentes Noah, som efter at være bleven reddet fra Syndfloden nyder Udødelighedens Naadegave i en fjern og utilgængelig Egn af Verden. Gilgamisch drager altsaa afsted til Bjergene Maschu, hvis Porte bevogtes af en Skorpionmand og hans Kone. Efter at have faaet Vejledning af dem drager han videre, rejser 24 Timer gennem et tæt Mørke og kommer til et Sted ved Strandbredden, hvor Træerne bærer Ædelstene i Stedet for Frugter. Gilgamisch faar videre Vejledning af Stedets Herskerinde, færges over «Dødens Hav» af Arad-Ea og kommer til Atarkhasis' Bolig. Han meddeler denne, at han er kommen for at vinde Udødeligheden ved hans Hjælp, men Atarkhasis beklager ikke at kunne gøre noget for ham, thi «saa længe Huse bygges, saa længe Brødre strides, saa længe der er Had i Landet, og saa længe Flodernes Vand flyder ud i Havet, vil Døden komme til enhver Mand». Gilgamisch er imidlertid syg og saaret, og Atarkhasis lader Arad-Ea bringe ham til en Kilde med lægende Vand, der straks gør ham rask. Atarkhasis giver ham tillige Anvisning

¹ Beiträge z. Gesch. d. Alexanderromans (Denkschr. d. kais. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Cl. Wien 1890) p. 25 ff.

paa, hvor han kan finde en livsforlængende Plante. Gilgamisch finder og plukker denne Plante, men mister den paa Tilbagevejen, idet en Dæmon i Slangeskikkelse røver den fra ham.

Hos Pseudokallisthenes er kun Kærnen i Sagnet bleven tilbage, og den er bleven udstyret med mange nye Træk, hentede andensteds fra. Alexander kommer til en Egn, hvor Solen ikke skinner. Han trænger frem gennem Mørket med en udvalgt Skare. De rider paa Hopper, hvis Føl er ladte tilbage i Lejren. Midt i Mørket finder de en lysende Kilde, Livskilden. Alexanders Kok dypper en saltet Fisk deri, og den bliver straks levende og smutter fra ham. Længere fremme træffer de en Glans uden Sol, Maane eller Stjærner, og to Fugle med Menneskeansigter belærer Alexander om, at han ikke kan naa frem til de Saliges Øer, og raader ham til at vende om. Det gør han. Paa Tilbagevejen gennem Mørket opsamler Soldaterne Stene, Jordklumper o. l., og da de atter naaer frem til Lyset, ledede af Hopperne, der gaar efter Lyden af Føllenes Stemmer, viser disse Ting sig at være Ædelstene. — Er der her kommet nye Elementer til, saa mangler bl. a. baade «Dødens Sø» og Atarkhasis. Mærkelig nok dukker de, som vi siden skal se, begge op i senere orientalske Bearbejdelser af Pseudokallisthenes.

Efter Rejsen til Mørkelandet og Livskilden gennemsøger Alexander Luftrummet, idet han farer tilvejs i en Kasse, forspændt med Rovfugle. Dette i Orientens Sagnverden oftere forekommende Motiv¹ stammer ligeledes fra Babylon. Etanna, der iøvrigt identificeres med Gilgamisch, foretager en lignende Luftrejse. Naar Alexander et andet Sted i Romanen afsøger Havbunden i et Bur, saa er det vel en Efterdigtning efter Luftrejsen. Forresten slipper han ikke saa heldigt fra sin Dykkerekspedition, idet en vældig Fisk slynger ham halvdød op paa Land, en Mil bort.

Af de Eventyr, som Alexander ellers oplever med menneskeædende Kæmper, Mennesker med Hundehoveder, Uhyrer med mange Øjne og Ben, Sirener, Hippokentaure og andre mærkværdige Naturfænomener, er det allermeste vistnok importeret fra Indien med Perserne som Mellemlid. Mange af Alexanders Oplevelser minder stærkt om de mærkelige Beretninger fra Indien, som Ktesias er bleven proppet med ved Perserhoffet, men hvis Elementer skal findes allerede i Mahabharata og Ramayana.

Kuriøs er Oprindelsen til Historien om, hvorledes Alexander

¹ Kai Kavus i den persiske Sagnhistorie.

lukkede et Pas mellem to høje Bjerge med en Jærnport for at holde barbariske Folk som Gog, Magog, Farisæere, Alanere o. s. v. ude. Flere af disse Folkenavne viser jo, at Fortællingen maa være naaet til Pseudokallisthenes gennem en jødisk Bearbejdelse; men selve Sagnet er ikke jødisk. De Goeje har paavist¹, at der ligger en historisk Begivenhed til Grund derfor, nemlig Opførelsen af den store kinesiske Mur imod Barbarerne, fuldført 220—212 f. Kr. Denne Murs sydvestlige Port, kaldet Yu mönn eller Jaspisporten, fordi det i Kina højtskattede Jaspis ad denne Vej indførtes fra Khotan, var netop opført i et snævert Pas mellem to Bjerge, og den Beskrivelse, som orientalske Forfattere har givet deraf, passer godt med Romanens Skildring af Alexanders Port.

Her har vi altsaa en terminus a quo for denne Fortællings Vedkommende. Der maa ogsaa være hengaaet en vis Tid efter Portens Opførelse, før Sagnet kan have sat den i Forbindelse med Alexander. Forresten findes Portsagnet ikke — ligesaa lidt som Fortællingerne om Farten til Livskilden og Rejserne gennem Luft- rummet og Havdybet — i den ældste af de tre bevarede Redak- tioner af den græske Pseudokallisthenes-Tekst.

Den græske Alexanderroman er nu opstaaet i Ægypten, rime- ligvis endnu i Ptolemæertiden. Den skyldes vel nok en alexan- drinsk Græker, men national-ægyptisk Paavirkning er umiskende- lig. Alexander gøres til Søn af den sidste indfødte Ægypterkonge Nektanebus, der kommer som Flygtning til Makedonien og ved sine Tryllekunster besnærer Olympias, idet han skaffer hende Drømme paa Halsen, som lader hende tro, at det er selve Guden Ammon, hun har Omgang med. Til en Række Enkeltheder om Nektanebus' magiske Kunster har Budge² fundet Paralleler i gammelægyptiske Indskrifter.

Nektanebus pralede en Gang i Alexanders Nærværelse med sine astrologiske Kundskaber. Alexander udtalte da Ønsket om at lære Stjernehimlen at kende, og Faderen var rede til at give ham et Kursus. Da de nu i Nattens Mørke gik og kigede Stjærner, passede den 12-aarige Skarnsknægt sit Snit til at støde Nektanebus ned i en Afgrund blot for at konstatere, at Astrologen, som var saa kyndig i Himlens Sager, ikke forstod sig paa Jordens. Dette velbekendte orientalske Fabelmotiv er sikkert ældre end

¹ Verslagen en Mededeelingen d. koninkl. Akad. van Wetenschapen, Letterkunde III 5. Amsterdam 1888.

² The History of Alexander the Great, being the syrian Version of the Pseudo-Callisthenes. Cambr. 1889. Introd. p. XXXVI ff.

Pseudokallisthenes: Fablens almindelige Form, hvorefter Astrologen af Vanvare falder i en Afgrund eller Brønd, er jo aabenbart den oprindelige, da det netop er Uagtsomheden, der giver Historien dens Pointe. Nektanebus omkommer i Afgrunden, idet han rører sin Paternitet til Alexander. Da Alexander senere kommer til Ammons Helligdom i Libyen, giver Guden sig tilkende som hans Fader. Her er altsaa en Modsigelse. Fiktionen om, at Alexander var Guden Ammons Søn, er jo skabt af Alexander selv. Ægypterne har foretrukket at knytte ham direkte til deres sidste nationale Dynasti igennem denne Nektanebus, som i 345 f. Kr. var bleven endelig besejret af Artaxerxes III, endskønt man skulde synes, at den ægyptiske Nationalære havde været nok saa vel tjent med, om Alexander havde Guden til Fader fremfor denne vagabonderende Konge, der er skildret som et moralsk set ret havareret Individ. Imidlertid har den gamle Version, der gjorde Alexander til Søn af Ammon, sat sine Spor i Romanen, og det faar en vis Betydning for Alexanderlegendens videre Udvikling i Orienten.

Pseudokallisthenes har søgt at lægge en historisk Ramme om hele det sagnagtige Stof, men ogsaa denne Ramme er natur- ligvis bygget paa de til Romanbehandling mest egnede Anekdoter og Legender, hvorefter meget dog skyldes Alexanders ældste Bio- grafer. Saaledes har Romanen optaget Beretningen om, hvorledes Alexander dør forgiven, en Anekdote, der ikke blot omtales af Plutarch, Diodor, Justinus og Plinius, men selv af Arrian. Pseudo- kallisthenes' Alexanderroman rører imidlertid sin orientalske Op- rindelse derved, at den i sin ældste Form ikke kendte noget til Alexanders Bedrifter i Hellas. Over den ældste, ikke bevarede Tekst har der dannet sig to Lag, der begge skyldes Romanens græske Bearbejdere. Først giver man Begivenhederne i Græken- land Plads efter Slaget ved Issos, idet man her lader Alexander vende tilbage til Hellas. I det andet Lag flyttes de græske Be- givenheder hen paa deres rette Plads før Toget til Asien, men en Levning fra den tidligere Form bliver tilbage, idet man glem- mer helt at fjerne Sporene af Alexanders Hjemrejse efter Issos- Slaget, der jo nu ikke længer har nogen raison d'être¹.

Pseudokallisthenes' Roman gaar nu som en underholdende Folkebog sin Sejrs- gang gennem Verden. Gennem Julius Valerius' og Archipresbyter Leos latinske Bearbejdelser forplantes den til det middelalderlige Evropa, hvor oldfranske og -tyske Epikere

¹ Erwin Rohde: Der griechische Roman p. 185.

gyder nyt Liv i den. Paa armenisk er Pseudokallisthenes bleven oversat ved Oldtidens Slutning eller Middelalderens Begyndelse; men denne Oversættelse staar temmelig isoleret og har ikke haft nogen videre Betydning for Alexanderromanens Udbredelse. Vigtigere var det, at Pseudokallisthenes i Begyndelsen af det 7de Aarh. e. Kr. fik Indpas i Persien.

Khusro Anoscharvans Regering i det 6te Aarhundrede havde indledet en betydningsfuld litterær Periode i Persien. Fabler og Fortællinger samledes, man dyrkede sine hjemlige historiske Sagn og hentede Stof fra Øst og Vest, fra Indien bl. a. Pantschatantra og 1001 Nats Kærne og fra den græsk-romerske Verden bl. a. Alexanderromanen. Der eksisterer endnu en syrisk Version af Pseudokallisthenes, og Nöldeke har uigendriveligt paavist¹, at den er oversat fra Pehlevi, og det fra en Pehleviversion, der stammer fra Begyndelsen af det 7de Aarhundrede, men som iøvrigt er tabt.

Den syriske Tekst stemmer ret nøje overens med den græske Original. Den bygger paa den første græske Overarbejdelse af den oprindelige Pseudokallisthenes, idet den lader Alexander afbryde sit persiske Felttog for at udføre sine Bedrifter i Grækenland. Den er ligesom den græske Tekst inddelt i tre Bøger.

Gangen i denne persisk-syriske Pseudokallisthenes-Version er kort følgende: Ægypterkongen Nektanebus er bleven mægtig ved sin Indsigt i Magien. Han erfarer, at Fjendeskarer nærmer sig, og da hans sorte Kunst lærer ham, at Ægyptens Guder denne Gang vil svigte ham, flygter han forklædt bort og kommer til Makedonien, hvor han i Ammons Skikkelse besøger Olympias. Da Kong Filip erfarer sin Hustrus Utroskab, overbeviser Nektanebus ved sine magiske Kunster ogsaa ham om, at Ammon er den skyldige. Alexander fødes under en gunstig Konstellation, medens Jorden skælver, og Lyn slaar ned fra Himlen. Samtidig sendes det vældige, menneskeædende Føl Bukephalus som Gave fra de kappadokiske Fyrster. Alexander uddannes i ridderlig Færd, dræber sin Fader Nektanebus og betvinger Bukephalus. Delphi-Oraklet havde spaaet, at den, der kunde tæmme Dyret, skulde blive Makedoniens Herre. Efter at have udført forskellige Bedrifter nægter han at betale den vanlige Tribut, som Perserkongen Darius' Satraper kommer for at kræve, og lader dem vende tilbage med den Besked: «Da Filip ingen Børn havde, plejede hans Høns at lægge Guldæg, men fra den Stund af, da hans Søn Alexander

¹ Beitr. z. Gesch. d. Alexanderromans p. 11 ff.

blev født, lægger de ikke Æg længer. Nu vil jeg selv komme til Dig og tage den Tribut af Dig, som Du har modtaget af min Fader.» Satraperne lader Alexanders Billede male og tager det med til Persien, for at Storkongen kan se, hvorledes den dristige Yngling ser ud, der vover at trodse og true ham. Efter at Alexander har dæmpet et Oprør i Armenien og siden befriet sin Moder fra en Bortfører, dør Filip.

Nu forbereder Alexander Toget til Persien. Først drager han dog over Rom og Karthago, hvor han hyldes med Gaver og Tribut, til Libyen, hvor Ammon viser sig for ham i Drømme og erklærer sig for hans aandelige Fader (saaledes slipper den persiske Bearbejder behændigt over Modsigelsen i Pseudokallisthenes' Paternitetsangivelser) og viser ham Stedet, hvor han skal grundlægge Alexandria. Mod Aristoteles' Raad grundlægger han Byen, krones i Memfis og proklamerer sig som Nektanebus' Søn. Derefter drager han til Syrien, besejrer med Møje Tyrus og grundlægger Tripolis.

Imidlertid er Gesandterne vendt tilbage til Darius med tomme Hænder, men medbringende Alexanders Billede. Billedet maa antagelig have været i Legemsstørrelse, thi Romanen lader Darius sammenligne dets Størrelse med sin Datter Roxanes, hvorpaa han kaster det bort med Foragt. Men Roxane tager det med paa sit Værelse, forelsker sig i det og ærer det med Røgelse. Dette sidste er en persisk Tilføjelse til Pseudokallisthenes. Dette med Forelskelse fremkaldt ved et Billede er forresten et gammelt og hyppigt anvendt orientalsk Motiv, der f. Eks. oftere gaar igen i 1001 Nat, i den nypersiske Hatim Tai-Roman o. s. v.

Darius sender Alexander et haanligt Brev sammen med en Pisk og en Bold til at lege med, en Æske med Guld, hvormed han kan betale Hjemrejsen til sin Moder, og ti Maal Sesam, der skal symbolisere den persiske Hærs Talrigheid. Alexander svarer, at han modtager Gaverne; Pisken skal være Tegn paa hans sejrige Vaaben, Bolden paa hans kommende Herredømme over Jordkloden, Gullet paa den Tribut, Persien skal yde ham. Sesamkornene har han smagt paa; der er mange, men deres Smag er flov. Til Gengæld sender han en mindre Portion Sennepskorn for at antyde, at den makedoniske Hær trods sin ringe Størrelse er langt kraftigere end den persiske. Darius skriver til Satraperne i Taurus, at de skal prygle Alexander med en Børnepisk og lade ham bringe hjem til hans Moder. Satraperne Guschtasp og Sa-

bantar¹ lader dog Storkongen vide, at Sagen er alvorligere. I en ny Brevveksling mellem Darius og Alexander gentages Aandrighederne med Sesamen og Sennepen. Det skyldes naturligvis en Klodsethed enten af den persiske eller af den syriske Bearbejder, eller rettere sagt, Klodsetheden ligger i, at dette Træk er nævnt allerede ved den første Brevveksling; det hører hjemme paa det sidste Sted.

Olympias' Sygdom nøder Alexander til at drage hjem. Paa Vejen besejrer han i et stort Slag en af Darius' Generaler. Efter at have fundet sin Moder i Bedring genoptager han sine Operationer og undertvinger Theben.

Anden Bog begynder med de politiske Kampe i Athen, der endelig frivillig slutter sig til Alexander. Derpaa følger Toget mod Sparta. Siden genoptager Alexander sit Persertog. Han slaar Lejr ved Tigris og gaar selv til Darius, forklædt som Gesandt. Ved et Gilde hos Perserkongen genkendes han, flygter bort til Hest og slipper over en tilfrossen Flod. Tøbruddet indtræffer saa brat, at hans Hest drukner, og Forfølgerne ikke kan komme over Floden. Xerxes' Billede i den persiske Kongeborg løsner sig fra Væggen og falder ned.

Krigen kommer nu i Gang, Perserne lider Nederlag ved Floden Strangas. Darius flygter. Alexander stikker Ild paa Xerxes' Palads, men angrer det og lader Ilden slukke. Darius søger Hjælp hos Indernes Konge Porus og lover at give ham Bukephalus, naar de har besejret Fjenden. Alexander, der faar det at vide, drager nu med sine Tropper til Parthernes Land og fortsætter herfra Forfølgelsen af den stadig flygtende Perserkonge. Denne myrdes af to af sine Generaler Bagiz og Anabdeh². Alexander træffer ham døende og græder over ham. Darius beder Alexander drage Omsorg for hans Moder og Hustru og ægte hans Datter Roxane. Da Sejrherreren nu har ladet Perserkongen bisætte med al mulig Højtidelighed, opfordrer han Morderne til at melde sig, idet han sværger paa, at han vil belønne dem med Gaver, Land og Embeder; men da de melder sig, lader han dem i Stedet spidde paa høje Pæle for hele Lejrens Øjne. Efter at have begaaet dette grove Edsbrud, som han forsvarer med, at Hensigten helliger Midlet, ægter han Roxane og optræder som Darius' Efterfølger, og dermed ender anden Bog.

Alexander drager derpaa til Indien for at bekæmpe Porus.

¹ Pseudokallisthenes: Hydaspes og Spinkhther, lat. Overs. Hystaspes og Spinther.

² Pseudokallisthenes: Bessos og Ariobarzanes.

Det er den haardeste Prøve, de makedoniske Soldater endnu har været stillede paa. Inderne anvender vilde Dyr i Kampen. Alexander lader saa lave en hel Hær af Malmfigurer af Mennesker og Dyr. Disse Figurer gøres glødende, og idet de vilde Dyr bider i dem, bliver de rasende af Smerte og styrter sig ind i Indernes Rækker. Alligevel varer Kampen i 20 Dage, Bukephalus omkommer, Makedonerne taler allerede om at kapitulere. Saa udfordrer Alexander Porus til Enekamp og fælder ham. Derefter besøger han Gymnosofisterne, som i Romanen identificeres med Brahmanerne, og holder en filosofisk Diskurs med dem.

Nu begynder den rent æventyrlige Del af Romanen. Alexander kommer til Landet Prasiake, der befolkes af fiskeædende Mennesker med Hestehoveder. Philon sendes i Land paa en Ø, der viser sig at være Ryggen af et stort Dyr; da Dyret dukker ned, drukner Philon. Paa sin videre Fart træffer Alexander allehaande vilde Dyr, vilde Mænd med Fuglehoveder og andre med Løvehoveder, hovedløse Mænd med Øjne og Mund paa Brystet, alle disse Fabelvæsener, som senere gaar igen i muhammedanske Kosmografier og i 1001 Nat. Han møder talende Fugle, maa kæmpe sig igennem voldsomme Vinde, sorte, ildfyldte Skyer og dybe Snemasser og kommer tilbage til Prasiake, hvor to talende Træer forudsiger hans Død i Babylon for hans egne Soldaters Hænder. Han drager videre Øst paa, dræber en Drage, idet han først gør den uskadelig ved at lade den sluge to med Gips, Svovl m. m. udstoppede Oksehuder og derpaa gør det af med den ved at kaste glødende Malmkugler i Gabet paa den¹. Siden gaar han som sin egen Gesandt til Kina ligesom til Darius' Hof, faar en god Modtagelse og vender tilbage med Gaver, drager over Soghd og Margiana — hvor han grundlægger Merv — til Landet Samraje (o: Semiramis' Kongerige), hvor Dronning Kandake hersker. Hendes Folk hylder særlig Ammon, og Alexander skriver til hende og foreslaar, at de skal fejre en Ammonsfest sammen. Hun er imidlertid mistænksom og sender en græsk Maler afsted for hem-

¹ Budge ser — vistnok med Rette — i denne Dragekamp en Reminiscens af den babyloniske Myte om, hvorledes Guden Marduk dræber Uhyret Tiamat. Tiamatdrabet har hørt til de Myter, der har faaet størst Udbredelse og levet længst i Forasien. Det er foreviget ikke blot i den assyrisk-babyloniske, men ogsaa i den oldpersiske Skulptur, og det spores i de senere aramæiske Religionsformer, ogsaa i Manikæismen. Efter den assyriske Beretning fører Marduk voldsomme Stormvinde ind i Uhyrets Gab, og idet disse gør en frygtelig Ravage i Tiamats Indvolde, gør han Ende paa Bæstets Liv med sit Sværd.

melig at male Alexanders Billede til hende. Kandakes Søn Kandaules kommer til Alexanders Lejr som Flygtning, efter at Marka-Folket (vel en syrisk Fejlæsning af Pehlevi Marvik, Margianerne) har røvet hans Hustru. Alexander lader Ptolemæus optræde i sin Rolle, medens han selv optræder som Antigonos og af den falske Alexander faar Ordre til at foretage et Tog mod Margianerne. Han befrier ogsaa Kandaules' Hustru og ledsager Parret til Kandakes Hovedstad. Dronningen genkender ham efter Billedet, men lover at bevare hans Inkognito. Hendes anden Søn Karator, der er gift med en Datter af den af Alexander dræbte Inderkonge Porus, vil af Had til Alexander dræbe den formentlige Antigonos — som jo er Alexander selv —, men denne undslipper ved at love forræderisk at lokke Alexander over i Kandakes Land og i Karators Vold.

Heltens Tog gaar nu videre til Amazonernes Hjem. Iforvejen indleder han dog en Brevveksling med de mandhaftige Kvinder, der lover at yde ham en aarlig Tribut og ikke forsømmer Lejligheden til at sikre sig gode Partier blandt Verdenserobrers Krigere, idet de tilbyder, at de Amazoner, der overbringer Tributen, skal blive et Aar i Alexanders Lejr og eventuelt gifte sig og blive der for bestandig, og naar de dør, skal der blive sendt andre i Stedet. Efter at have besøgt Amazonerne vender han tilbage til Babylon, men gaar derfra atter paa Farten, kommer til Herakles' Hule, hvor han ser to Kæmpestatuer, en af Guld og en af Sølv. Efter 7 Dages Rejse i det tætteste Mørke naar han frem til en varm Egn, hvor der bor krigerske Kvinder, større og skønnere end Amazonerne og førende Vaaben af Sølv, da der hverken findes Jærn eller Kobber hos dem. Han kommer til en Sø, indskiber sig med sine Folk, og tre Dages Sejlads bringer ham til Solens By. Derfra gaar Turen atter igennem Mørke, saa at tændte Sølvlamper maa bæres foran Hæren; man passerer Floden Sakhan, der skiller Asien fra Evropa, og besøger Khusros og Pakors Palads i Susa (Khusro og Pakor er en sasanidisk Variation for Xerxes og Cyrus hos Pseudokallisthenes). Her ser han bl. a. en græsk Guldstatue, hvorfra der i Xerxes' Tid udgik en Stemme, naar Fjender nærmede sig, og et Guldbur med en gylden Due, der fortolkede Stemmen fra Statuen, fremdeles store Sølvkugler, der hver rummede 360 Maal Vin. De var udvendigt prydede med Billeder og var af Perserne bragte derhen fra Ægypten¹.

¹ Disse Vinbeholdere, der ikke figurerer i den græske Pseudokallisthenes-Tekst, synes at være tilføjede paa persisk Grund. Hver af dem

Endvidere findes i dette Slot en selvspillende Guldharpe og en Guldtrone, foran hvilken der stod 30 Guldskaalet¹ og over hvilken en gylden Ørn bredte sine Vinger, fremdeles en gylden Vinstok med Druer af guldindfattede Ædelstene m. m.

Nu sker det, at en Kvinde føder et Uhyre med fire Dyrehoveder. Kaldæerne udtyder det som et Varsel om Alexanders nærforestaaende Død. Antipater, hans Søn Kassander og Overmundskænk Iollas sammensværges sig og forgiver Alexander. Pint af Smærte forsøger han at styrte sig i Eufrat, men holdes tilbage af Roxane. Han tilkendegiver sin sidste Vilje, dør, og hans Lig føres til Alexandria.

Ejendommeligt ved denne Pseudokallisthenes-Oversættelse er det, at den ikke paa det religiøse Omraade bærer Spor af at være gaaet gennem en zarathustrisk-persisk og en nestoriansk-syrisk Bearbejdede. Romanen har bevaret sin hedenske Karakter, dens Gudeverden er græsk-ægyptisk. Da den persisk-syriske Alexanderroman knytter sig til den ældste af de græske Tekstredaktioner, kender den ikke noget til Alexanders Rejse til Livskilden og de Saliges Land og Luftfarten samt Bygningen af Muren mod Gog og Magog og de andre vilde Folk. Det meste af dette gaar imidlertid igen i en noget friere Behandling i en kristen, syrisk Legende, som er føjet som et Anhang til alle Haandskrifter af den syriske Alexanderroman.

Denne Legende handler om Alexanders Opdagelsesrejse ud over den beboede Verdens Grænser. Hans Raadgivere paastaar, at ingen kan naa til Verdens Ende, thi man kan vel sejle over de tolv lyse Have, der omgiver Jorden, men ikke over det stinkende Ocean, hvis Vand er som Edder, og som skilles fra de

skal aabenbart indeholde Vin til et helt Aar (360 Dage, idet de 5 Epagomena, der føjedes til det persiske Aars tolv 30 Dages Maaneder, lades ude af Betragtning). Atter og atter møder vi i Persien Tallet 360 med denne Betydning: Artaxerxes II og Darius III havde hver 360 Medhustruer, Khusro II's Hofmusikant Barbad havde 360 Melodier, en til hver Dag i Aaret; Strabo omtaler en persisk Sang, hvori 360 Anvendelser af Palmen opregnes. Det gaar igen i senere persisk-arabiske Æventyr: Omar ibn an-Noman har 360 Slavinder, en for hver Dag i Aaret; hver af dem har sin egen Bolig i hans Palads, der er inddelt i 12 Dele efter Aarets Maaneder, hver med 30 Boliger. At dette Træk i den arabiske Roman er laant fra Persien, fremgaar bl. a. deraf, at Araberne selv bruger Maaneaar paa 354 Dage. Kong Kalads Søn faar et Slot med 360 Værelser for at undervises en Dag i hvert Værelse.

¹ En for hver Dag i Maaneden, sml. foregaaende Note.

tolv Have ved et smalt Fastland. Alexander bliver dog ved sit Forsæt, stolende paa Gud, til hvem han bl. a. siger: «Jeg ved, at du har ladet vokse Horn paa mit Hoved, for at jeg dermed skal støde Verdens Riger sønder.» Disse Horn, der siden stadig følger Alexander i den orientalske Sagndigtning, er i Virkeligheden Guden Ammons Attributer og altsaa Minder om Alexanders guddommelige Ophav.

Alexander kommer over de lyse Have og vil nu prøve at sætte over det stinkende Ocean. Han forsøger først med 373 dødsdømte Forbrydere, men de dør straks, inden de har forladt Strandbredden. Saa følger han Landet mellem de lyse Have og det stinkende Ocean, indtil han kommer til det Sted, hvor Solen træder ind ad Himlens Vindu. Naar Solen her staar op af Havet, flygter Menneskene og skjuler sig i Havet for ikke at rammes af dens Straaler, og hvor Solen paa sin Vej passerer de vilde Klipper, skjuler Menneskene sig i Huler, de har hugget i Klippemassen, thi selv Stene springer ved Solstraalernes Hede, og rammes Mennesker eller Dyr af dem, kommer de straks i Brand. Naar Solen nu er traadt ind ad Himlens Vindu, kaster den sig ned og tilbeder Gud og fortsætter saa sin Vandring, indtil den om Morgenen atter staar op af Havet paa det sædvanlige Sted.

Fra det yderste Vesten drager Alexander forbi Bjærget Masis, videre gennem Armenien nordpaa til et Bjærg, der strækker sig nord om Persien til Indien, og hvorover der kun fører en smal Sti. Hinsides dette Bjærg bor Hunnerne, hvis vilde Sæder skildres realistisk og naturligvis med enkelte Overdrivelser. Blandt deres Fyrster, som opregnes, er Gog og Magog. Paa den anden Side af Hunnerne bor Lilleputter, Hundemennesker og et Folkefærd til, hvis Navn ikke med Sikkerhed kan læses. Det synes at skulle være Manikæere, som den kristne Forfatter elskværdigt har anbragt i dette Selskab. Hinsides dem er der kun Ørkner fulde af Slang, og længere borte i det fjærne ligger Paradiset mellem Himmel og Jord, omgivet af Taager. Gud har omgivet det med Have og Floder og det stinkende Ocean, for at Menneskene ikke skal kunne nærme sig Paradiset.

Alexander bygger saa ved Hjælp af Arbejdere, som han har bragt med fra Ægypten, en mægtig Port af fast og smeltet Metal imod de barbariske Folk og forsyner den med en Indskrift, hvori han profeterer, at Hunnerne gentagne Gange skal gøre Indfald, bl. a. efter 826 Aars Forløb, og at Gud efter 940 Aars Forløb, naar Synden har taget for stærkt Overhaand, vil aabne Porten

for Hunnerne, og der vil opstaa en frygtelig Folkekamp som skal ende med Romerrigets Verdensherredømme.

Perserkongen Tubarlag af Abasverus' Slægt hører nu Tale om, at Alexander nærmer sig, og samler en vældig Hær mod ham. Gud styrker Alexander i Slaget, saa at han dræber 60 Konger og deres Hære, og Resten flygter. Tubarlag fanges, men slipper for at blive dræbt, mod at han pantsætter Persien og alle sine Skatte til Alexander og lover efter 15 Aars Forløb at indløse det med Afstaaelse af Assyrien og Babylonien. Herefter besluttet det, at 6000 Romere og 6000 Persere i Fællesskab skal bevogte Porten mod Hunnerne. Tubarlag samler sine Troldmænd, Sandsigere, Magere samt Ild og Vand og alle sine Guder, og de spaar om Romerrigets kommende Verdensherredømme. Alexander drager atter bort, beder til Gud i Jerusalem og sejler til Alexandria, hvor han dør, testamenterende sin Sølvkrone til Kristus.

Forfatteren til denne Legende hører, som hans geografiske Kundskaber viser, hjemme i de Egne, hvor Eufrat og Tigris udspringer. Han kender aabenbart af egen Erfaring de hunnisk Barbarer. Nöldeke paaviser, at han maa have oplevet det Hunnerindfald, der ifølge Alexanders profetiske Indskrift skulde finde Sted efter 826 Aars Forløb, det vil formentlig sige i Aaret 826 efter den seleukidiske Æra, altsaa 514—15 e. Kr., i hvilket Aar Sabir-Hunnerne netop faldt ind i Armenien og de tilstødende Egne. Portens Aabning 940 Aar efter Alexander og den derpaa følgende Folkekamp er for Forfatteren en Fremtidsfantasi.

Der synes i den syriske Legende at være tilført Alexandersagnet flere nye Momenter fra Gilgamisch-Myten. I hvert Fald sammenstiller Meissner det «stinkende Ocean» med den fra Gilgamisch's Fart kendte «Dødens Sø», og Bjærget Masis er vistnok lig med Bjærget Maschu i Gilgamisch-Myten.

Denne kristne Legende er oftere bleven behandlet af syriske Forfattere, først af Jakob af Sarug, der døde i 521. Men særlig Betydning har den faaet derved, at den er gaaet over i Koranen. Hvis vi ikke kendte noget til Alexandersagnets Udviklingshistorie, skulde vi have meget Besvær med at genkende Makedonerkongen i Profeten Muhammeds Behandling. Profeten fortalte altid sine Historier i en underlig dunkel Form, dels vel for at forhøje det mystiske Indtryk, dels ogsaa fordi han var et uklart Hoved, der løb med en halv Besked, blandede, hvad han havde hørt, sammen paa en forvirret Maade og glemte Pointerne. I Koranens Fremstilling (Sure 18 Vers 82 ff.) er Alexandersagnet blevet skilt af

med den sidste Trevl af historisk Sandhed. Alexander nævnes end ikke ved Navn, men kaldes blot «den Tohornede», Zul-Qarnain.

Stedet lyder som følger¹: Man vil spørge Dig ud om Zul-Qarnain. Sig: Jeg skal give Eder en Beretning om ham. Sandelig vi har befæstet hans Magt paa Jorden og givet ham Indflydelse over alle Ting. Og han fulgte et andet Himmelstrøg, indtil han kom til Vesten. Han fandt, at Solen gik ned i en dyndet Kilde, og han fandt ved denne et Folk. Vi sagde til ham: «O Zul-Qarnain, Du kan enten straffe dem eller vise Naade mod dem.» Han svarede: «Hvad angaar den, som har handlet tyrannisk, saa vil vi straffe ham, og derpaa skal han gives tilbage til sin Herre, og han skal straffe ham med en skrækkelig Straf. Men den, som tror og handler ret, for ham skal Velgærning være Belønningen, og vi vil kun befale ham, hvad der er let at udføre.» Derefter fulgte han (Zul-Qarnain) atter et andet Himmelstrøg, indtil han kom til Østen, og han fandt, at Solen stod op hos et Folk, hvem vi ikke har givet noget Dække [mod dens Straaler]. Saaledes var det, og vi omfattede med Kundskab, hvad der var hos ham. Saa fulgte han paany et andet Himmelstrøg, indtil han naaede til en Egn mellem to Dæmninger, ved Foden af hvilke han fandt et Folk, som næsten ikke forstod noget Sprog. De sagde til ham: «O Zul-Qarnain, Jadjudj og Madjudj (Gog og Magog) bringer Ødelæggelse over Jorden; men vi vil give dig Løn, for at Du skal bygge en Vold mellem os og dem.» Han svarede: «Den Styrke, min Herre har givet mig, er bedre [end nogen Løn]. Men hjælp mig blot efter Evne, og jeg skal bygge et Værn mellem Eder og dem. Bring mig Jærnblokke, saa mange, at de naar op i Højde med de to Fjælde.» Og han sagde videre: «Blæs derpaa, indtil vi har gjort det glødende som Ild.» Og han sagde: «Bring mig smæltet Metal, at jeg kan gyde det ud derover. De skal ikke kunne overskride det og ikke kunne gennembore det.» Og han sagde: «Dette er et Værk af min Herres Naade, og naar den Stund kommer, da min Herres Løfte skal opfyldes, da skal han jævne det med Jorden, thi min Herres Løfte er Sandhed.»

Pseudokallisthenes' Fortælling om den saltede Fisk, som Alexanders Kok dypper i Livskilden, og som bliver levende og smutter fra ham, findes omtalt i samme Korankapitel, men Muhammed har meddelt den paa sin sædvanlige konfuse Maade, saa at den vilde

¹ Det er Gud, som taler til Muhammed.

være uforstaaelig, hvis vi ikke kendte den i Forvejen. Desuden har han ved en Fejltagelse sat Moses i Stedet for Alexander. Det er Vers 59 ff., der lyder saaledes: En Gang sagde Moses til sin Ledsager¹: «Jeg vil ikke standse, før jeg naar til det Sted, hvor de to Have støder sammen, om jeg saa skal gaa i 80 Aar.» Og da de kom til det Sted, hvor de to Have støder sammen, glemte de at passe paa Fisken², og den tog sin Vej sporenstregs ud i Havet. Og da de var komne længere frem, sagde Moses til sin Ledsager: «Giv os vor Frokost, thi vi er blevne dygtigt trætte af vor Rejse.» Ledsageren sagde: «Hvad for noget! Da vi kom ud til denne Klippe, glemte jeg Fisken. Det har ikke været nogen anden end Satan, der har bragt mig til at glemme den, saa at jeg undlod at kalde den tilbage; og den tog sin Vej ud i Havet paa en vidunderlig Maade.» Moses svarede: «Saaledes var netop vor Vilje.» Og saa vendte de samme Vej tilbage.

Gennem Koranen er Zul-Qarnain gaaet over i den islamitiske Legende verden som en af den førislamitiske Tids særlig gudbe-naadede Helteskikkelser. At Zul-Qarnain var den samme som Alexander, det var de arabiske Kommentatorer ganske paa det rene med³. Nærmere Oplysninger om dennes Liv og Levned søgte man i den omtalte Pehlevi-Oversættelse af Pseudokallisthenes, som synes at være bleven lagt til Grund for Behandlingen af Alexanders Historie i den fra den sidste Sasanidetid stammende officielle, autoriserede persiske Rigshistorie, den saakaldte «Herrebog» (Khu-dhai-namak). Den har igen været Hovedkilden til alle arabiske og persiske Historieværker for den ældre persiske Histories Vedkommende, og saaledes doceres Alexanders Liv og Levned den Dag idag i orientalske Historiebøger efter Pseudokallisthenes med større eller mindre Modifikationer.

Den væsentligste Ændring, som Perserne har foretaget, rimeligvis allerede den Gang, da de indlemmede Pseudokallisthenes i «Herrebogen», angaar Alexanders Herkomst. Hele Nektanebus-Historien, som Ægypterne i sin Tid havde fabrikeret for at knytte Makedonerkongen til deres Dynasti, slog Perserne en tyk Streg over for at skaffe en ny og sindrig genealogisk Forbindelse tilveje mellem Alexander og de gamle Perserkonger.

¹ Ifølge Kommentarerne Josva.

² Hvad det er for en Fisk, har Muhammed glemt at fortælle.

³ Først i den senere Tid er der med det større Kendskab til de græske Historiekrivere opstaaet Tvivl hos de muhammedanske Lærde om Identiteten mellem de to Skikkelser.

Kong Dara (Darius) førte Krig med Grækerkongen Filip, som maatte bekvemme sig til at betale Tribut og give Dara sin Datter til Hustru. Dara fandt imidlertid en ilde Lugt hos hende og lod derfor sit Harems Forstanderinde kurere hende med en Urt, der hed Sandar. Da Kongen derefter besøgte hende, udbød han: «Al Sandar», hvad der skulde betyde: «Hvor kraftig er ikke Sandar!» Men han kunde alligevel ikke overvinde sin Afsky for hende, idet han stadig mindedes den ilde Lugt, og derfor sendte han hende tilbage til Grækenland. Her fødte hun en Søn, som efter Faderens Udraab i Undfangelsens Øjeblik fik Navnet Al-Sandar. Han voksede til og fulgte sin Bedstefader Filip i Regeringen, medens Dara i Persien efterfulgtes af sin anden Søn, der ligeledes hed Dara. Alexander, der betragtede Persien som sin retmæssige Arvelod, vægrede sig nu ved at betale Tributen og drog paa Krigstog mod sin Broder¹. Efter en anden Version hed Filip Datter Halai (Forvanskning af Olympias), og dette Navn sammenstillet med Navnet paa den Urt eller det Træafkog, hvormed hun var bleven behandlet, blev til Halai-Sandarus, hvoraf Alexanders arabiske Navn Al-Iskandarus er opstaaet².

Af persisk Oprindelse er naturligvis ogsaa den iøvrigt isoleret forekommende Version, at Dârâ skulde have efterladt sig — foruden Datteren Roschanak (Roxane), der ægtede Alexander — Sønnerne Aschak, Stamfader til Aschkaniderne (o: Arsakiderne), og Ardeschir, Sasanidernes Ahneherre. Saaledes er hele Stam-tavlen bragt i den skønneste Orden.

Pseudokallisthenes er nu heller ikke sluppen uskadt fra Overgangen fra Perserne til Araberne. Allerede i den ældste kendte udførlige arabiske Fremstilling af Alexanders Historie, den, som Dinawari († 896) giver, er Alexander bleven til en Missionær for den ene, sande Gud. Oprindelig var han tyrannisk og overmodig. Men Filosofen Aristoteles, en af de faa fromme Mænd, som endnu holdt fast ved den sande Gud, begav sig fra de fjerneste Egne af Romerriget³ til Alexanders Hovedstad og holdt i Stormændenes Nærværelse en Straffeprædiken for ham. Alexander blev først forbitret og vilde lade den formastelige Dervisch Aristoteles dræbe, men besindede sig og omvendte sig til den sande

¹ Efter Dinawari († 896).

² Efter Tabari († 923).

³ Perserne og Araberne sammenfatter Grækere og Romere under Navnet Rumier og lader det romerske Kejserriges Forhold gælde for hele den græsk-romerske Oldtid.

Tro. Han bad da Aristoteles blive hos ham for at vejlede ham, forsamlende sine Høvdinge og sagde til dem: «Vid, at vi hidtil kun har æret Afguder, der hverken kunde gavne eller skade os. Nu giver jeg Eder en Befaling, der ikke taaler nogen Modsigelse; jeg ønsker, at I gør til Eders Frelse, hvad jeg gør til min egen, nemlig ærer Gud alene, ingen Afgud, og afsiger alt andet, hvad vi hidtil har tilbedt.» Da Stormændene straks erkender Sandheden af Kongens Ord og antager Troen paa den sande Gud, bliver det næste Skridt at tvinge Folkenes Mængde til det samme. Alexander befaler, at Afgudsbillederne skal sønderbrydes, og alle skal tro paa Gud alene. Skrivelser af dette Indhold sender han rundt til alle Jordens Konger, ogsaa til Dara, der bliver vred og forlanger, at Alexander ufortøvet skal erlægge den Tribut, hans Fader har forpligtet sig til. Dermed optages den pseudo-kallistheniske Traad igen.

Araberne kunde naturligvis ikke finde sig i, at den store Troshelt Alexander forbigik Arabien, medens han ellers hjemsøgte alle Dele af den beboede og ubeboede Jord samt Havdybet, Luftens Regioner og Paradiset. Altsaa maa Alexander nu paa Vejen fra Indien gøre en Afstikker til Jemen, hvor han besejrer Kong Tubba al-Aqran¹ og valfarter til Mekka.

Iøvrigt indeholder de forskellige arabiske Bearbejdelser af Alexanderromanen mindre væsentlige Variationer, moraliserende Diskurser o. l.

Ogsaa kristne Arabere har beskæftiget sig med Pseudokallisthenes. Der eksisterer en ætiopisk Alexanderroman, der er oversat fra Arabisk, men iøvrigt bygget paa Pseudokallisthenes' Værk i alle dets forskellige Tekstformer. Heri er Alexander bleven en kristen Troshelt.

De arabiske Fremstillinger bygger som sagt væsentligt paa Pehlevi-Versionen af Pseudokallisthenes, men de indeholder dog spredte Træk, som viser Kendskab til de forskellige græske Pseudokallisthenes-Tekster og ogsaa til den senere latinske Brevveksling mellem Alexander og Brahmanerkongen Dindimus. De ældre arabiske Behandlinger af Alexanderhistorien har atter dannet Grundlag for den persiske Digter Firdusis poetiske Behandling af dette Æmne i «Kongebogen».

Noget nyt af Interesse kommer i Firdusis Behandling først

¹ Al-Aqran betyder «den Hornede». Naar Alexander havde to Horn, maatte hans arabiske Modstander i det mindste have ét!

frem i det Øjeblik, da Alexander efter at have besejret Darius begiver sig til Indien. Han kommer her først til Kong Kaid's Land. Denne Konge har haft underlige Drømme, som af en tilkaldt vis Eneboer Mihran tydes derhen, at Kongen ikke bør begynde Krig med Alexander, men skal sende ham fire af sine Kostbarheder, nemlig sin Datter, en Filosof, en berømt Læge og et Bæger, som hverken ophedes af Ild eller Sol, og som bliver lige fuldt, hvor meget der drikkes deraf. Efter gentagne Udvekslinger af Gesandtskaber modtager Alexander Kaid's Underkastelse og de fire Kostbarheder, hvoraf han anser Datteren for den mest værdifulde. Med Filosofen fører Alexander en stum Disput ved Hjælp af Symboler, et i den orientalske Æventyrdigtning (bl. a. i 1001 Nat) hyppigere forekommende Træk. Alexander sender Filosofen et Bæger fuldt af Fedt og befaler ham at gnide sine Lemmer dermed; det betyder, at Alexander har lært tilstrækkelig Filosofi hos sit Lands Vise, saa at han ikke har Brug for Indiens Visdom. Filosofen sender Bægeret tilbage fyldt med Naale og antyder dermed, at den Vises Ord er skarpe og gennemtrængende og Alexanders Hjærte koldt som Jærn. Af Naalene lader Alexander lave en Seglring, som han sender sin Kontrapart, der deraf laver et Metalspejl og sender det tilbage. Betydningen heraf gives ikke. Alexander sætter Spejlet i Vand, til det rustet, og sender det atter til Filosofen, der sender det poleret tilbage. Alexanders Mening havde været, at hans Hjærte var blevet fuldt af Rust ved den megen Blodsudgydelse, og Filosofens Svar antydte, at han tilbød at rense Kongens Hjærte igen ved sin Visdom. — Kong Kaid er en Refleks af Dindimus, og Filosofen er Calanus; men hele Episoden er ganske frit behandlet af Firdusi eller rettere af hans Kilder, der vistnok gaar tilbage til Khusro I's Tid (531—78), da Perserne netop importerede Moralfilosofi og Lægekunst fra Indien.

Derefter følger Kampen med Porus, Besøget i Mekka og Kampene i Arabien, fremdeles Kandake-Historien, der henlægges til Andalusien. Med suveræn Foragt for Tid og Rum tager Alexander nu fra Andalusien med sin Hær en lille Svipstur tilbage til Indien for at føre metafysiske Samtaler med Gymnosofist-Brahmanerne. Hans videre Rejse er udstyret med forskellige nye Træk. I Stedet for Øen, der viser sig at være Ryggen af en stor Fisk, har Firdusi et lysende Bjærg, til Undersøgelsen af hvilket der udsendes 30 Mand paa et Skib; da de kommer i Nærheden af Bjærget, dukker en stor, gul Fisk op af Vandet og sluger dem

alle. Det fra den syriske Pseudokallisthenes-Version kendte Dragedrab foregaar hos Firdusi paa den mindre omstændelige Maade, at Alexander fodrer Dragen med forgiftet Oksekød. Derefter følger Besøget i Kvindebyen og Toget til Livskilden i Mørkets Land, paa hvilket Helten ledsages af Profeten Khidhr.

Det er en særdeles interessant Udvidelse af Pseudokallisthenes' Beretning, da Khidhr ikke er nogen anden end Gilgamisch-Mytens Ut-napischtim eller Atarkhasis, som nu atter faar Plads i det Milieu, hvor han hører hjemme. Ved Siden af Navneformen Atarkhasis findes ogsaa Omstillingen Khasisatar, og under dette Navn (Xisuthros) kendes den babyloniske Syndflodhelt fra Berossus' Beretning. Khasisatar er fremdeles blevet til den arabiske Khidhr¹, en ejendommelig Profetskikkelse, der stadig bærer et mytisk Præg. Som den, der har drukket af Livskilden, er han udødelig, og idet hans Navn ved en Folkeetymologi sættes i Forbindelse med en arabisk Rod, der betyder «grøn», bliver han Sindbilledet paa Vaar og evig Ungdom. Som Sømændenes Beskytter bevarer han endnu en Refleks af sin Søfarerrolle fra Syndfloden. Iøvrigt identificerer Orientalerne ham baade med Elias og med den europæiske St. Georg.

En lille Episode fra Rejsen i Mørkets Land, der allerede findes hos Pseudokallisthenes, har hos Firdusi faaet en dybsindig Pointe. Der lyder pludselig en Stemme, som siger, at den, der opsamler nogle af de Stene, der ligger paa Vejen, siden vil fortryde det, og at det vil gaa den, der undlader at opsamle Stene, ligesaa. Nogle samler da Stene op, andre lader være. Da Skaren naaer frem til Dagens Lys igen, viser det sig, at Stenene var Ædelstene. De, der ingen har taget med, angrer det, og de andre angrer, at de ikke tog flere med.

Nu gaar Turen igen mod Øst, og Alexander kommer til den Egn, hvor Gog og Magog huserer. Det er to Uhyrer, som, naar de sover, lægger deres ene Øre under sig som en Underdyne og dækker sig til med det andet Øre. Efter mod dem at have bygget den famøse Mur gaar Alexander som sin egen Gesandt til Kina, derfra paa et heldigt Togt mod Beboerne af Sind (det nedre Indusland) og videre over Jemen til Babylon. Paa den sidste Del af Routen kommer han til et Bjærg, paa hvis Top der er et Hav og en By, hvis Beboere lever af Fiskeri. De overleverer ham

¹ I Nosairiernes endnu eksisterende Religion, der bestaar af gammel-semitiske Elementer i islamitisk Tillempning, optræder han under Navnet Khodhr som en af de vigtigste Gudesikkelser.

den her skjulte Skat, der har tilhørt Sagnkongen Kaikhusro. Firdusi har udeladt Forgiftningshistorien; han meddeler kun, at Alexander dør efter at have holdt en Tale til Hæren, og at Persere og Grækere strides om Liget, indtil en hemmelighedsfuld Stemme erklærer, at det skal bringes til Alexandria.

Omtrent 200 Aar efter Firdusi (1191 e. Kr.) skrev Nizami sin «Alexanderbog» (Iskendername), et stort episk Digt i to Dele. Første Del indeholder den bekendte Alexanderroman i en ganske vist af Nizamis Personlighed farvet Fremstilling. Paa forskellige Punkter er Stoffet frit behandlet. Alexander er her simpelthen Søn af en from Kone, som føder ham paa en Vej langt borte fra sin Mand og sin Slægt. Kong Filip, der kommer der forbi, finder Konen død og opfostrer Barnet, der bliver hans Efterfølger. Op-lært af Aristoteles i Fromhed og Retfærdighed foretager han straks efter sin Tronbestigelse et Tog for at hjælpe Ægypterne mod de menneskeædende Æthioperes Overfald. Han vinder med Møje Sejr, glæder sig dog ikke derved, men græder over det meget Blod, Sejren har kostet. Siden vægrer Alexander sig ved at betale Tribut til Perserkongen Dara, og saa bryder Perserkrigen løs med det bekendte Udfald. Efter at have ægtet Roscheng, Daras Datter, farter han rundt, besøger Kaabaen i Mekka, Armenierne og Abkhaserne i Kaukasusegnene og grundlægger Tiflis¹. Æventyret med Dronning Kandake, der her hedder Nuschabe og hører hjemme i Berdaa i Armenien, fortælles i stærkt reduceret Skikkelse, idet alt, hvad der angaar Dronningens Sønner, er udeladt.

Først herefter begynder hans egentlige Verdensrejse, paa hvilken han ledsages ikke blot af sin Hær, men tillige af 113 Lærde, deriblandt Plinius. Nizami gaar let hen over de Episoder, som Firdusi har fortalt udførligt, men meddeler til Gengæld forskellige nye Træk, f. Eks. hvorledes Alexander i Kina afgør en Vædestrid mellem græske og kinesiske Malere til de førstes Fordel, hvorledes han i Kiptschak ser Kvinderne gaa uden Slør og som god Muhammedaner ivrer derimod, men til ingen Nytte o. s. v. Efter et heldigt Tog mod Russerne, der har fanget hans Veninde, Dronning Nuschabe, foretager han sin berømte Fart til Mørkets Land, og vender saa tilbage til Grækenland.

Her slutter første Del. Anden Del er meget løst knyttet til Alexanderromanen. Digteren har hertil samlet Stof fra alle Kanter

¹ Nizami hørte hjemme i det den Gang persiske, nu russiske Kaukasusland.

og stoppet det ind i den Ramme, som Pseudokallisthenes' Rejse-æventyr bød ham. Sufi, som Nizami var, har han gennemsyret denne Del af sit Værk med Mystik og lavet et filosofisk Læredigt ud af det. Men hvor yndet Sufipoesien end har været og stadig er i Persien, har den anden Del af Nizamis Alexanderbog mærkelig nok aldrig slaaet an, og i orientalske Udgaver af Nizamis Værker savnes den i Reglen.

Islamitiske Forfattere har givet en Mængde forskellige Forklaringer paa, hvorfor Alexander kaldes den «tohornede». Nizami giver i Alexanderbogens anden Del en ny Forklaring, som han har laant fra salig Kong Midas' Historie. Alexander havde lange Øren. Han holdt dem imidlertid saa godt skjult, at kun hans Barber kendte Hemmeligheden. Denne trykkedes imidlertid saa stærkt af sin Tavshedspligt, at han tilsidst hviskede Hemmeligheden ned i et Vandhul i Ørkenen, hvorfra der derefter voksede Siv frem, som idelig gentog Barberens Ord. Alexander drog deraf den Lære, at intet kan forblive skjult paa Jordens Overflade. Den bekendte Samtale mellem Alexander og Diogenes fortælles ogsaa her, men Sokrates er traadt i Stedet for Diogenes. I det følgende meddeles bl. a. en Række metafysiske Samtaler mellem «de syv Vise», der levede ved Alexanders Hof, nemlig: Aristoteles, Thales, Apollonius fra Tyana, Sokrates, Porphyrios, Hermes (o: Alkemisternes Skytsaand Hermes Trismegistos) og Plato.

Efter at have opnaaet den højeste Grad af menneskelig Erkendelse, drager Alexander ud som Profet for at omvende alle Folk til den sande Tro. Han drager over Jerusalem til Ægypten og videre gennem Afrika til Andalusien, og besøger paa denne Rejse baade Irems fra den arabiske Legende kendte jordiske Paradis og Nilens «aldrig sete» Kilder. Siden kommer han til Sydindien, hvor han finder Søfareren Sindbads bekendte Diamantdal, og videre over Kina til de Egne, hvor Gog og Magog huserer, og hvor han bygger sin Mur. Endelig naar han til Eldorado, hvor der hersker idel Fredsommelighed og Fromhed, hvor Løgn, Oprør og Blodsudgydelse er ukendt og hvor ingen laaser sin Dør eller lader sine Hjorde bevogte. Alexander sukker over, at han ikke før har lært dette Folk at kende; saa havde han ikke behøvet at flakke Verden rundt, saa vilde han have slaaet sig ned her blandt de sande Mennesker for at leve i en Bjærghule og vie sit Liv til Tilbedelse af Gud. Hans Skæbne kalder ham imidlertid bort fra Eldorado. Han drager atter hjemad, men bliver

syg paa Vejen i Byen Schahrazur og dør her¹ i Harmoni med sig selv, i fuld Erkendelse af sin Videns og sin Tankes Omfang og Begrænsning.

Saaledes har Alexanderromanen udviklet sig i Orienten². Den har sine Rødder i akkadisk-babylonisk Mytologi, Aartusinder før Alexander, og den giver i sin videre Udvikling et Spejlbillede af den græsk-orientalske Aandsudveksling ligefra Hellenismens ældste Dage til den Tid, da islamitiske Lærde søgte tilbage til den gamle helleniske Litteratur. Dens Vej er gaaet fra Myte til Æventyr med historisk Farve, og fra Æventyr til Symbol for at ende i Mystikens og den oversanselige Spekulations Dybder.

¹ Ogsaa enkelte andre, ældre islamitiske Kilder lader Alexander dø i Schahrazur i Kurdistan.

² Senere islamitiske Historieskriveres Behandling af Alexander (Mir-khonds f. Eks.) er kun Kompilationer af det i de ældre arabisk-persiske Kilder forefundne Stof og saaledes uden særlig Interesse.

Volpecula — nitedula.

Af

H. Holten-Bechtolsheim.

I de bekendte Linjer hos Horats (Epist. I 7, 29 flg.):

*Forte per angustam tenuis volpecula rimam
Repserat in cumeram frumenti, pastaque rursus
Ire foras pleno tendebat corpore frustra*

rettede Bentley som bekendt *volpecula* til *nitedula*. Rettelsen er ganske vilkaarlig, uden Hjemmel i Haandskrifterne, og uden Antydning af, hvorledes det forstaaelige *nitedula* skulde være forvandlet til det uforstaaelige *volpecula*. Selv om man antager, Bentley har Ret, bliver *rima* staaende som underligt; Mus plejer at gaa gennem Huller og ikke gennem Revner.

Man har da ogsaa almindeligt holdt sig til Læsemaaden *volpecula* og slaaet sig til Ro med den Forklaring, at man i en Fabel ikke skal være altfor naturhistorisk nøjeregnende, men godt kan tænke sig en Fabelræv baade tale og spise Korn.

Moderne Indsamling og Sammenstillen af Folkeminder, levende fra tidligere Tiders Tro og Overtro, viser imidlertid, at Ræven netop har noget specielt at gøre med Korn, og at det derfor er meget sandsynligt, at *volpecula* i det anførte Sted af Horats netop er det rette Ord.

Naar en Rismark ikke trives hos Karenerne i Birma, slutter de, at Risens Sjæl (kelah) paa en eller anden Maade holdes borte fra Risen. Hvis denne Sjæl ikke kan kaldes tilbage, slaar Høsten fejl. Man bruger da følgende Formel for at kalde Risens Kelah tilbage: «Kom, Ris-kelah, kom! Kom til Marken! Kom til Risen! Kom med Sæd (Frø) af hvert Køn! Kom fra Floden Kho, kom fra Floden Kaw; fra Stedet hvor de mødes, kom! Kom fra Vest, kom fra Øst! Kom fra Fuglens Svælg, fra Abens Mave, fra Elefantens Svælg! Kom fra Flodernes Kilder og Mundinger! Kom fra Shan's og Birma's Land! Kom fra de fjerne Kongeriger! Kom fra alle Kornbeholdere! Ris-kelah, kom til Risen!»¹

¹ Frazer, The Golden Bough II 197—98. Alle Exempler i det flg. er hentet fra samme Bind.

Risens Sjæl tænkes altsaa blandt andre Steder at dvæle i de Beholdere, hvor forrige Aars Høst opbevares. Hvilken Skikkelse denne Sjæl har, siges der intet om i denne Besværgelsesformel.

Mangfoldige Steder faar imidlertid Kornets Aand eller Sjæl en bestemt ydre Skikkelse ved Høsten. Kornaanden lever i Straaene, der vokser paa Marken, men efterhaanden som disse mejes af, flygter Kornaanden mere og mere tilbage og sidder til sidst i den eneste Haandfuld, der endnu staar paa Roden. Denne sidste Haandfuld eller det sidste Neg er da Kornaanden; det smykkes paa forskellig Maade, til det ligner en gammel Kone eller en ung Pige; undertiden danner man to Personer, en Mand og en Kvinde, undertiden to Kvinder, en gammel og en ung (jvf. Demeter og Persefone). Kornaanden aabenbarer sig i saadanne Tilfælde i en menneskelig Skikkelse, og den har stor Indflydelse paa næste Høst. Man kaster Figuren i Vandet for derved magisk at sikre sig Regn nok til næste Høst, eller man gør den tyk for at sikre sig rigelig Afgrøde. Denne Kornaand gemmes omhyggeligt, Kærnerne blandes mellem det unge Korn til næste Vaar for at fremme dettes Vækst, og man giver af denne Korn-aand til Kvæget, for at det skal trives. Undertiden tror man, at den Kvinde, der binder det sidste Neg, vil blive Moder i Løbet af næste Aar.

Hos det dravidiske Folk Khond eller Kandh i Bengalen ofrede man Mennesker, der betragtedes som guddommelige Væsener (Frugtbarhedsguder eller Kornguder), for at sikre sig en god Høst. En Del af Ofrets Kød begravedes paa Markerne, andre Dele blev brændt, og Asken strøet over Markerne, lagt som Dejg oven paa Kornbeholderne, eller blandet mellem det nye Korn (Frazer, anf. Skrift 245).

Hos ariske Folk er det meget almindeligt at tænke sig Vegetationsguder i Dyreskikkelse (Dionysos som Tyr, f. Ex.). Hvad specielt Kornaanderne angaar, da tænkes de i Folketro baade som Ulv, Ræv, Hund, Hare, Hane, Gaas, Kat, Ged, Ko (Oxe, Tyr), Svin, Hest, Hjort, Hind, Faar, Bjørn, Æsel, Mus, Stork, Svane, Glente, Vagtel og rimeligvis mange flere endnu. Jeg skal indskrænke mig til nogle faa Exempler, der synes at kunne tjene til Belysning af Horatsstedet.

Ulven tænkes at skjule sig selv paa Kornloftet mellem det afmejede Korn, indtil den drives ud af det sidste Knippe ved Tærskningen. Derfor gaar i Wanzleben ved Magdeburg Bønderne efter Tærskningen i Procession og fører i en Lænke en Mand,

som er indhyllet i den tærskede Halm, og som kaldes Ulven. Han forestiller Kornaanden, som er blevet fanget, da den forsøgte at slippe ud af det tærskede Korn (S. 265).

Undertiden synes man at have tænkt sig, at Ulven, der er blevet fanget i det sidste Korn, lever om Vinteren paa Gaarden, rede til at forny sin Virksomhed som Kornaand om Foraaret. Naar derfor ved Midvinter Dagene længes igen og varsler Foraarets Komme, viser Ulven sig igen. I Polen føres en Mand ved Juletid omkring med et Ulveskind kastet over sit Hoved, eller en udstoppet Ulv bæres omkring af Folk, der samtidig indsamler Penge. Der er ogsaa Ting, der viser tilbage til en gammel Skik at føre en Mand omkring, dækket med Blade, og som kaldes Ulven, mens hans Ledsagere indsamler Penge (S. 266).

I Zabern i Elsass sætter man, hvis en Bonde er en Uge eller mere bagefter sine Naboer med Tærskningen, en virkelig udstoppet Ged eller Ræv foran hans Dør, som Tegn paa at Kornaanden dvæler hos ham (S. 276).

I Poitou synes Kornaanden at tænkes i Ræveskikkelse. Naar Kornet er ved at høstes i et Distrikt, anstrenger alle Høstfolkene sig for at blive færdige saa hurtigt som muligt, for at de kan sende «Ræven» til den Bondes Marker, som endnu ikke har faaet sit Korn ind. Den, som mejer den sidste Haandfuld af Korn, siges «at have Ræven». Denne sidste Haandfuld bæres til Bondens Hus og sættes paa Bordet under Høstmaaltidet. Det er Skik at pjaske den over med Vand. Derefter sættes den paa Skorstenshylden og bliver der hele Aaret (S. 283).

Kornaanden kan tænkes i Skikkelse af et Svin. I Neuautz i Kurland koger Madmoderen, naar Byg saas første Gang et Aar, Rygbenet af et Svin tilligemed Halen og bringer dem ud til Saa- manden paa Marken. Han spiser deraf, men skærer Halen af og stikker den i Jorden; man tror da, at Kornaxene vil blive lige saa lange som Halen. Her er Svinet Kornaanden, hvis frugtbar- gørende Kraft særligt tænkes at ligge i Halen. Som et Svin sættes Aanden i Jorden ved Saatid, og som et Svin viser den sig igen ved Høsttid i det modne Korn. Hos de nærboende Ester kaldes det sidste Neg for Rugornen (S. 285).

I Nærheden af Udvarhely i Transilvanien bliver en levende Hane bundet ind i det sidste Neg og dræbt med et Spid. Derefter bliver den flaaet. Kødet kastes bort, men Skindet og Ferene gemmes til næste Vaar; og om Foraaret blandes Kornet fra det sidste Neg med Fer fra Hanen og strøs over Marken, der skal

pløjes. Kornaanden i Skikkelse af en Hane dræbes ved Høst, men staar op til nyt Liv og Virksomhed om Foraaret (268—69).

De anførte Exempler viser, 1) at Kornaanden ofte tænkes i Dyreskikkelse, 2) at denne Kornaand efter Høsten opholder sig i det utærskede Korn eller efter Tærskningen i Kornbeholderne, og 3) at denne Aand skal ud igen enten ved Midvinter, naar Dagene atter begynder at længes og derved bebuder Foraaret, eller ogsaa ved Saatid.

Anvendes nu disse Resultater paa Horatsstedet, vil man se, at det er i fuld Overensstemmelse med anden Folketro, at Ræven ligger i Kornbeholderen som en Personifikation af Kornaanden, og at den atter skal ud derfra for at gøre sin Gavn.

Vi ved saa lidt om antik græsk og romersk Folketro, at man med de anførte Analogier for Øje udmærket godt kan tro, at det har været en antik Skik at udstoppe en Ræv som Personliggørelse af Kornaanden og gemme denne i Kornbeholderen. For Folketroen vil det være naturligt at stoppe den godt ud, udover Naturens Grænser for derved, gennem sympatetisk Magi, at skaffe sig rigelig Høst til næste Aar.

Horats eller hans Hjemmelsmand kan godt have set en virkelig, udstoppt Ræv i en Kornkasse og i Mangel af anden Forklaring digtet en moralsk Historie om en Ræv, der forspiste sig i Korn, efter at den var krøbet ind i en Kasse gennem en Revne, som man i rationalistisk Forklaringssiver digtede til og samtidig gjorde saa meningsløs stor, at en Ræv kunde kravle derigennem.

Anerkender man denne Hypotese, er den overleverede Text hos Horats i den skønneste Orden.

De N. E. *en*-verben i historisk belysning¹.

Av

Carl Palmgren.

Den engelska verbtypen karaktäriseras som bekant, för såvitt det inhemska elementet beträffar, av sin övervägande enstaviga form. Medan exempelvis ett tyskt eller skandinaviskt verb i allmänhet har sin särskilda infinitivändelse, betecknas motsvarande del hos det engelska verbet enbart av stamslutet; och då normaltypen för ett enkelt verb i de förra språken är tvåstavig, så framgår härur för engelskan enstavighetstypen såsom den normala för ett inhemskt verb.

Fullt genomförd är emellertid ej denna typ, utan ha en del smärre verbgrupper av olika anledningar utvecklats vid sidan av densamma. Så uppstå genom vokalisk upplösning av palatalt *g* de N. E. verben på *-y* såsom *bury*, *hurry*, *worry* (M. E. *burien*, *horien*, *wirien*, F. E. *byrgan*, *wyrgan*) samt, genom en liknande utveckling av det gutturala *g*, verben på *-ow* såsom *follow*, *borrow* (M. E. *fol(o)wen*, *bor(o)wen*, F. E. *folgian*, *borgian* (s. Jespersen, A Mod. Engl. Gram. 6. 26)). Av ett annat slag äro de med ett suffix utbildade verben, förnämligast de med *r*, *l*, *n* bildade. Av dessa ansluta sig de första i N. E. till de föregående genom sitt vokaliska slutljud (N. E. *-er*), medan de båda senare överensstämma i slutljudets sonantiska karaktär (N. E. *-le*, *-en*). Av de

¹ Efterföljande framställning åsyftar att ge en översiktlig, men även i viss mån detaljerad redogörelse för uppkomsten och utvecklingen av den N. E. verbgrupp, som innehåller det verbala suffixet *-en*. Emellertid avser den ej att vara uttömmande i den meningen, att alla hithörande verb äro här upptagna utan endast de viktigaste och för de olika tidsperioderna mest belysande. En fullständighet av antydnda slag torde ej heller vara för ämnets behandling nödig, då bildningarnas likartade karaktär inom de särskilda grupperna gör en hel del för behandlingen oväsentliga, vartill kommer, att en absolut fullständighet av materialet ej torde kunna åvägbringas, så länge N. Engl. Dict. ännu är i ofullbordat skick. Emellertid är det min avsikt att lämna en senare komplettering i detta hänseende, ehuru densamma näppeligen torde få mera än ett kuriositetsintresse.

nu anförda verbgrupperna är det den sistnämnda: verben på *-en*, som utgöra ämnet för följande framställning. — Förutom i de anförda punkterna skilja sig *en*-verben i ytterligare två avseenden från de övriga: de bilda i det nuvarande språket en egen begreppskategori, och det bildningssätt, de representera, är ännu produktivt och tillför språket alltjämt nya bildningar. Härigenom kommer denna grupp att i verbssystemet intaga en särskild ställning, så mycket mera framträdande, som någon direkt motsvarighet till densamma ej finnes i de besläktade språken.

Med benämningen *en*-verb är emellertid ämnet ej exakt angivet, då det finnes många verb på *-en* i engelskan, vilka ej falla inom dess omfång. Ej heller täckes detta av begreppet: «verb med *n*-suffix», då det likaledes finnes många verb, som äro så bildade, vilka i N. E. ej sluta på *-en*. Den precisering av ämnet, som därför är nödig, torde kunna affattas så: de till behandling föreliggande verben äro de med ett *n*-suffix bildade, vilka i N. E. sluta på *-en*. Härigenom uteslutas de båda antydda grupperna, vilka dels till bildningssätt, dels till utveckling äro från de andra skilda. Den första utgöres av de verb på *-en*, i vilka suffixet ej är verbalbildande utan redan finnes i nominalstammen, såsom är fallet i t. ex. verben *open*, *christen*, (*be*)*token*. Denna distinktion har naturligtvis alltid funnits, men är särskilt att framhålla i N. E., där gränsen mellan ordklasserna väsentligen bortfallit, och sålunda ett subst. eller adj. på *-en* direkt kan konverteras till verb, såsom i *burden*, *garden*, vilka aldrig existerat som formellt självständiga verb. Den andra gruppen bildas av de verb med *n*-suffix, vilka i N. E. sluta på *-n*, såsom *dawn*, *learn*, *mourn* (M. E. *dawnen*, *lernen*, *murnen*), ehuru suffixet visserligen här redan i äldsta tid ter sig som hörande till stammen. I M. E. var emellertid den formella skillnaden mellan dessa och *en*-verben ej så utpräglad, jfr. M. E. *lernen* och *lesnen*, N. E. *learn* och *lessen*. Olikheten i utveckling beror, som synes, på det före suffixet gående ljudet: när detta är en vokal eller ett vokaliskt ljud, bildar suffixet i oförändrad form verbslutet, och ett *n*-verb uppstår. Är det före suffixet gående ljudet åter ett annat, övergår detta med infändelsens fall att vara stavelsebildande och resultatet blir i N. E. ett *en*-verb. Härmed är ock den fonetiska förutsättningen för uppkomsten av ett sådant given och kan uttryckas så: suffixet skall föregås av ett sådant ljud, att det i final ställning blir sonantiskt; detta inträffar efter alla konsonanter utom *r*.

Det N. E. verbslutet *-en* motsvaras i de äldre perioderna genomsnittligt av M. E. *-n(i)en*, F. E. *-nian*. Av dessa är emellertid den M. E. typen ganska växlande, beroende på infinitivens olika form i de särskilda dialekterna och källorna. Sålunda står den nordliga dialekten i denna punkt på N. E.s ståndpunkt; i Cursor Mundi uppträda t. ex. N. E. *happen*, *darken* såsom *hapin*, *derkin* gentemot normalt M. E. *hapnen*, *derknen*, och liknande är förhållandet i andra nordliga källor. En vanlig variant är *-ne*, i kentiskan *-ni*: *blakne*, Havel., *qvikene*, Wicl., *rekeni*, Ayenb., Rob. Glouc. Ibland växla formerna hos samma källa, så hos Chauc., där infinitivändelsen ofta faller. Då nu jämte suffixverbet ett kortare i allmänhet står vid sidan av detsamma, så följer härav, att det ej alltid är möjligt att med bestämdhet säga, vilket av dessa som föreligger. Så torde hos Chauc. *whiten* (: *whiten* gan the orisounte sheene, Troil.) vara snarare N. E. *white* än *whiten*, såsom Cent. Dict. uppger; å andra sidan är det sannolikt, att *quiken*, Pr. Consc., *quikin*, Curs. M. äro det N. E. *quicken* och ej, som Stratm. Bradl. uppgiva, N. E. *quick*. Medan sålunda svårigheter möta i en del texter att identifiera formerna, finns det åter andra, som strängt hålla dem i sär; en sådan är Prompt. Parvul., där N. E. *-en* motsvaras av *-nin* (: *quiknin*), N. E. suffixlöst verb av *-in* (*quikin*). Till belysning av formernas växling i M. E. anføres här det N. E. *liken*, sådant det uppträder i några texter: *liknin*, Pr. P.; *likni*, Ayenb.; *likne*, Mandev.; *licken*, Alex (Sk.). — Den sonantiska valören hos suffixet är i sin helhet att räkna från den tid, då det får sin nuvarande beteckning (: *en*), d. v. s. N. E. Att emellertid övergången från den M. E. till den N. E. typen redan delvis försiggått i den yngre M. E. synes av de anförda beteckningarna med tämligen stor säkerhet framgå, ävensom att den utgått från den nordliga dialekten. Rörande själva övergångens förlopp åter, om densamma varit momentan eller successiv, om man således kommit direkt från M. E. *fastnen* till N. E. *fasten*, eller skrivningen *fastne* är uttrycket för en verklig övergångsform, torde väl knappast låta sig med någon säkerhet avgöra; att emellertid det första alternativet ej är uteslutet synes framgå av de hos Wicl. båda förekommande formerna *loosen* och *loosne*. Måhända har utvecklingen i någon mån varit beroende av det före suffixet gående ljudet.

Med den äldsta N. E. är emellertid suffixets med *-en* betecknade sonantiska karaktär fastslagen, såsom framgående ur samtida fonetiska uppgifter (Jespersen, Mod. Engl. Gram. 6. 22). Hos

Gill, Logonomia, möta sålunda N. E. *shorten, harden, hearken* transkriberade *tu shortn, tu hardn, tu harkn*. Detta suffixets ljudvärde är emellertid här inskränkt till inf., medan i de böjda formerna *n* ännu är konsonantiskt. Så har Gill *hapneth, hästned, öpned, öpnest*; och enstaka sådana M. E. skrivningar förekomma ännu in på 1700-talet: *flatned* (1631), *deepned* (1699), *deadning* (1723). I ett fall har i N. E. den dubbla skrivningen blivit uttryck för en betydelseskiftning, nämligen i *lightning* «blix» och *lightening* «upp-, belysning».

I några enstaka fall är som bekant suffixets beteckning i N. E. ej *-en* utan *-on*, såsom i *reckon*, en skrivning, vilken även uppträder i några andra ej hithörande ord, såsom *beacon, weapon*. Detta uppenbarligen på franskt inflytande beroende skrivsätt var i M. E. ganska vanligt, varjämte här även andra sekundärvokaler förekomma. Medan av det anförda *reckon* i M. E. egendomligt nog endast *e*-former synes finnas (: *rekene*, Chauc., *rekeni*, Ayenb., *rikenen*, Ancr. R.), äro av andra verb *o*-former ej sällsynta, så i Destr. Tr. (: *blackonet, hardonet, happont*, pass. participer); därjämte även *-i* (: *dirkins*, Ant. Arth. «darkens», *hapin*, Curs. M.) samt någon gång *-u* (: *fulsun*, Gaw). Detta sista, M. E. *fuls(t)nen* «aid, support» (< *fulst*) uppträder dessutom under formerna *filson*, Destr. Tr., *felsen*, Alex.

*

*

*

Den följande framställningen avser att utgöra en sammanhängande redogörelse för *en*-verbens utveckling under språkets olika perioder — på grundvalen av en del för varje period utmärkande bildningar — samt för de inflytelser, yttre eller inre, de under desamma varit utsatta för. Som denna utveckling torde framstå tydligare mot bakgrunden av verbens ställning i det nuvarande språket, så följa här närmast några anmärkningar om denna senare.

I N. E. är som bekant ett *en*-verb av den vanligaste typen bildat av ett adjektiv och har en dubbel betydelse: 1. kausativ, 2. inkoativ. *Brighten* betyder således: 1. *make bright*, 2. *become bright*. Naturligen givas dock enstaka exempel, där endast den ena betydelsen nu är företrädd, i det den andra är utdöd eller föråldrad.

Jämte denna huvudtyp bestå i N. E. mindre grupper av *en*-verb, dock utan samma enhetliga karaktär som denna. Dessa äro

de till subst., inhemska eller främmande, bildade, såsom *frighten, happen, threaten*, samt de rent verbala bildningar, till vilka intet nominalt stamord finnes, såsom *hearken, glisten, listen*. Därjämte finnas en del isolerade former av olika eller omtvistat ursprung, såsom (*be*)*dizen, cozen, ratten*, och slutligen återfinnes i dialekterna ett och annat *en*-verb, vilket lätt igenkännes på sin skandinaviska prägel, såsom t. ex. *gizzen, slocken, storken* (Sv. *gistna, slockna, storkna*).

Huru förhållandet mellan dessa grupper gestaltat sig i den språkliga utvecklingen torde framgå av det följande; här må tillsvidare endast framhållas, att den nu dominerande gruppen ursprungligen varit den minsta, medan de övriga bibehållit sig inom i det hela oförändrade dimensioner.

I det Fornengelska språkmaterialet utgöra de verb med *n*-suffix, vilka här komma i betraktande, ett ringa fåtal. Av de nu levande bildningarna förskriva sig endast ett tiotal från denna period, vartill kommer, att identiteten mellan de F. E. formerna och deras motsvarigheter i N. E. ej alltid är fastställd. Emellertid förekomma å andra sidan en del bildningar till stammar, vilka nu försvunnit ur språket.

Till de här givna fallen är att jämföra Schuldt, Die schwachen Verba im Altenglischen.

I. Adj. bildningar.

**beorhtnian*, Northumbr. (*ge*)*berhtnia*, «make bright», N. E. *brighten* (N. Engl. Dict.: «It is possible that the mod. Engl. word is a new formation on *bright*»). Sweet (Stud. Dict.) anger formen som *gebrehntian* samt intrans. («become bright»).

fæstnian, N. E. *fasten*; synes vara det älsta säkra av adj. bildade *en*-verb i N. E.

ā-swærnian «be confounded»: *swær(e)* «heavy, grievous»; (synes ej ha överlevat F. E.).

murcnian «complain»: *murc* (once) «grievous»; hos Orm: *murrenenn* «murmur»; är kanske snarare att betrakta som en verbal bildning (se nedan III).

II. Subst. bildningar.

De hithörande fallen äro så gott som alldeles försvunna i N. E., och även i M. E. fortleva endast enstaka former.

drohtnian «pass life»: *droht* «manner of life».

molsnian «become mouldy»: *mols* «decay».

sætnian «lie in wait for» : *sæt* «ambush».
trahtnian «treat, discuss» : *traht* «commentary».
þréatnian «force», N. E. *threaten*. Den nuvarande betydelsen
 uppträder visserligen först med M. E.

III. Verbala bildningar.

I motsats till de föregående äro dessa till stor del ännu be-
 varade och bilda således det äldsta skiktet av *en*-verb i det nutida
 språket. De stå vid sidan dels av starka, dels svaga verb.

a) starka verb:

ā-, on-wæcnian «awake, arise» : *wacan* (även svagt *wacian*).
brytnian «distribute» : *bréotan*.
wisnian «wither» : *-weosan* (Siev. Gr. § 382. a 3).

b) svaga verb:

glisnian, N. E. *glisten* : *glisian*.
hlysnan, North. *lysna*, N. E. *listen* : *hlystan*.
heorcnian, N. E. *hearken* (: F. Fries. *herkia*).
gerecenian, N. E. *reckon* : *reccan* «explain».

Slutligen tillkomma i F. E. en del isolerade bildningar utan något
 påvisbart stamord, ävensom enstaka lånord. Hit höra:

brosnian «crumble».
on-hohsnian «abominate».
belistnian «castrate».
teofonian «join together».
stefnian «summon» : Skand. *stefna* (Kluge Grdr.).
scrútnian «investigate» : Lat. *scrutinari*.

Vad det F. E. suffixets funktion och karaktär beträffar, så
 synes av materialet otvetydigt framgå, att detsamma varit över-
 vägande betydelselöst. Detta visar sig dels av de verbala bild-
 ningarnas överensstämmelse i betydelse med parallellverbet, dels
 ock därav, att även vid nominalbildningarna ett direkt avlett verb
 vanligen står vid sidan av dessa utan någon anmärkningsvärd
 betydelseolikhet, varför *n*-verben i regeln uppträda som varianter
 av de förra. Sådana par äro t. ex.

fæstan : *fæstnian*
murcian : *murnian*
drohtian : *drohtnian*
sætian : *sætnian*
þréatian : *þréatnian*.

Härigenom närma sig även de nominala bildningarna den tredje
 gruppen, ett drag, som genomgår hela den senare bildningspro-

cessen, utan att det dock torde vara möjligt att påvisa det exakta
 förloppet vid de särskilda bildningarnas uppkomst.

Då således suffixet ej i F. E. (liksom ännu överhuvud i M. E.)
 uppvisar några spår av sin senare, ovan anförda funktion, torde
 med några ord erinras om den F. E. principen för kausativ- och
 inkoativbildningarna. Dessa ske här som bekant genom direkt
 avledning ur ett adjektiv, varvid skillnaden enbart betecknas av
 konjugationsklass, så att kausativerna tillhöra den första, inko-
 ativerna den andra klassen. Så bildas av

<i>beald</i>	1. <i>bielðan</i>	2. <i>bealdian</i>
<i>heard</i>	1. <i>hierðan</i>	2. <i>heardian</i>
<i>déaf</i>	1. <i>á-díefan</i>	2. <i>á-déafian</i>
<i>sláw</i>	1. <i>á-sláwan</i>	2. <i>á-sláwian</i>
<i>wác</i>	1. <i>wæcan</i>	2. <i>wácian</i>

av vilka de förra äro uttryck för begreppet *make bold, hard* etc.,
 de senare för *become, be bold, hard*. Emellertid visa sig redan
 i F. E. ansatser till utjämning på den förra gruppens bekostnad;
 så äro *bráðian, heardian* här även trans., vilket i M. E. är
 fallet med flertalet av de ursprungliga inkoativerna.

Till de F. E. *n*-verbens karaktäristik hör ock frågan om
 deras ställning till motsvarande bildningar i de övriga germanska
 språken. I denna punkt kan F. E. i allmänhet sägas överens-
 stämma med vestgermanskan till skillnad från gotiskan och nor-
 diskan, där de inkoativa verben på *-n* som bekant utgöra en
 särskild och starkt utvecklad grupp, vilken i gotiskan bildar en
 egen konjugationsklass (inf. *-nan*). I vestgermanskan åter antingen
 följa *n*-verben någon av de vanliga klasserna, så i F. E. den
 andra, eller ock fördela de sig på flera, så i Fornhögt. huvud-
 sakligen på den andra och tredje (*-inón, -nén*), i Fornsax. på
 första och andra (*-nian, -non*). Även i fråga om bildningssättet
 visar sig överensstämmelse mellan F. E. och exempelvis Forn-
 högt. (Wilmanns, Deutsche Gramm. II. § 79 b).

Det förtjänar emellertid att uttryckligen framhållas, att intet
 i de vestgermanska (här speciellt engelska) verbens framträdande
 berättigar att uppställa något sammanhang mellan dem och de
 gotiska verben på *-nan*, en sammanställning, som ej sällan möter,
 och av vilken följa en del vilseledande beteckningar av de engelska
 verben såsom ursprungligen reflexiva, passiva eller inkoativa (så
Skeat, Principles I. ss. 275—6, Storm, Engl. Philol. s. 690 till
awaken), s. Wilmanns l. l. § 56. Jfr. även Egges försök att

påvisa inkoativ grundbetydelse hos en del F. E. *n*-verb (Amer. Journ. of Philol. VII. ss. 38—45).

Slutligen är även här att beröra en av N. Engl. Dict. i dess artikel (: *-en*⁵, suffix) uppställd grupp av germanska verb på *-n* avledda av adj., i vilka suffixet förmenas äga en rent trans. betydelse såsom i Fornhögt. *festinôn*. Det torde dock vara svårt att konstatera en sådan grupp, dels på grund av materialets knapphet (det enda av N. E. D. anförda exemplet är det nämnda), dels ock på grund av de olika härledningar, som kunna komma i betraktande (Wilmanns l. l. s. 103).

De nu framställda huvuddragen av *en*-verbens förekomst i F. E. återfinnas i det stora hela oförändrade i Medelengelskan. Utvecklingen här utgör väsentligen endast en kontinuering av den förra periodens bildningsarter, dock så, att adj. bildningarna förete en bestämd tillväxt, medan de båda andra grupperna hålla sig ungefär inom samma gränser som i F. E. Dessutom tillkommer emellertid ett nytt material av skandinaviska och romanska element, vilka mer eller mindre ansluta sig till de inhemska och ej torde vara utan betydelse för den ökade spridning, suffixet särskilt med början av nästa period vinner.

Följande utgör ett urval av de M. E. bildningarna, ordnade efter samma grund som de F. E.

I. Adj. bildningar.

blaknen, Curs. M., Havel., Destr. Tr.; endast intrans.; trans. först i N. E. (Huloet, 1552).

derknen, *-u-*, Hom., Ant. Arth., Kath.; i Curs. M. *durken*, *derkin*; trans. och intrans.

hardnen, Orm, Curs. M. (: *hardend*, part. pass.), Destr. Tr.; trans. och intrans.

lesnen, *-a-*, E. E. All. P., Alex (: *lessen*), Cath. Angl. (: *to lessyne*); trans. och intrans.

*lihtnen*¹ «light (up), shine», Curs. M. (: *lightend*, part. pass.), Wicl., Prompt. Parv.; trans. och intrans.

*lihtnen*² «relieve», Jos. Arim.; i egentl. trans. bet.; ss. intrans. i bet. «descend» snarare verbal bildning (se nedan III).

liknen, (cit. se ovan); i M. E. vanl., liksom nu uteslutande, trans.

losnen, hos Wicl. (se ovan); trans. liksom nu övervägande. Jfr. Skand. *losna*.

qviknen, Langl., Curs. M. (: *quickend*, imperf.), sannolikt även *quiken*, Pr. Consc.; trans. och intrans.

sekn(i)en, N. E. *sicken*, Orm, Ancr. R., Pr. P.; endast intrans.

soft(e)nen, Hoccl., D. Arth., Chauc.; i dessa citat end. trans.

whit(e)nen, Psalt. (: *whitened*, part. pass.); även intrans. (Anchr. R.).

II. Subst. bildningar.

Dessas betydelse företer likasom i F. E. och även i N. E. ingen särskilt utpräglad karaktär.

botnen «make, become better», Kath., Will. of Pal., Langl.:

bote, F. E. *bót* «remedy».

flstnen «aid, support», se ovan.

gestnen, *-i-* «entertain, lodge», Ancr. R., Shorh., Curs. M.:

gest, F. E. *giest*, Skand. *gestr*.

happ(e)nen, Mandev., Destr. Tr., Curs. M. (se ovan) : M. E., Skand. *hap*.

oluhnen «flatter», Ancr. R., Jul. : *oluht*, F. E. *olyht-word* «flattery».

partnen «share», Trev. (: *partenyng*), Polit. Poems., Golagr. Gaw.: M. E., F. Fr. *part*.

III. Verbala bildningar.

Om betydelsen gäller detsamma som för föregående grupp.

agrot(o)n(i)en «surfeit», Pr. P., Chauc. : *agroten*; för skrivningen *-on-*, se ovan.

costnien «cost», Ayenb., Rob. Glouc. (: *costenede*, impf.), Langl. (: *costened*) : *costen*, F. Fr. *coster*.

n-formen är av äldre dato än den suffixlösa.

halsnien «salute, conjure», Ayenb. (: *helsni*) : *halsien*.

*lihtnen*² i bet. «descend», Curs. M., Gesta Rom. N. E. D.: «in sense 5 (: «descend, alight») perh. rather an extension of *light* v., the inf. termination *-en* being taken as part of the stem».

querk(e)nen, N. E. dial. *querken* «suffocate», Pr. P. (: *qverkenyde* «suffocatus») : *qverken*, äv. hos Pr. P.

turknen «turn», N. E. föråldr. el. dial. *turken*, Alex (: *tor-kans*, pres.) : *turken* (F. Fr. *torquer*).

IV. Skand. bildningar.

I motsats till de föregående grupperna förete dessa en enhetligt framträdande betydelse, nämligen den för Skand. utmärkande

inkoativa. Dock är att märka, att de ej inskränka sig till denna, utan i flere fall ock antaga trans. bet., vilken även kan vara den enda förekommande (s. Björkman, Scand. Loanw. I. s. 15 footnote).

bliknen «become pale», E. E. All. P.: Skand. *blikna*; i bet. «shine» (: *blyknande* perles, samma text) kan det vara en utvidgning av M. E. *blikien* (F. E. *blician*) och således höra till grupp III.

bolnen «swell», Curs. M., Pr. P. (: *bolnyn* «tumeo»), ännu hos Palsgrave (1530): *I bolne*, Jenfle. Därjämte även trans. hos Hampole, Wicl. : Skand. *bol(g)na*.

(*heinen* «exalt» endast trans., Pr. P. (Ms. Harl.) : Svenska *höjna* (Rietz); kan dock även vara en biform till M. E. *hegen* «exalt». Jfr. även Got. *ushauhnan*.)

morknen «rot», E. E. All. P. (: *mourkne*) : Skand. *morkna*.
rudnen «become red», Jul., Marh. : Skand. *roðna* (obs. dock olikheten i dental och vokal).

sloknen «quench, extinguish», Pr. P. (: *sloknyn*), Hamp. Psalt., Townl. (: *slokin*) : Skand. *slokna*, intrans.; synes endast vara trans. Ännu dial. i N. E. (se ovan).

(*tharnen* «lack», Orm., Havel. (: *tharne*), Pr. Consc. : Skand. *þar(f)na*.)

V. Franska bildningar.

Dessa skilja sig visserligen formellt mera från de inhemska; men att de till en viss grad assimilerat sig med de engelska verben synes otvivelaktigt, liksom de ock delvis själva påverkat dessas form (se ovan). Betydelsen är övervägande trans., i de med pref. *en-* bildade även av kausativ anstrykning.

abandonen, Chauc., Gow. (: *abandoned*).

botonen, *-enen*, Pr. P. (: *bothon* clothys, botono, fibulo, N. E. D.; *botonin*, Stratm. Bradley), N. E. *button*.

somonen, N. E. *summon*, uppvisar den anslutning till de inhemska verben, som ovan antytts. Ex. *somoni*, Ayenb., *someni* (?), Rob. Glouc., *somne*, Chauc., *sompne*, Langl., *somned(e)*, Trev.

Av de med pref. *en-* bildade kunna anföras:

enpoisonen, Langl., även *poiseninge*.

enprisonen, Rob. Glouc.

enresonen «converse with», Rob. Glouc.

Med verbslut *-inen*:

enfaminen «famish, hunger», Chauc., E. E. All. P.

enluminen «illumine», Chauc.

(*engreinen* «dye in grain», Langl., N. E. *engrain*.)

Till de M. E. formernas belysning äro ytterligare att anföras några anmärkningar om deras frekvens i förhållande till de ovan berörda kortare verben, vare sig dessa gå tillbaka till F. E. eller först uppträda med M. E. Vad som härvid särskilt vid adj. bildningarna träder i dagen är, att dessa i motsats till sina N. E. motsvarigheter endast uppträda som mer eller mindre sporadiska biformer av de kortare verben, något som en blick på citaten i Stratm. Bradley är tillräcklig att visa. De M. E. normalformerna äro således icke *blaknen*, *qviknen*, *hardnen*, utan *blak(i)en*, *qvik(i)en*, *harden*; och jag tillåter mig här att anföras formerna av de ifrågavarande verben i den källa, som i detta hänseende torde vara den mest belysande i M. E., nämligen Prompt. Parvul.

Utdraget är från Mayhews ed. (E. E. T. S., Extra Ser. CII). M. E. *-en* betecknas här med *-yn*, sål. *-nen* med *-nyn*.

Blakyn, or *make blake* : *Denigro*

Derkyn, or *make derk* : *Obscuro*

Hardyn, or *growyn harde* : *Dureo*

Lessyn, or *makyn lesse* : *Minuo*

Lyhtyn, or *kyndelyn ffyrr* or *lyghtnyn Candelys* or *odyr lyhtys* : *accendo*

Lyhtnyn byrdyns or *wettys* : *Deonero*

Lyhtyn, or *make chargys* or *wyhtlys more esy* : *Alleuio*

Lyknyn : *Similo*

Qvyknyn : *Vegeto*, *Viufico*

Seknyn, or *beynge seke* : *Infirior*.

Som synes, är det endast i fyra verb, som *n*-formen förekommer, därav i ett (: *lihtnen*¹) som variant av den kortare. Egendomlig är den skillnad, som Prompt. gör mellan *Deonero* och *Alleuio*, det förra på *-nyn*, det senare *-yn*; i N. E. är här endast *en*-formen bruklig (se nedan).

Till slut må till jämförelse med de senare N. E. bildningarna anföras ytterligare några av Prompt.s former:

Gladdyn, or *cheryn* : *Hillaro*

Maddyn, or *waxyn wode* : *Insanio*

Moystyn, or *make moyste* : *humecto*

Rypyn, or *waxyn rype* : *Maturio*

Rypyn, or make rype : Maturo

Scharpyn thyngys that ben dul of egge : Acuo

Schortyn : Breuio

Swetyn, or make a thyng swete to mannys taste : Dulcoro.

Stratm.-Bradley anför dessutom (från Camden Soc. ed.):

thikkin «thicken»

thihtin «solido»

widin «dilato».

En blick på de nu skildrade tidsperioderna visar, att de inhemska *en*-verb, språket vid den N. E. periodens inträde ägde, huvudsakligen voro ett fåtal från F. E. nedärvda verbala bildningar (M. E. *glis(t)n(i)en*, *herknen*, *listnen*, *-u-*, *-e-*, *rek(e)nen*, *wisenen*, *(a)wak(e)nen*) samt de något talrikare adj. bildningarna, vilka tillkommit i M. E. (*blaknen* etc.) samt slutligen någon enstaka subst. bildning (*thretnen*, *hap(pe)nen*). Den utveckling, som nu följer, visar en stark och systematiskt försiggående utvidgning av adj. formerna, ävensom riktandet av subst. gruppen med en del mycket vanliga bildningar, varemot de rent verbala förbli isolerade och endast tillökas med någon enstaka nybildning. Så har under tidernas lopp en förskjutning mellan kategorierna inträtt, som lett till en omkastning av de ursprungliga proportionerna dem emellan.

Liksom i M. E. så sker ock i N. E. de nya formernas framträdande endast gradvis, och den rivalitetsprocess med ett äldre verb, som genomgått den hittills skildrade utvecklingen, förnyas ock här. Ett gott stöd till fastställandet av detta förlopp ge uppgifterna hos de grammatiska och lexikaliska auktorerna från de resp. tidsskedena, av vilka här särskilt komma i betraktande: för 16 årh. Palsgrave [P.] (1530) och Cooper [Coo.], Thesaurus Linguae (1565), för det 17. Cotgrave [Co.] (1611) och Sherwood [Sh.] (1622) samt för det 18. Johnsons Dictionary [J.]. Vidare är naturligtvis N. E. D. en outhärlig hjälpkälla för att kunna följa formernas äldre historia, varför de kronologiska uppgifterna, där denna källa sviker, ej kunna göra anspråk på samma tillförlitlighet.

I. Adj. bildningar.

a. 16 årh.

bolden, 1526, Tindall; [*embolden*, 1571, Campion, Hist. Irel.

(: *embouldned*, pass. part.); detta snarare en verbal bildning, se ned. III]; P.: I *bolden* or make hardy, Janime.

Co: enhardir, to *imbolden*. I M. E. *belden*, *bolden*, *enbolden*, äldre N. E. *bold* (sista ex. 1706, De Foe), *embold* (sista ex. 1598, Sylvester, Du Bartas); endast trans.; intrans. bet. (sälls.) först på 1800-talet.

deafen, 1597, Shaksp. Henr. IV (2) III. 1. 24 (: *with deafening clamours*). Co: assourdir, to *deafen* or make deafe. I M. E. *deffen*, älsta N. E. *deaf*. P: I *deeffe*, I begyn to wante my heryng. Thou *deeffest* me with thy kryeng. Därjämte M. E. *deven* (F. E. *déafian*), N. E. (Skottskt och Nordeng.) *deave*.

fatten, 1552, Huloet (: *fatten* or make fatte, crasso). Co: engraisser, to feed, franke, *fatten*. I M. E. *fatten* (F. E. *fætian*), N. E. *fat* (se nedan). P: I *fatte* a beest, Je engresse. Co: porcus saginatus, an hogge *fatted* or franked. Shaksp. har endast *fat* (Haml. IV, 3 et passim).

moisten, 1590, Faerie Qu. (: to *moysten* their roots dry). Co: amoir, mouiller, to *moysten*. I M. E. *moisten* (se ovan). P: I *moyst* a thing, Je moille. Co: humectatus, *moysted*. Shaksp. har bägge formerna (2 ggr. vardera). I mod. eng. *moist* end. i uttrycket *moist one's lip*, *moist one's clay* (sl.) «fukta sin aska».

ripen, 1561 (: the figges *ripened* not). Co: Some trees *ripen* (maturant) their fruit very soone. Co: ameurir, to *ripen*. I M. E. *ripen* (se ovan). P: he *rypeth* a pace. Levins, Manip. (1570): to *ripe*, maturare. Shaksp. har 5 *ripe*, 12 *ripen*. I mod. eng. endast det senare.

sharpen, 1530, P: I *sharpen*, Je aguyse. Co: dentes acuere, to *sharpen* his teeth. Co: aigrir, *sharpen*. Aguisé, *sharpned*. I M. E. *scharpen* (se ovan), detta även hos P: I will *sharpe* my knyfe; he *sharpeth* his knyfe. Shaksp. endast *sharpen*. I mod. engelska båda (se ned.).

shorten, 1530, P: I *shorten* tyme, Jabrege. Co: corripio, to *shorten*. Co: abbreger, to *shorten*. I M. E. *schorten* (se ovan), äldre N. E. *short* (Spenser, Sonnets: let my love *short* her wayes . . . or else *short* my dayes). Shaksp. har två *short*, eljes *shorten*. I Hakluyt's Voyag. (1599) intrans. (: as we *shorted* upon the said warpe). I mod. eng. endast *shorten*.

straighten, 1592, Hooker, Eccles. Polity (: a crooked stick is not *straightend*). Co: roidir, to *straighten*. Stratm.-Bradley upptager end. M. E. *streiten* (N. E. *strait*). N. E.

straight ha P: I *strayght* a thyng, Je redresse, samt Levins: to *streight*, dirigere. I mod. eng. synes detta nu vara inskränkt till skottskan.

sweeten, 1592, Sylvest. Du Bart (: Noah *sweetens* his captivity). Co: addoucir, to *sweeten*. I M. E. *sweten* (se ovan), äldre N. E. *sweet*: Udall, Erasm. (: Hunger . . . *sweeteth* alle thynges). Marston, 1602 (: Your accordance *sweetes* my breast). Sidney har *sweet* och *sweeten*, Shaksp. end. det senare.

thicken, 1565, Co: densare, to *thicken*. Co: to *thicken* or wax thick, s'espessir. I M. E. *thicken* (se ovan), äldre N. E. *thick*: Hakluyt, Voy. (: sheeps, milke, *thicked* and salted). Shaksp. har 1 *thick*, 3 *thicken*. Enstaka, poet. användning ännu i mod. eng. (Coleridge, Anc. Marin.: The Nightmare . . . who *thicks* man's life with blood).

weaken, 1565, Co: olium . . . *weakneth* (hebetat) the strength of all poysons. Attenuatus, *weakened*. Shaksp. endast *weaken*. Co: affoiblr, to *weaken*. I M. E. vanl. *waken*, -o-, därjämte *wayken* (Chauc.), äldre N. E. *weak*. P: *weaked* with sycknesse. Dr. H. More (Psychozoia, 1640: our doctrine will *weak* the knee).

Av de anförda fallen framgår, att det synes vara till gränsen av det 16. och 17. årh., som suffixets egentliga uppsving är att förlägga. Medan Palsgrave ännu har övervägande kortformer och hos Cooper de båda slagen synas vara ungefär jämnt fördelade, äro däremot hos Cotgrave *en*-formerna de normala, ibland dock växlande med de andra. Härmed överensstämman ock en del samtida uppgifter angående bildningssättet, av vilka särskilt Palsgraves här citerade torde äga sitt intresse:

s. v. *waxe*: «I waxe, I begyn, I become, or I make fayre, foule, wyse, foolysse, great, lytell or such lyke. So that in our tonge we have none other maner to expresse inchoacion suche as the latynes call verbes inchoatyves but by putting one of these verbes, I waxe, I begyn, I become, or I make, byfore our adjectives. But the frenchemen forme a verbe out of their adjectives selfe, which is of their seconde conjugacyon and used lyke meane verbes; as je embellys, je enlaydis, je assaygis, je enfollys, je agrandys, je appetisis and so of the resydue.» — Med «verbes inchoatyves» förstår Palsgrave här tydligen såväl dessa som kausativerna, varför det moderna bildningssättet är honom helt främmande. Något egendomligt förefaller dock detta, då han själv

använder flera av de M. E. bildningarna i direkt sammanställning med de franska, sålunda

I *harden*, Jendurcis.

I *lessen* or make lesse, Jappetisse.

I *lyghten* a man of his burden, Jallege.

I *quycken*, Je revyve.

I *soften* a thyng, I make it softe.

Med 17. årh. omnämnas emellertid bildningarna av grammatici, av vilka här två anföras, Gill och Wallis.

Gill, Logon. Anglica (1621), Cap. XII. De Verbo (ed. Jiriczek ss. 58. 59):

Ad hanc (primam) Conjugationem afferuntur omnia fere derivata . . . Vt, a *wurship* dignitas, *tu wurship*, colo; . . . a *fish*, piscis, *tu fish* piscari; sic ab *hous*, domus, *bed*, lectus, *börd*, mensa; *tu hous*, *tu bed*, *tu börd*, tecto, lecto, mensâ, recipere . . . Sic & ab Adiectivis enascuntur Verba; vt a *short*, brevis, *tu shortn* abbreviare; ab *hard*, durus, *tu hardn*, indurare.

Wallis, Gramm. Linguae Anglicanae (1652) Cap. XIV. De Etymologia:

«Substantiva item non pauca, aut etiam Adjectiva, Verbaliter posita, degenerant in Verba . . . ut a *house*, domus, to *house*. . . . Nonnumquam tamen (praesertim Adjectivis) adjungitur terminatio *-en*. Ut *hast*, celeritas, to *hast*, to *hasten*, accelerare: *length*, longitudo, to *lengthen*, prolongare: *strength*, vires, to *strengthen*, vires addere: *short*, breve, to *shorten*, abbreviare: *fast*, fixum, to *fasten*, figere: *white* album, *whiten*, album reddere: *black*, nigrum, to *black*, to *blacken*, denigrare: *hard*, durum, to *harden*, durum facere: *softe*, molle, to *soften*, mollire; aliaq; multa.» En senare uppl. (av 1765) upptager ytterligare ett tiotal bildningar.

Som synes, står detta uttalande på fullt modern grund; och det är endast genom bildningarnas antal och deras ställning till kortverben, som denna tidsperiod i detta hänseende skiljer sig från nutidsspråket.

b. 17. årh.

Antalet nytillkommande bildningar är här ungefär detsamma som under det föregående årh. Av dessa yngre verb har Cotgrave ej sällan den kortare formen, liksom Palsgrave för det 16. årh.s.

dead, 1666, Pepys' Diary (: the fire which *deadened* . . . the glory of his services). Co: admortir, to *dead*, stint. Sh: to *dead*, admortir. I M. E. *deden* (F. E. *déadian*),

äldre N. E. *dead*, ännu vanl. 17. årh. (sista ex. 1748, Thomson: *thy toil shall dead thy fire*) samt i mod. amerik. slang. J. upptager bägge formerna utan någon inskränkning. *deepen*, 1605, Stow, Q. Eliz. (: *he heightened the ditches, deepened the trenches*). Co: *approfondir*, to *deepen*. I M. E. *depen*, N. E. *deep*, sälls. (enstaka ex. i 16. årh.).

flatten, 1631, Donne, Progr. Soule (: *as if . . . their round bodies flatned were*). Co: *aplatir*, to *flat*. Sh: To *flat*, *flatten* or make *flat*, *flattir* (!), *aplatir*. Det kortare verbet uppträder här ungefär samtidigt (älsta ex. 1607). I mod. eng. bägge (se nedan).

freshen, 1697, Dampier, Voy. (: *the wind freshened upon us*). I M. E. *freshen*, äldre N. E. *fresh*, enstaka ex. ännu på 1800-talet. Däremot N. E. *refresh* med nu ovanlig biform *refreshen*.

*redde*n, 1611, Co: *saurir les harencs*, to *redde*n herrings (denna bet. ännu dialektiskt); däremot samma källa: herrings are layed on hurdles to be *redded*. I M. E. *reden* (F. E. *réadian*) äldre N. E. (sälls.) *red* (sista ex. 1736: *bread, redded in the oven and scorched*).

sadden, 1628, Feltham, Resolves (: *he sadneth his incumbred soule*); i den nu dial. betydelsen «make solid» cit. fr. 1600. I M. E. *sadden* (end. den senare bet.) äldre N. E. *sad* (sista ex. 1810: *when nature's visage sads the sight*). J. har endast *sadden*.

slacken, 1629, Donne, Sermons (: *such a rest . . . as shall slacken our endeavour*). Förut N. E. *slack* och så ännu vid sidan av det förra (se nedan). Milton och Dryden synas ha båda formerna utan åtskillnad. Därför N. E. *slake* (M. E. *slakien*, F. E. *slacian*).

stiffen, 1603, Shaksp. (: *stiffen the sinews*, Haml. V. 3). Co: *affermir*, *raidir*, to *stiffen*, *harden*, *straighten*. I M. E. *stiffen*, äldre N. E. (ännu dial.) *stiff* (1582, Stanihurst, Aeneid: *But Dido affrighted stiff in her obstinat onset*). Därför N. E. dial. *stive* (M. E. *stivien*, F. E. *stifian*).

widen, 1608, Shaks. Coriol. (: *fortune widens them*). Co: *eslargir*, to *widen*. I M. E. *widen* (se ovan).

c. 18. årh.

visar en högst betydande tillbakagång av bildningarnas antal, och av de nyuppträdande formerna ha endast ett par vunnit burskap i språket.

broaden; uppträder först hos Thomson, 1726 trans. och 1727 intrans. Johnson anmärker om denna form: «I know not whether this word occurs but in the following passage: Low walks the sun and broadens by degrees (Thomson)», vartill N. E. D. tillägger: «but the same author had used it in the trans. sense». — I M. E. *breden*, *broden*, intetdera bevarat i N. E.

gladden, 1712, Steele, Spectat. Ett enstaka citat från 1558 finnes, men verbets egentliga förekomst daterar sig från 1700-talet. I M. E. *gladien* (F. E. *gladian*) äldre N. E. *glad* (Pope, Swift). Ett i M. E. en gång belagdt *gladenien* kan ej anses för identiskt med det N. E. verbet (N. E. D.).

hoarsen, 1748, nu föråldr. I M. E. *hasen*, äldre N. E. *hoarse*.

madden, 1735, Pope (: *they madden round the land*). J. har *madden* och *mad* (< M. E. *madden*), det senare hos Shaksp., Milton och Dryden, och varav part. ännu förekommer i «the madding crowd» (i Gray's Elegy).

tighten, upptaget hos J. Jfr. ovan M. E. *thihten*.

toughen, 1707, Mortimer, Husbandry (: *hops . . . lay three weeks to . . . toughen*). Något kortare verb synes här aldrig ha uppkommit.

d. 19. årh.

företer visserligen åter en tillväxt i suffixets bruk, men nybildningarna här ha en övervägande litterär prägel och synas huvudsakligen ha tillkommit som stilistiska hjälpmedel, varför de ej heller i egentlig mening tillhöra språket.

coarsen, 1805, Taylor i Robberds Mem. (: *coarsening her attachment*); 1837, Martineau (: *the coarsening and hardening of mind*). Rita i The Smart Set (1906) skriver: *it coarsens and cheapens* (fr. 16 årh.) *the very entourage of Court and State*. Intrans. 1880, Crommelin (: *the clay coarsens*). Intet verb **coarse*.

colden, använt av Grosart (1863) trans. och intrans. (: *to colden his first love; suffer his affection to colden*).

laten, 1880, Miss Broughton (: *the summer latens*). 1889, Pall Mall Gaz. (: *latening the hour by degrees*).

olden, 1827, Mary Frampton (: *her face is oldened*). Använt av Thackeray, trans. och intrans. (Van. Fair: *in six weeks he oldened more than . . .*; Pendenn.: *emotion seemed to olden him*). Äldre N. E. även *old* (sista ex. 1741).

worsen, Stevens. Dav. Balfour (: the weather in the end considerably *worsened*). N. E. föråldr. *worse* (M. E. *wursien*).

Andra isolerade fall av samma slag äro t. ex.

closen (ett citat 1860), *dimmen* (ett citat 1828), *dullen* (ett citat 1832), *falsen* (1888), *fiercen* (1831), *grossen* (1899), *sleecken* (Mrs. Browning).

Det är emellertid, i betraktande av det förlopp, den äldre utvecklingen företett, ej uteslutet, att dessa bildningar en gång kunna komma att införlivas med språket såsom allmänt brukliga former.

II. Subst. bildningar.

Den ovan antydda tillökningen av denna grupp faller nästan uteslutande inom 16. årh.; de efter denna tid tillkommande bildningarna äro väsentligen likställda med de senast anförda adj. bildningarna.

hasten, 1565, Co: mortem accelero, to *hasten* death. Co: accelerer, to *hasten*, -leré, *hastned*. I M. E. *hasten*, N. E. *haste*, även hos Co: accelero, to *haste* or speede. Sh: to *hast* or *hasten*, s'haster, *hastened*, *hasted*, *hasté*. I mod. eng. *hasten* det vanl., *haste* litterärt el. poet. I 18 årh. synas verben ännu vara likställda. J. upptager dem utan åtskillnad. Fielding (T. Jones) har: he *hasted* away to overtake Mrs. W.

hearten, 1530, P: I *harten*, I bolden or encourage. Shaksp. 2 ex. Co: accourager, enhardir, to *hearten*, imbolden. I M. E. *herten*, N. E. *heart*, nu inskränkt till speciella betydelser. Smnsättn. *dishearten*, Shaksp. och nu föråldr. *disheart* (hos Beaum. Fletcher: *dishearted*).

heighten, 1523, Fitzherbe (: *heyghten* their rentes). P: this balke is *heythened* two foote. Shaksp. 1 ex. (Coriol., being so *heightened*). Det kortare verbet uppträder ungef. samtidigt, fr. 1515, Barclay (: strengthing our bankes and *heyghting* them again). Denna form även hos P: I *haythe*, I lyfte on *heythe*; den utdör med 17. årh.

lengthen, 1500, Dunbar, Poems (: *lenthin* houris). Co: alonger, to *lengthen*. Decker, 1600, mirth *lengtheneth* long life. I M. E. *lengthen*, N. E. *length* (sista ex. 1622). P: I *length* a thyng, Je alongis. Shaksp.s vanl. form är *lengthen* (1 *length*).

strengthen, 1565, Co: corrobore, to *strengthen*; corroboratus, *strengthened*. Levins, Manip: to *strengthen*, corroborare. Co: affermir, *strengthen*; vanl. hos Shaksp. I M. E. *strengthen*, N. E. *strength*. P: I *strength*, Je renforce. Synes vara likställdt med de två föregående. J. till *strength*: «Not in use». Ett belysande ex. är Fabian, Chron. (1516): his armes and leggys were well *lengthed* and *strengthened*. *frighten*, 1666, Pepys' Diary (: which did *frighten* people). Den vanl. formen synes i 18. årh. ännu vara *fright*: J. upptar 6 citat av *fright*, 1 av *frighten*. Spectat. har: the lady would have been *frighted* almost to distraction. Field. (T. Jones): a man *frighted* (nu *frightened*) out of his wits. Däremot *affright* den vanl. mod. formen gentemot föråldr. *affrighten*.

Av (i allmänhet senare) tillfälliga bildningar torde anföras:

heaten «make hot», 1559 (: dry fomentacions . . . *heaten* more). 1788, Gilson, Serm. (: the spirit that *heatened* her veins).

flecken «to take a fleck or shade of colour», 1641, Best (: they will . . . beginne to *flecken*). Ännu dial. i bet. «mark with flecks» (: you niver see a prittier *fleckened* bit o' maple-wood, Leicestersh. Gloss. 1881).

breadthen, 1809, W. Taylor (: the inroads of mediocrity are ever *breadthening*). 1884, A. Forbes (: as I pointed, the picture *breadthened* on the canvas).

earthen, 1839 (enda citatet) Bailey, Festus (: while one so beautiful lies *earthening* here).

golden, 1850, Mrs. Brown (: the sun strikes the city's spire to *golden*). 1866 (: the pumpkin ripened and *goldened*).

III. Verbala eller isolerade bildningar.

Sådana äger det mod. språket ytterst få av N. E. ursprung; dock synes dialektiskt, särskilt i Skottskan, tendensen att utbilda verb med *-en* något starkare framträdande.

boden (föråldr.) 1561 (: any evil . . . *bodening* any misfortune). N. E. D.: «extended form of *Bode* v. Much used by P. Holland» (1552—1637).

daunton (Skottskt) 1535, Stewart Chron. Sc (: *dantoun*). N. E. D.: «a derivative form of *daunt* v».

dizen, 1530, P: I *dysyn* a *dystaffe*. *bedizen*, 1661 (: these ladies . . . are *bedizned*). Av J. betecknat som «a low word»!; se vidare N. E. D.

dozen (Skottskt och Nordeng.) «stupefy; become torpid»; hos Barb. och Burns; från skand. *stamord*: *doze* (Svenska *dåsa*).

glassen, *glazen*, äldre nu obrukliga biformer till *glass*, *glaze*. Cit. i N. E. D. 1566 > 1709. Robinson, Nat. Hist., 1709: *glazen* and *harden* Crucibles.

laden = *lade*. N. E. D.: «f. *lade* v. + *en*, but perh. partly a Scotch var. of *loaden* v.»; cit. fr. 1514.

hazen (dial.) «scare, scold». N. E. D.: «prob. from same source as *haze* v.» Två citat i 17. årh.

ratten, mod. arbetareslang: «trakassera strejkbrytare», är tydligen en utvidgning av *rat* vb. «bryta strejk» (eller *rat* sb. «strejkbrytare»). Cit. fr. 1867 (: a workman who was never *rattened* afterwards). Skeats sammanställning med fr. *raton* (i Conc. Et. D.) synes därför överflödig.

Såsom verbala bildningar torde även vara att uppföra de med pref. *en-* och suff. *-en* bildade av typen *enlighten*. I sin art. till detta ord angiver N. E. D., under framhållande av det oklara i bildningssättet, de två möjligheter, som här komma i betraktande, nämligen antingen den här ifrågavarande utvidgningen av *enlight* v. eller ock sammansättning av *en-* och *lighten*. För det förra alternativet talar, att i regel kortare parallellverb med prefix låta sig påvisa, så förutom det nämnda även för *engraven*, *embolden*, *enliven* etc. Med avseende på det sista framstår denna härledning som säker, då det enkla *live*n är av fullt modernt datum (1884), och N. E. D.s derivering ur *life* ej tar hänsyn till olikheten i kons. (jfr. *deaf* — *deafen*, *stiff* — *stiffen* etc.).

IV. Skand. bildningar.

Av de ytterligt få exempel på skand. *-na* verb i N. E. må här anföras:

batten «feed on, prosper», 1591, Lily (: let him *batten*). Co: une fille bien advenue . . . well *batned* and *batled*. I mod. eng. ännu *to batten on*, *be battened on* (: Skand. *batna*). *gizzen* (Skottskt och Nordeng.) «to become dry and leaky», 1721, Ramsay, Poems, Gloss; Fergusson, Poems, 1774 (: my kirnstaff now stands *gizzened* at the door). (: Skand. *gisna*). *kizzen* (dial.) en var. av föreg.; cit. 1794.

storken (dial.) «stiffen, congeal»; finnes redan hos Levins (1570) *to storken*, *congelari* (: Skand. *storkna*). I nuvarande dialekter har ordet även bet. «strengthen in growth», vilket torde bero på beröring med det dial. *starken*, vilket i sin tur även betyder «stiffen» och sålunda är att hänföra dels till skand. *stark* «strong», dels till eng. *stark* «stiff». En tredje väl besläktad form är dial. *storten*, *sturten* «stiffen».

Den föregående framställningen har avsett att ge en överblick av *en-*verbens utveckling genom att följa dem fram till våra dagars språk. Det återstår nu ännu en sida av behandlingen, nämligen att i korthet skärskåda deras ställning till de kortare parallellverben i de fall, då bägge fortleva i språket. En blick på det föregående visar, att förekomsten i det äldre språket av dessa parallellformer resulterar i tre huvudsakliga utvecklingslinier:

- 1) *en-*verbet undantränger det äldre, vilket emellertid ej sällan kvarlever i dialekter eller någon speciell användning.
- 2) båda verben fortleva vid sidan av varandra och användas dels promiscue, dels i olika utsträckning.
- 3) *en-*verbet undantränger ej det kortare verbet utan uppträder endast som en mer eller mindre tillfällig biform av detta.

Av dessa fall ha vi i det föregående funnit det första vara det normala. Det är även detta, som möter i flertalet av de M. E. bildningarna; och som dessa ej kommit till synes i de N. E. grupperna, torde några här kompletterande få anföras:

darken, föråldr. eller dial. *dark*. Redan J. betecknar *dark* som «obsolete». Enstaka ex. möta dock ännu, så Matth. Arnold (: a cloud *dark'd* the sun); och N. E. D. uppger bägge som brukliga i bet. «sully».

lessen, nu obrukl. *less*. P. och Co. ha det förra. N. E. ex. på *less*: Turner, 1562 (: polypody . . . *lesseth* or *thinneth* the body). Fletcher, 1633, sista ex. (: but silence thou mayst add but never *lesse* it).

liken, nu obrukl. *like*, sista ex. 1622, George Wither (: if to gold I *like* her haire). Shaksp.s form är *liken*; 1 *like*: (for *liking* (var. *likening*) his father to a singing man of Windsor, Henr. IV.). J. upptager endast *liken*.

quicken, i N. E. mycket sälls. *quick* (Hardy, Wessex Poems: sympathy . . . which *quicks* the world). En modern specialanvändning av *quick* är i bet. «wash with quicksilver».

sicken, nu obrukl. *sick*; hos Shaksp. ett cit. (: Edward *sick'd* and died, Henr. IV.), eljes *sicken*. Ännu från 17. årh.s mitt finnas ex.: Heywood, c:a 1640 (: they *sicke* me of a fatall Calenture). J. anmärker: «not in use».

whiten, nu föråldr. eller bibl. *white*. Palsgr: I *whyte*, Je blanchis; Sh: to *Whyte*, *Whyten* or make Whyte, blanchir. B. Jonsson: your passion has *whited* your face. *Whited* sepulchres i Matth. 23. 27.

happen, nu föråldr. *hap*. Under tidigare N. E. och intill 1800 äro formerna jämnställda. Shaksp. och Spenser ha bägge. N. E. ex. på *hap*: Drayton, 1612 (: he *hapt* to find a remnant); Gay, 1714 (: a maiden he *hapt* to love). Det N. E. *happen* upon uppträder hos Hutchinson (1718): he chanced to *hap* upon a boy. J. har 1. *to hap* 2. *to happen*. *threaten*, nu ålderdomligt *threat*. I äldre N. E. växla formerna; dock synes den förra vara den övertägnande, så hos Shaksp. J.: «threat is seldom used but in poetry».

I det andra, ovan anförda fallet, då båda bildningarna fortleva, är det uteslutande den moderna synpunkten, som gör sig gällande, när den ena formen begagnas och när den andra, eller eventuellt bägge. Som denna del av behandlingen är av speciellt lexikografisk natur, torde den bäst belysas genom några jämförande sammanställningar av de viktigare betydelseerna i anslutning till N. E. D.s och Cent. D.s artiklar.

black

I. to become bl. Obsol.	I. to become bl.
II. » make bl.; now esp. to put black colour (esp. blacking) on. Cf. <i>blacken</i> .	II. » make bl. or dark, lit. and fig. (sål. sense III hos <i>blacken</i>).
III. stain, sully. Usually <i>blacken</i> .	III.

blacken är det vanl. verbet, det enda i trans. bruk.

black är företrädesvis inskränkt till den speciella bet. «put blacking on».

fat

I. to become f.	I. to become f.
II. » make f.; usually, to feed (animals) for use as food.	II. » make f.; usually, to feed (animals) for market.
III. to fertilize.	III. to fertilize.

Verben kunna anses som synonymmer (dock endast det kortare i det bibliska uttrycket: *the fatted calf*).

flat

- I. Naut. (: flat in a sail).
- II. make fl. (chiefly technical); *flatten* is the usual word.
- III. become flattened. Obsol.
- IV. to make, become dull, vapid, Obsol.
- V. mus., to lower in tone. Obsol.

flatten

I. Naut. = <i>flat</i> .	I. Naut. = <i>flat</i> .
II. make fl. = <i>flat</i> .	II. make fl. = <i>flat</i> .
III. become flat.	III. become flat.
IV. to make, become flat, dull.	IV. to make, become flat, dull.
V. mus., to lower in tone.	V. mus., to lower in tone.

flatten är det vanligare, ensamt trans. Utvecklingen visar ett tillbakaträngande av *flat*. Äldre intrans. bruk: 1654, Fuller, Ephemeris: their loyalty *flatteth* and deadeth by degrees. 1748, the wind *flatted*; nu *flattened*.

light «lysa»

I. to shed light, shine. Obsol.	I. to shine brightly.
II. » kindle (candle, lamp, fire).	II. » kindle Obsol.
III. » give light (to a room).	III. » give light to (the earth).
IV. » » » (to a man).	IV.
	V. flash (of the lightning).

light har två trans. bet:er mera än *lighten*, men är ej intrans., varjämte *lighten* ensamt har bet. «blixtra».

light «lätta»

I. to relieve of a load ? Obsol.	I. to reduce the load of.
II. » » » pain, sorrow. Obsol.	II. » to cheer, comfort. Now rare.
III. to descend; med en hel del bet. utvecklingar: <i>to light on one's legs, light upon</i> m. fl.	III. to descend Obsol. («The passage in the Te Deum (1548) is now perh. commonly understood as containing <i>lighten</i> ¹ » N. E. D.)

lighten är det trans. verbet, *light* (i bet. «descend») det intrans.

loose

I. to set free.	I. to set free. Obsol. exc. poet. and dial. (and the phr. <i>loosen tongue</i>).
II. » untie, detach. Dial. or poet.	II. to unfasten.
III. to weaken the adhesion of.	III. to weaken the adhesion of.

Vardera verbet har därjämte en del speciella användningar.

sharp

- I. to sharpen; make keen.
 II. mus. to elevate a tone or sing above the pitch.
 III. to indulge in sharp practices, to cheat.

sharpen

- I. to make sharp.
 II. same as sharp.
 III. to become sharp.

I trans. bet. äro de bägge verben väsentligt likställda (dock så, att *en*-verbet har större omfång) men ha divergerat i intrans., i det det kortare här anslutit sig till en speciell bet. hos adj:et.

slack

- I. to become a) slack, as a current of water slacks.
 b) less violent, as the storm slacks.
 c) languid.

slacken

- I. to become a) slack, as a wet cord slackens.

b) less violent.

c) » active, as trade slackens, prices slacken.

- II. to make a) slack, as to slack a rope.

b) less intense, as to slack one's haste.

c) neglect, as you have slacked your duty.

- II. to make a) slack, as to slacken a bandage.

b) less intense, as to slacken one's pace.

c) negligent, as to slacken exertion.

Bägge verben äro i flertalet användningar synonyma; dock har även vardera sina egna betydelser och förbindelser (: *to slack lime, slack up a train; to slacken the fire, one's hand, a leg*).

Det tredje fallet, slutligen, äger sin tillämpning huvudsakligen på de 1800-talets adj. bildningar, som ovan anförts, i mindre utsträckning på de av subst. och verb avledda.

Jag avslutar framställningen med några anmärkningar om suffixets betydelse i N. E. samt om de faktorer, som kunna ha bidragit till den spridning, suffixet fått i språket.

Den av N. E. D. framställda meningen, att i verben på *-en* den trans. betydelsen såsom regel är den första, ur vilken den intrans. är härledd, bekräftas till fullo av det här anförda materialet. Av de i det 16. årh. uppträdande verben äro alla utom *ripen* och *thicken* ensamt trans., och den intrans. betydelsen framträder först i nästa årh. eller senare. Ett liknande är förhållandet

hos det 17. årh.s bildningar, av vilka endast *freshen* är först intrans., något som även är fallet med *madden* i nästa årh. Ibland äro även bägge betydelserna nästan samtida, så hos det hos Thomson först förekommande *broaden*. Denna trans. grundbetydelse hos de eng. verben skiljer dem sålunda bestämt från de skand. motsvarande bildningarna, vilkas bet. ju är så gott som uteslutande inkoativ.

Att emellertid de senare det oaktat ej varit utan betydelse för de förras uppkomst torde å andra sidan framgå av den tydliga påverkan, som det M. E. materialet visar av det skand. inflytandet. En annan faktor är den av Jespersen (A. Mod. Engl. Gram. 2. 427) påpekade flyktiga karaktären hos *n* i yngre M. E., varigenom det dels bortföll i vissa fall, dels ock tillades i andra, där det ej hörde hemma. Ensamt ur denna omständighet torde det dock vara svårt att härleda hela det N. E. bildningssättet. Såsom en tredje och sista faktor kan härvidlag förtjäna framhållas det romanska språkmaterialet och de härur härrörande möjliga inflytelserna. Ovan har anförts exempel på dettas assimilering med det inhemska, och kan här ytterligare erinras om den mängd franska ord, som i N. E. sluta på sonantiskt *n*, ehuru ortografin skiljer dem från de eng., nämligen de på *-in, -on, -tion, -sion, -ain*, av vilka somliga antagit ren eng. form. Så är det N. E. *cozen* «cheat» en spec. användning av fr. *cousin* (Greenough & Kittredge, Words and their Ways, ss. 67. 68), *lesson* och *lessen* äro naturligtvis fonetiskt identiska, likaså *common, certain* och *sudden*. Av N. E. motsvarigheter till franska verb på *-onner* kunna anföras *pardon, mention, reason, sermon, fashion*, och hit komma subst. konverterade till verb såsom *cotton, cushion, mission* etc. Att ett så omfattande införlivande av former med ett ljudelement, liknande eller överensstämmande med det inhemska suffixet, kunnat väsentligt medverka till dettas ökade spridning synes ganska påtagligt, isynnerhet som suffixets uppsving, som ovan anförts, sammanfaller med den tidsperiod, då dessa franska bildningar kunna antagas ha fått sin nuvarande med de engelska orden överensstämmande form. Man skulle således för *en*-verbens uppkomst och utbredning kunna hänvisa på tre källor, en inhemska av rent fonetisk art, grundad på *n*-ljudets flyktiga karaktär i M. E., samt två främmande, den skand. för tidigare M. E. och den romanska för den senare M. E. och tidigare N. E., vilka inflytelser sålunda torde vara att tänka sig såsom avlösande varandra i språkets utveckling.

Anmeldelser.

Erich Ziebarth, Aus dem griechischen Schulwesen. Leipzig—Berlin (Teubner) 1909, 8vo. IV + 150 SS.

Was wir aus der Litteratur über das Erziehungswesen im griechischen Alterthum erfahren, ist ziemlich dürftig, abgesehen von den «Gesetzen» Platons, die zwar nicht bloss Theorien geben, aber doch auch nicht ohne weiteres für die wirklichen Verhältnisse verwendbar sind. Viel mehr lehren die Inschriften, und zwar nicht nur über Epheben und Gymnasien, wofür sie schon einigermassen ausgenutzt sind. Die neueren Ausgrabungen in Priene, Magnesia, Milet, Pergamon und Aphrodisias haben viel neues Material gebracht, und man muss dem Verf. für die vorliegende Zusammenstellung in gefälliger Form dankbar sein. Den Anlass gab ihm eine milesische Urkunde, die hier zum ersten Male veröffentlicht wird, wie das Büchlein überhaupt mehrfach unedirtes Material bringt. Die Urkunde lehrt an und für sich nicht viel neues; sie betrifft die Stiftung eines Eudemos von 10 Talenten Silber *εἰς παιδείαν τῶν ἐλευθέρων παίδων*. Von den Zinsen sollen 4 *παιδοτρίβαι* mit je 30 und 4 *γραμματοδιδάσκαλοι* mit je 40 Drachmen monatlichem Gehalt besoldet werden; sie werden jährlich in feierlichster Weise von der Volksversammlung gewählt und vereidigt; die Turnlehrer schwören bei Hermes, die Elementarlehrer bei Apollon und den Musen, nicht etwa, dass sie ihres Amtes gewissenhaft warten wollen, sondern — dass sie für ihre Wahl nicht agitirt haben. Das erste Capitel (S. 1—24) giebt die Inschrift mit Uebersetzung und sorgfältigen Erläuterungen aller Einzelheiten. Im zweiten («Staat und Schule», S. 25—38) werden die Zeugnisse über Staatsschulen zusammengestellt und die Bemühung des Staats um den Unterricht auf die Bedürfnisse des Cultus zurückgeführt. Cap. III (S. 39—67) bringt viel interessantes Material über «Schulstiftungen und Stiftungsschulen», woraus man die grosse Opferwilligkeit von Fürsten und reichen Privatleuten für Schulzwecke kennen lernt. Allerdings gilt die Mehrzahl der Stiftungen den Turnunterricht, der sogar mit kostenlosem Salböl und Badeeinrichtungen bedacht wird; aber wenigstens eine Urkunde, aus Teos (S. 48), giebt auch über den geistigen Unterricht einige Aufschlüsse. Es werden jährlich 3 Elementarlehrer für Knaben und Mädchen gewählt, deren Gehalt 600, 550 und 500 Drachmen beträgt, während der Musiklehrer 700 Drachmen bekommt. Ein Lehrer für *τὰ ἐκ φιλολογίας μαθήματα* wird in Priene, ein *Ὀμηρικὸς φιλόλογος* in Eretria durch private Stiftungen angestellt (S. 52). Das IV. Capitel («Aus griechischen

Schulen», S. 68—141) enthält eine Fülle interessanter Einzelheiten aus Schulbetrieb und Schulleben, worunter man mit Vergnügen sowohl Parallelen als (seltener) Contraste zu modernen Verhältnissen bemerken wird. Man trifft Schülerverbindungen aller Art, nicht nur unter den Epheben, sondern auch unter den Knaben und Mädchen. Die Schulwände zu bekritzeln war auch damals beliebt. Auf einer der erhaltenen Schreibtafeln, die den Unterricht im Buchstabiren sehr lebendig veranschaulichen, kommt die boshafte Vorschrift des Lehrers vor: *φιλοπόνει ὃ παῖ μὴ δαρήῃς*, die der arme Junge dann so und so viel Mal hat abschreiben müssen. Die regelmässigen Prüfungen (*ἀποδείξεις* oder *ἐπιδείξεις*) werden mit grosser Feierlichkeit abgehalten und nehmen nach griechischer Sitte den Charakter von Agonen an; es gab Preise für *φιλοπονία*, *εὐταξία*, *εὐεξία* (gute — körperliche — Haltung) usw., und wie sehr der Wettbewerb die Schüler aufregte, beweisen die graffiti, wo jemandem von den Schulkameraden «Sieg» gewünscht wird. Auch Turnerfahrten zur Theilnahme an den Agonen einer Nachbarstadt sind in der milesischen Urkunde vorgesehen. An allerlei Festen nimmt die Schülerschaft in grossem Umfange theil, und die schulfreien Tage sind überhaupt etwas sehr reichlich bemessen; Eudemos hat für sein Andenken unter den Schülern dadurch gesorgt, dass auf seine Anregung am fünften jedes Monats die Schulkinder Milets *ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἀφειμένοι* sind. Die griechische Freude an Denkmälern bekundet sich in der langen Reihe von Ehreninschriften und Ehrenstatuen für Lehrer und Schulbehörden so wie für prämiirte Schüler, denen die meisten Nachrichten über Schulwesen verdankt werden. Eigenthümlich ist die Sitte, Männer, die sich um das Schulwesen verdient gemacht haben, oder auch früh verstorbene Schüler, im Gymnasion zu begraben; diese Form der Ehrung ist entstanden aus dem Brauch das Gymnasion an ein Heroendenkmal anzuschliessen und ist eine nicht uninteressante Analogie zum Herrscher cult. Die Neubildungen der hellenistischen Zeit verspürt man auch darin, dass in Aegypten *οἱ ἀπὸ γυμνασίου* eine bevorzugte Classe bilden, aus der allein die communalen Ehrenämter besetzt wurden; es wurden officielle Verzeichnisse über sie geführt, und sie mussten sich als Schüler eines Gymnasiums eidlich ausweisen.

Der Verf. hat das Thema nicht erschöpfen wollen, und aus den erhaltenen Schulbüchern ist in der That noch mancher Aufschluss über den antiken Unterricht zu gewinnen (vgl. S. 146 die Bemerkung von A. Rehm, dass gewisse Arat commentare den astronomischen Schulunterricht veranschaulichen). Aber auch das gebotene giebt werthvolle und sichere Belehrung genug.

J. L. Heiberg.

The Symposium of Plato edited with introduction, critical notes and commentary by *R. G. Bury*. Cambridge 1909, Heffer and Sons. LXXI + 179 S.

Medens der i Løbet af de sidste Aartier er fremkommet en Række fortræffelige engelske Udgaver saavel af Platons «Stat» som af de vanskelige Dialoger, der med Sikkerhed kunne henregnes til hans Alderdoms Værker, har der, som Bury — den fortjenstfulde Udgiver af «Philebos» — oplyser i Fortalen til det ovenfor nævnte Værk, hidtil ikke existeret nogen engelsk Kommentar til «Symposion». Naar nu Bury har sat sig for at afhjælpe dette Savn, er det naturligt, at han væsentlig har søgt sin Støtte i Hugs fortræffelige Udgave, hvis 2det Oplag udkom i 1884. Men herved er der passeret ham det Uheld, at der netop samtidig med hans egen Udgave er udkommet et nyt Oplag af Hugs, besørget af H. Schöne. Dette vil selvfølgelig svække Bogens Konkurrencedygtighed, selv om den naturligvis i de engelsktalende Lande vil kunne gjøre Regning paa et betydeligt Publikum.

Baade i Indledningen og i Kommentaren har Bury, som han ogsaa selv anerkjender, optaget meget Stof fra Hug, men han fremstiller det i en knappere og mere koncis Form, og ved Siden deraf fremsætter han ogsaa mange Bemærkninger af sit Eget. Paa Enkeltheder i Kommentaren er der ingen Grund til at komme ind her; derimod fortjene enkelte Dele af Indledningen en nærmere Omtale. Bury mener af flere Steder i Platons «Symposion» at kunne slutte, at der ogsaa har været andre «Symposier» i Omløb. Han henviser saaledes til Bemærkningen (172 B) om Phoinix's mindre paalidelige Referat af Talerne og til den Omstændighed, at Platon (178 A) antyder, at der ved Drikkelaget ogsaa blev holdt andre Taler, som ikke fortjente at refereres. Han formoder da, at der har existeret et «Symposion» af Polykrates, hvorimod han — i Modsætning til Hug — anseer Xenophons «Symposion» for senere end Platons. Megen Sandsynlighed har denne Formodning ikke for sig. Større Værdi har Formodningen om, at Platon i Aristophanes's Tale — som jo følger lige efter Lægen Eryximachos's — karikerer Tidens medicinske Lærdomme; navnlig henviser han til den Lære om Oprindelsen til de menneskelige Kjøen, som fremsættes i Hippokrates's Skrift *περὶ διαίτης*. Angaaende Problemet om det indbyrdes Forhold mellem Talerne har han mange gode Bemærkninger. I Modsætning til de tidligere Udgivere betoner han med Rette stærkt, at Sokrates's Tale ikke bør opfattes som et almindeligt Led i Rækken af Talerne, saaledes at f. Ex. alle sex Taler om Eros ordnes sammen i tre Grupper paa hver to Taler, men bør sees i Modsætning til alle de tidligere. Endvidere gjør han omhyggeligt Rede for Forholdet mellem de enkelte Bemærkninger i Sokrates's Tale og de foregaaende Taler, saa at det gennem Opstilling af mangfoldige

Parallelsteder gjøres tydeligt, hvilke Dele af de tidligere Talers Udviklinger Platon lader Sokrates godkjende, og hvilke han lader ham korrigere. Paa samme Maade belyses ogsaa Forholdet mellem Alkibiades's Tale og de foregaaende Taler. Resultatet bliver den Proportion, at de fem første Taler forholde sig til Sokrates's Tale ligesom Alkibiades til Sokrates's Person. At der i Alkibiades's Skildring af Sokrates gjenfindes mange Træk af Sokrates's Skildring af Eros, har allerede Hug bemærket.

Udgaven er forsynet med et temmelig omfangsrigt kritisk Apparat, som ikke alene indeholder Hovedhaandskrifternes — deriblandt den nylig fundne Oxyrhynchos Papyrus's — Varianter, men ogsaa talrige moderne Konjekture. Texten betegnes af Udgiveren selv som forholdsvis konservativ, men han har ikke desto mindre optaget adskillige lidet begrundede Rettelser, deriblandt flere af sine egne, f. Ex. *ἀφροδίσιον γὰρ ὅρκον* <κύριον> *οὗ φασιν εἶναι* (183 B), *διαφερόμενον δὲ αὖ καὶ μὴ ὁμολογεῖν ἀδυνατοῦν δυνατόν ἀρμόσαι* (187 B, hvor Haandskrifterne i Stedet for *ἀδυνατοῦν δυνατόν* have *ἀδύνατον*), *πότῳ* for *πόθῳ* (197 E). Af Hugs talrige Athetiser har Bury opretholdt en stor Del — i karakteristisk Modsætning til Schöne, der ubarmhertigt har fjernet saa godt som alle Hugs kritiske Klammer.

Udgaven er i det Hele af ikke ringe Værd, om den end som sagt vil have svært ved at gjøre sig gjældende ved Siden af Hugs.

Hans Ræder.

Johannes Ilberg und *Max Wellmann*, Zwei Vorträge zur Geschichte der antiken Medizin. Særtryk af Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur. 21. Bd. Leipzig 1909, Teubner. 38 S.

De to Foredrag, som ere trykte i samme Tidsskrift og udgivne sammen i Særtryk, have fra først af været holdte for to meget forskellige Tilhørerkredse. Ilbergs Foredrag, «Die Erforschung der griechischen Heilkunde», blev holdt paa den historiske Kongres i Berlin i August 1908, og Wellmanns Foredrag, «Asklepiades aus Bithynien von einem herrschenden Vorurteil befreit», blev holdt i den følgende Maaned paa et Møde af Naturforskere og Læger i Cöln. Men begge Forfattere have, hver overfor sin Tilhørerkreds, sat sig til Formaal at paavise Nødvendigheden af et Samarbejde mellem Philologer og Læger ved Udforskningen af den antike Lægevidenskab. Ilberg taler navnlig om den planlagte Udgave af de græske Medicinernes Værker (smlgn. Bind XVIII S. 67). Han fremhæver, at der af en stor Del af

denne omfangsrige Litteratur ikke foreligger tilforladelige Texter, og hævder, at en virkelig paalidelig Fremstilling af den antike Medicins Historie ikke kan gives, før dette Savn er blevet afhjulpet. Overfor Indvendinger, som ere blevne rejste imod hans Paastande, holder han fast ved, at Studiet af den antike Medicin nødvendigvis maa underkaste sig de Regler for historisk Kildedeforskning, som navnlig den græske og romerske Philologi har udviklet, og at Philologien følgelig i ethvert Tilfælde maa have Lov at tale det første Ord, selv om det ikke bliver den, der siger det sidste.

Wellmanns Foredrag er af et mere specielt Indhold. Han gjør først opmærksom paa den nøje Forbindelse, hvori den græske Lægevidenskab stod med Philosophien, men ved Siden deraf paapeger han, at mærkeligt nok den atomistiske Philosophi i forholdsvist ringe Grad har paavirket de antike Læger. Man har hidtil sædvanlig ment, at Asklepiades fra Prusa, som levede og virkede i Rom i Begyndelsen af det 1ste Aarh. f. Chr., var den første Atomistiker blandt Lægerne; men Wellmann paaviser nu, at der allerede tidligere, i den alexandrinske Tid, har været en lignende Retning fremme. Særlig behandler han dog Asklepiades, der sædvanlig paa Grundlag af den ilde Behandling, han maa lide af Plinius, opfattes som en Humbugmager. Han sammenstiller, hvad der er overleveret saavel om hans theoretiske System, der er helt atomistisk, som om hans Praxis, der væsentlig var af diætetisk Art og indskrænkede Brugen af de kraftige Vomitiver og afførende Midler, som ellers var saa yndede. I begge Henseender traadte Asklepiades i Opposition til de herskende Meninger, men selv om han gjorde et stærkt Indtryk paa sin Samtid, tabte Virkningerne af hans Optræden sig snart. Men han repræsenterer den Forbindelse af Aandsvidenskab og Naturvidenskab, som var almindeligere i Fortiden end i Nutiden, men som netop er en Betingelse for Studiet af den antike Lægevidenskab og maaske ogsaa kan blive en Frugt af det.

Hans Ræder.

Sancti Aurelii Augustini Episcopi de civitate Dei libri XXII, tertium recognovit B. Dombart. Vol. I—II. Leipzig 1909 og 1905, Teubner. XXXIII + 599 og XVI + 635 S.

Siden 2det Oplag af Dombarts Udgave af Augustins *De civitate Dei* udkom (1ste Bd. 1877, 2det Bd. 1892), er Hoffmanns Udgave i Wienerakademiets Samling fremkommet, ved hvilken det kritiske Grundlag er blevet betydelig udvidet. Da Dombart endvidere ogsaa efter denne Udgaves Fremkomst har været i Stand til at fremdrage nyt Materiale, er det naturligt, at 3die Oplag

afviger ikke saa lidt fra 2det. Grunden til, at det nye Oplags 2det Bind er kommet først, er den, at der i dette var færre Forandringer at foretage; 1ste Bind naaede Dombart ikke selv at faa ud; det er besørget i Trykken af A. Kalb.

De civitate Dei er overleveret i adskillige gamle Haandskrifter, som dog tildels ere interpolerede. Overleveringen er forskellig for de forskellige Bøgers Vedkommende, og ogsaa Haandskrifternes indbyrdes Forhold er varierende, hvorfor det heller ikke endnu har været muligt med Sikkerhed at fastslaa Principperne for Udgivelsen. I Fortalen til 1ste Bind har Dombart for de to første Bøgers Vedkommende givet en Oversigt over Hovedhaandskrifternes indbyrdes Afvigelser og paa Grundlag heraf opstillet et Stemma, som rigtignok frembyder ret udviklede Forhold. Men om det gjælder ogsaa for den øvrige Del af Værket, er altsaa ganske usikkert.

Den nye Udgave afviger i det Ydre ikke synderligt fra den tidligere, da de gamle Stereotypplader ere anvendte, men naturligvis ere de fornødne Rettelser indførte i Texten, og Apparatet fremtræder i en stærkt udvidet Skikkelse. Udgaven betegner i ethvert Tilfælde et betydeligt Fremskridt fremfor den tidligere. En svær Mangel, som maaske hænger sammen med, at 2det Bind er udkommet først, er det dog, at den tidligere Udgaves Indices ere udeladte.

Hans Ræder.

Philodemi περί τοῦ κατ' Ὀμήρου ἀγαθοῦ βασιλέως libellus, edidit Alexander Olivieri. Leipzig 1909, Teubner. X + 88 S.

Blandt de herculanensiske Papyri findes Resterne af et Skrift af Philodem om det homeriske Fyrsteideal. De ere forlængst udgivne i *Volumina Herculanensia* (1844) og senere behandlede af Bücheler i Rheinisches Museum (1887). Nu har Olivieri leveret en Udgave med Benyttelse af alle de forhaandenværende Hjælpe-midler, nemlig foruden Originalen nogle gamle Kopier, der for saa vidt have Betydning, som Dele af Originalen ere gaaede til Grunde efter dens Fremdragelse. De opbevarede Rester ere imidlertid saa medtagne, at det er yderst vanskeligt at danne sig en sammenhængende Forestilling om Skriftets Indhold, og hvis ikke de overordentlig talrige Homercitater, som netop i høj Grad give Skriftet dets Værd for os, hjalp med ved Rekonstruktionsforsøgene, vilde Texten fremtræde i langt mere hullet Skikkelse, end den gjør nu. Olivieri giver foruden Texten en kort Indledning, et udførligt Apparat, hvori han gjør Rede for Textens Rekonstruktion, og et *subsidium interpretationis*, d. s. en Angivelse af Steder hos andre

Forfattere, der indeholde lignende Tanker og derfor ere af Betydning baade for Rekonstruktionen og for Fortolkningen. Udgaven sluttet med en Fortegnelse over de citerede Homersteder og et Ordregister. Udgaven tør nok betegnes som afsluttende; det vil næppe være muligt at naa synderlig videre i Fremstillingen af en læselig Text.

Hans Ræder.

Anonymi chronographia syntomos, e codice Matritensi No. 121 (nunc 4701) edidit Adolphus Bauer. Leipzig 1909, Teubner. XIII + 70 S.

Det Haandskrift, hvorfra Bauer har taget den af ham offentliggjorte Chronologi, stammer fra det 10de eller 11te Aarhundrede, og Chronologien selv er forfattet i Slutningen af det 9de. Forfatteren har tildels benyttet Nikephoros's noget ældre Chronologi, men tillige andre Kilder, som han ganske ukritisk har forbundet med Nikephoros's Angivelser, hvorved Systemet paa flere Punkter er kommet i Forvirring. Bauer har ved Anvendelse af forskjellig Skrift gjort Forskel paa de Partier, der stamme fra Nikephoros, og de nævnte Tilføjelser, og han har tillige i udførlige Noter gjort Rede saavel for dette Forhold som overhovedet for Chronographens Forhold til andre lignende Værker. Arbejdet er gjort med stor Grundighed; det synes blot tvivlsomt, om virkelig et Værk af den Natur fortjener at behandles paa en saa indgaaende Maade.

Hans Ræder.

Harvard Studies in Classical Philology. Vol. XX. Cambridge Mass. 1909, Harvard University. 174 S.

Dette Bind indeholder fem Afhandlinger af meget forskjellig artet Indhold. Cl. H. Moore aftrykker en Samling latinske Indskrifter, som han har erhvervet til Harvard Universitetet. Det er mest Gravskrifter, og flere af dem have tidligere været offentliggjorte. — I en udførlig Afhandling giver C. N. Jackson en Oversigt over de Steder af græske Forfattere, som Browning hentyder til i sit Digt Aristophanes' Apology. Hans Afhandling er altsaa nærmest en Kommentar til dette Digt, som i Virkeligheden er saa spækket med klassiske Citater, at det uden en indgaaende Kommentar er uforstaaeligt. — Ch. H. Haskins udgiver efter et Haandskrift i Cambridge en middelalderlig Fortegnelse

over de Bøger, som Datidens Studenter burde kjende. Efter hans Formodning var Forfatteren Alexander Neckam (1157—1217). — Bindets vægtigste Bidrag er vel nok Ch. R. Post's Afhandling om Fremstillingen af Bevægelse i archaisk græsk Skulptur. Han viser heri ved en Gjennemgang af en Række Kunstværker, hvorledes Kunstnerne efterhaanden lærte at anskueliggjøre de fremstillede Figurers Bevægelser ved flere og fuldkomnere Midler. Han begynder med de mest primitive Værker, Reliefferne fra Assos, og ender med Parthenonskulpturerne. — Endelig fremsætter C. A. R. Sanborn en meget tiltalende Rettelse til Vitruvius II 1, 1 (*profundebant naturaliter for profundebantur aliter*).

Hans Ræder.

M. Tullii Ciceronis de virtutibus libri fragmenta. Collegit Herm. Knoellinger. Leipzig 1908, Teubner. VI + 96 ss.

Det fortælles af kirkefaderen Hieronymus, at Cicero har skrevet en egen bog om de fire dyder, og det bekræftes af grammatikeren Charisius (han kalder afhandlingen *de virtutibus*), der her har fundet det sjældne ord *neutiquam*. Et sted hos Augustinus, der også skulde pege i den retning, er værdiløst som bevis, men kan vel også undværes: sagen er vist sikker nok.

I det 15de årh. skrev en Franskmand ved navn Antoine de la Sale en bog, kaldet *La Salade*, hvoraf der findes både en trykt udgave (1521) og et håndskrevet, noget afvigende eksemplar (i Bryssel), i hvilken bog han ofte anfører et værk *de virtutibus* af en vis Tullus (*Tulles*). Nu har Werner Söderhjelm dels i *Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar* 1903—4, dels i en selvstændig bog, *Notes sur Antoine de la Sale et ses œuvres* (Helsingfors 1904), opkastet det spørgsmål, om det mulig skulde være Ciceros tabte værk, han citerer, ligesom han har optrykt de dele af bogen, hvor denne kilde påberåbes, foruden en lille stump af et andet værk, *La Salle*, af samme forfatter og med samme påberåbte kilde¹.

På Söderhjelm's udgave som grundlag er det, at Knoellingers arbejde hviler; han tilstår selv, at han hverken har set Brysselerhåndskriftet eller udgaven af 1521. Optrykket af den Franske tekst ledsages af en Latinsk oversættelse, hvorom senere.

Stykket af *La Salade*, som er dediceret hertug Johan af Calabrien, en søn af kong René af Sicilien, handler om de dyder

¹ Desværre har jeg hverken haft lejlighed til at se Söderhjelm's afhandling eller nogle kritikker af den, som Knoellinger anfører.

— 8 i tallet —, som kan kaste glans over fyrster. I en uhyre slæbende og kedsommelig fremstilling doceres da, at fyrsten skal være retfærdig, human, fredselskende osv., og de la Sale nævner altså her gentagne gange «Tulles» som sin kilde. At der også er ting i disse stykker, som peger hen på en senere tid end Ciceros — kristelige sentenser f. eks. — er naturligvis ikke noget bevis for, at *Tulles* ikke er = Cicero, og det opgives, at forf. andensteds i et utvivlsomt fra Cicero lånt sted ligeledes anfører *Tulles* som kilden. Kn. påstår nu, at forf. er meget omhyggelig med sine kildeangivelser — bortset fra, at navnene er mishandlede, som når Horats kaldes *Orose* — og anfører som bevis de to citater af andre oldtidsforfattere, der citeres i det optrykte uddrag. Det ene er mildest talt ikke heldigt: de la Sale anfører som lånt fra *Politiques* III 10 (intet forfatternavn) en bemærkning om, at smigreren ligesom slår et søm i sin herres højre øje, når denne hører på ham, og ganske rigtig står der i Arist. polit. V 9 (11) — noget helt andet. Men måské er eksemplerne hos Söderhjelm, som der henvises til, bedre.

Medens Charisius kalder Ciceros afhandling om dyderne i al ubestemthed *commentarius*, siger Hieronymus udtrykkelig, at Cicero har talt om de fire dyder *in Officiorum libris*, men tillige har skrevet *proprium librum* om dem. Dette tyder da bestemt på, at værket kun har bestået af én bog. Når derfor de la Sale citerer *le premier livre* af det, må det åbenbart vække tvivl, om han virkelig sigter til Cic. *de virt.*; for det er dog vel klart, at det ikke kan betyde «begyndelsen af bogen», som Kn. vil have.

Men Kn. føler sig sikker nok i sin tro og lader det regne med «beviser». Et kapitel anvendes på at påvise spor af Stoisk lære i de la Sales citater. Et par prøver er nok. Da han har kendt *justice* og *continence*, altså to af kardinaldyderne, kan vi gå ud fra, siger Kn., at han også har kendt de andre to (!). Når forfatteren bemærker, at den gode fyrste altid bør bede gud om kløgt og fornuft, finder Kn. heri en parallel til Stoikernes sentens, *μόνον τὸν σοφὸν βασιλέα* (!). Dette er jo ganske puerilt; men i øvrigt er det en selvfølge, at enhver drøftelse af den materie, *La Salade* behandler, må få berøringspunkter med Stoicismen, så at kapitlet er inderlig overflødigt.

Overensstemmelser med steder i de bevarede skrifter af Cicero finder Kn. naturligvis i snesevis. Man skulde dog tro, enhver kunde indse, at når der blot tales i den blegeste almindelighed om fyrstens dyder, at han skal være retfærdig, human, ikke ud-suge sine undersåtter, elske freden, sky smiger osv., uden spor af individuel farve, så er det den letteste sag af verden at finde overensstemmelser mellem alle dem, der skriver om dette æmne. Og for resten er det jo givet, at en forfatter fra det 15de årh., der skriver herom, må bygge, direkte eller indirekte, på Ciceros filosofi. Nej, tankegangen, også i de dele af værket, som Kn.

mener at kunne henføre til Cicero, er hélt igennem en mands, der lever under kongedømme og ser med undersåttens øjne.

Der nævnes i *La Salade* forskellige oplysende og advarende eksempler fra Roms historie. Om dem gælder det jo for Kn. at påvise, at de med rimelighed kan antages at stamme fra Cicero. Men medens han ellers bruger at sige, at det, at noget lignende siges andensteds hos Cicero, tyder på, at han kan have sagt det i *de virt.*, er metoden her en anden: Cicero omtaler det ikke andensteds, altså må vi antage, at de la Sale har det fra det tabte værk! Det fører naturligvis til gale resultater. Således findes beretningen om M. Claudius Marcellus og M. Valerius Laevinus, hvis det ellers er dem, forf. sigter til (det er jo nemlig ikke umiddelbart indlysende, at *Brunlauentin* er = Laevinus), både hos Livius (XXVI 35) og senere forfattere, og hvorfor skulde de la Sale eller hans hjemmelsmand ikke have den derfra? — Historien om en vis *Torqueus*, der for at kunne sende Scipio over til Afrika pålagde borgerne tunge skatter og derved vakte en sådan harme, at folket belejrede hans hus i 24 dage og tog ham til fange på Capitolium, peger måské nok hen på T. Manlius Torquatus og året 208, men er i så fald fælt omkalfatret, og det er højst usandsynligt, at Cicero skulde have en beretning så afvigende fra det, vi ellers hører. Her har de la Sale eller hans kilde vel konfunderet forskellige historier ved gengivelse efter hukommelsen. — Hvorvidt historien om Metellus og «Fabianus» (*Fabien*) kan sigte til året 57, da en Fabius og en Metellus var kurulædiler — hvad Fr. Münzer har formodet —, forekommer mig tvivlsomt; hypotesen er for svagt underbygget. Vilde de la Sale kalde disse ret ubekendte ædiler *grans senateurs de Romme et bien amez*? Og en indtrådt dyrtid skulde have bevirket, at de mistede folkets kærlighed og *furent destruis* (Kn.'s oversættelse: *honore deiecti sunt*)? Og dette skulde være ladet uomtalt i Ciceros øvrige skrifter og kun, som advarende eksempel, være nævnt i *de virtutibus*? Tro det hvem der kan! — Dyrtid skal også, ifølge *La Salade*, have bevirket, at folket vendte sig fra Pompeius og sluttede sig til Caesar, der skaffede kornforsyninger fra Campanien og Sardinien. Den fremstilling af årsagen til parti-grupperingen kan Cicero da virkelig ikke være fader til.

Ganske mislykket er også Kn.'s forklaring af, hvorledes de la Sale kan lade Cicero kalde det *la seconde loi rommaine*, at fyrster og undersåtter skal stå hverandre bi, selv om livet skal sættes i vove derved (som *la premiere loi rommaine* nævnes, uden udtrykkelig påberåbelse af *Tulles*, pligten til at ofre liv og blod for sin ret og frihed).

Der synes ikke i alt dette at være noget, som virkelig peger på Ciceros tabte værk som kilde, og Kn. får næppe mange til at dele det glade håb, han på sit mærkelige Latin udtrykker saaledes: *fortasse ille codex, quem Antonius ante oculos habuit,*

nonne adhuc exstat, sed latet? Langt snarere har de la Sale eller hans hjemmelsmand ladet sig nøje med en konfus bunke af halvfordøjede skolekundskaber.

På dette spinkle grundlag opfører nu Kn. en endnu spinklere bygning. Ligesom han har søgt at råde bod på, at de forménte-lige citater af Cicero ikke er gengivne i grundsproget, ved at gengive dem på Latin (!), således vil han nu dels forsøge at udskille Ciceros ord fra de la Sales egne tilføjelser, dels, siger han, at gengive dem på bedre Latin (— det kunde også tiltrænges —) «for med nogen ret at kunne kalde dem *Ciceronis fragmenta*» (!!).

For at vise mandens nøjsomhed i retning af sandsynlighedsbeviser for, at det, han udgiver for fragmenter af Cic. *de virt.*, virkelig med føje kan kaldes så, kan jeg nøjes med at aftrykke det første «fragment» med tilhørende argumentation. Denne sidste lyder: «At de fire dyder har været opregnede i begyndelsen af et værk om dyderne, vil næppe nogen betvivle. Derefter har forf. sandsynligvis udviklet, hvorfor han [som Kn. mener at have dokumenteret] giver *iustitia* forrangen, medens man ellers almindelig sætter *prudentia* øverst. Derfor har jeg, da en lignende tanke læses *de officiis* I 153, også taget de enkelte udtryk (*voces*) herfra, ikke fordi jeg mener, at Cicero har brugt de samme her, men fordi jeg antager (*nobis videtur*), at han her har fremsat en sådan mening». Og derefter er «fragmentet» fiks og færdigt og lyder, som følger: *Quattuor sunt virtutes: prudentia, iustitia, continentia, fortitudo. iustitia autem in hominum commodis tuendis maxime cernitur; pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo haec prudentiae anteponenda est.* Således komponerer man *fragmenta Ciceronis*!

Er det egentlig for stærkt et udtryk at sige humbug om en sådan benyttelse af dette skilt? Jeg mener nej og er nær ved at foretrække rygtitlen, som i al uskyldighed lyder: *M. Tullii Ciceronis collegit Herm. Knoellinger.*

Fra denne falder det naturligt at gøre overgangen til et par ord om hr. Kn.'s Latin. Mage til Latin er næppe før udgået fra B. G. Teubners forlag. Det vrimler af sproglige forsyndelser, mest vistnok i oversættelsen af *La Salade*, som på sine steder endogså er så uforståelig, at jeg, skønt jeg ikke tør rose mig af at have kendskab til det 15de årh.s Fransk, undertiden har måttet ty til den Franske tekst for at forstå Latinen. Sit leksikon har han benyttet med flid og har endog gravet så sjældne ord op som *ceteroquin* og *compluries*; det sidste har han ligefrem forelsket sig i. Noget af denne flid kunde man ønsket overført på grammatikken. Af syntaksen er navnlig det vanskelige kapitel om konjunktiv faldet ham stærkt for brystet. Ikke at han går af vejen for konjunktiver (ja, en enkelt gang, i en afhængig spørgesætning), tværtimod: han svælger i dem med en næsten pervers henrykkelse. Formlæren går det bedre med; men en form

som *humilissime* (p. 11) tager sig dog ikke godt ud, og at han magter komparationen af *similis* bedre, lader sig vel desværre næppe slutte af superlativen *maxime simillimas* (p. 58).

Det er ubegribeligt, at det ansete forlag har villet udsende et sådant makværk; hvor er dets filologiske rådgiver henne?

Randers, januar 1910.

Valdemar Thoresen.

Weltsprache und Wissenschaft. Gedanken über die Einführung der internationalen Hilfssprache in die Wissenschaft von L. Couturat, früher Prof. an der Universität Caen, jetzt Paris; O. Jespersen, Prof. an der Univ. Kopenhagen; R. Lorenz, Prof. am eidg. Polytechnikum, Zürich; W. Ostwald, em. Prof. an der Univ. Leipzig; L. Pfaundler, Prof. an der Univ. Graz. Jena 1909, Gustav Fischer. 84 Sider. 80 Pf. (Ogsaa paa fransk hos Delagrave, 1 fr.).

Denne Bog falder i syv Kapitler, hver med sin Forfatter, samt fire smaa Bilag, og tilsigter en populærvidenskabelig Fremstilling af Videnskabens Forhold til det internationale Hjælpeprog og særlig den videnskabeligt udarbejdede Form for samme, det saakaldte *Ido*.

Behøver Videnskaben et Fællessprog?

Dette er det første Spørgsmaal, man venter besvaret af en Bog, som behandler Forholdet mellem Verdenssprog og Videnskab. Det er Pfaundler, som i Kap. I tager dette Spørgsmaal op; og Svaret kan ikke blive andet end et ja. Forholdene er faktisk utaalelige og bliver det mere og mere, for hver Dag der gaar. I Stedet for Latinen, den lærde Verdens tidligere Fællessprog, har man nu 3 Hovedsprog, foruden en Mængde andre, som efterhaanden rykker frem i første Linie og bliver nødvendige for den, der vil følge med, og samtidig umulige at overkomme.

Særlig tydelig træder Misæren frem paa de videnskabelige Kongresser, hvor det samlende Moment ikke er Sprogfællesskab, men Fællesskab i saglige Interesser. Naar man (som undertegnede Anmelder) har overværet en Række saadanne og følt Umuligheden af at faa sagt netop det, man vil, er det velgørende at se en Videnskabsmand som Pfaundler udtale ganske det samme: «Nur wenige können sich an der Debatte wirklich beteiligen. Manch wichtiger Einwand wird nicht ausgesprochen, weil man sich nicht einem Misserfolge aussetzen will, der nicht durch das Unterliegen der Sache, sondern durch das Unvermögen im Ausdrucke herbeigeführt würde» (Side 3).

Hvad har da Videnskaben gjort for at afhjælpe denne uholdbare Tilstand?

Mange Forslag er opstillet, men et positivt Skridt fra selve Videnskabens Side skete først paa de internationale Kongresser i Paris 1900, da Grundvolden blev lagt til den bekendte «Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale».

Som bekendt blev der af Indbyderne opstillet et bestemt Program, hvortil videnskabelige Selskaber over hele Verden blev opfordret til at slutte sig og udnævne Delegerede.

Programmet gik ud paa det ønskelige i et internationalt Hjælpesprog og Maaden, hvorpaa et saadant skulde søges valgt eller udarbejdet.

Efter at have arbejdet for Sagen i syv Aar og faaet Tilslutning til Tanken fra over 300 Foreninger og Selskaber med Tusinder af Medlemmer, deriblandt 1200 Professorer fra henimod 200 Universiteter, besluttede Delegationen at forelægge Sagen for den internationale Forening af Akademier. Denne vilde ikke selv paatage sig Opgaven, men udtalte, at Sagen burde løses i Praxis.

Delegationen nedsatte da en Komite til Sagens Gennemførelse. Denne traadte sammen i Paris den 15. Oktober 1907. Dens Formand var *Ostwald*, dens Næstformand *Jespersen*, dens Sekretærer *Couturat* og *Leau*.

Den lod sig forelægge alle de gjorte Forsøg paa internationale Sprog, men fandt intet, som opfyldte de Fordringer, der maatte opstilles til et saadant. Kun *Esperanto* fandtes saavidt egnet, at det med de nødvendige Forbedringer maatte kunne bruges. Blandt de indkomne Ændringsforslag var det bedste undertegnet med Pseudonymet *Ido*, «Efterfølgeren» (samme Endelse som i «Israelido»). Dette blev lagt til Grund for Komiteens iøvrigt selvstændige Udarbejdelse af det nye Sprog, som nu har faaet Navnet *Ido* (Ido di Esperanto). (Et andet Forslag, *Ilo*, gik ikke igennem.)

1908 udkom de første Ordbøger og den officielle Grammatik (de tyske hos Franckh i Stuttgart, de engelske hos Pitman, de franske hos Delagrave), saa dette Aar maa vel kaldes Sprogets Fødselsaar.

I Begyndelsen af 1909 stiftede Sprogets Venner: «Uniono di l'amiki di la Linguo Internaciona», hvorefter Delegationskomiteen opløste sig.

Unionen styres af en Komite med *Ostwald* som Ærespræsident og *Pfaundler* som Præsident. Den sprogvidenskabelige Ledelse af Bevægelsen er overgivet til et Akademi med *Jespersen* som Formand og *Couturat* som Sekretær. —

Dette er i Korthed de Begivenheder, som har ført til Dannelsen af Hjælpesproget *Ido*, og er beskrevet af *Lorenz* i Kap. II i en kort, historisk Oversigt.

Af mere videnskabelig Interesse er de sproglige og logiske

Principper, som har været de ledende ved Dannelsen af *Ido*, og som er beskrevet af *Jespersen* (Kap. III) og *Couturat* (Kap. IV).

Det er *Jespersen* selv, som har givet den nøjagtige Formel for det Princip, som har været det ledende ved Dannelsen af *Ido*, nemlig: «Det bedste internationale Sprog er det, som byder den største Lethed for det største Antal Mennesker».

Formlen afgrænser ikke ganske Opgaven; thi ingen vil finde paa at lave et Fællessprog for Folkeslag, som intet fælles har i Sprog og Kultur. Men indenfor samme Sprogæt, in casu vor egen, vil den opstillede Formel være den, der nærmest svarer til den kulturelle Trang.

For *Bogstavernes* Vedkommende har det opstillede ledende Princip ført til Forkastelsen af de diakritiske Tegn, som Zamenhof benyttede i *Esperanto* i saa altfor stor Udstrækning.

For *Lydene* har Princippet ført til, at man kun har valgt saadanne som med nogenlunde Lethed kan udtales af de paa-gældende Folkeslag.

For *Ordrøddernes* Vedkommende fører Formlen direkte til Princippet om den størst mulige Internationalitet, et Princip, som først er opstillet for Kunstsproget *Idiom neutral*, men ikke helt korrekt gennemført.

For *Grammatikken* er Internationaliteten vanskeligere at opnaa, da hvert Sprog gaar sin Vej. Men Hovedprincippet maa alligevel have for Øje: at Sproget kan blive saa let som muligt for det størst mulige Antal Mennesker.

Til Slutning giver *Jespersen* en Kritik af *Esperanto*. Dette kan være berettiget, da *Ido* er bygget paa *Esperanto*, men da *Idiom Neutral* i hvert Fald paa enkelte Punkter regnes for at staa over *Esperanto*, vilde en Udvidelse af Kritikken været ønskelig.

Hvor langt *Ido* er naaet med Hensyn til Internationalitet i Sammenligning med *Esperanto*, vil ses af følgende Oversigt over det Antal nationale Rødder, som de to Sprog indeholder:

	Esperanto	Ido
franske:	83 %	91 %
italienske:	76 %	83 %
spanske:	71 %	79 %
engelske:	71 %	79 %
tyske:	59 %	61 %
russiske:	48 %	52 %

I Kap. IV skriver *Couturat* om Anvendelsen af Logiken paa det internationale Sprog.

Forfatteren begynder med at nævne, hvor lidt Sproget er studeret fra den psykologiske og logiske Side. Dette Studium bliver ganske særlig let og interessant ved Kunstsprogene, der sammensættes af uforanderlige Dele (Stammer, Affixer og Bøjningsendelser). Disse uforanderlige Dele kaldes *Morfemer*, og

der maa (som *Ostwald* først har udtalt) være et eentydigt gensidigt Forhold mellem Begreberne og de Morfemer, hvorved de udtrykkes.

Fremstillingen er særdeles interessant, men vilde maaske yderligere have vundet, om Forf. (fra et andet af sine Værker) havde optaget og vist Morfemernes Rolle gennem matematiske Formler, som anvendt af *Peano* i Udviklingen af hans «*Latino sine flexione*» (1903).

For Videnskaben er baade Internationaliteten i Udtrykkene og den logiske Bygning af Sproget af største Betydning. Da bægge Dele er lagt til Grund for Ido, bliver dette Sprog, som nærmere udviklet af *Lorenz* i Kap. V, særlig egnet for Videnskaben.

Spørger man nu, hvorvidt det i Praxis er lykkedes at gennemføre de gode, videnskabelige Principper, hvorpaa Ido er bygget, da maa man sige, at der endnu mangler noget her og der. Saaledes findes der ikke faa latinske Smaaord (apud, nam, sed, tamen osv.), som bør ombyttes med internationale (eller nationale) Udtryk, om dertil egnede kan findes. Utvivlsomt vil der ogsaa paa andre Punkter blive Ting at ændre. Dertil kommer de Tilføjelser, som Trangen til internationale Udtryk i de forskellige Fag efterhaanden vil gøre nødvendige.

Sproget er altsaa ikke færdigt og giver sig heller ikke ud for at være det.

Det Spørgsmaal opstaar da naturligt, om Videnskaben ikke bør vente til Sproget er færdigt eller mere færdigt end i Øjeblikket.

Dette Spørgsmaal kunde jeg, som Ven af Sproget, have ønsket ganske anderledes grundig behandlet og imødegaaet, end sket er i «*Weltsprache und Wissenschaft*». Det er nemlig en Hovedindvending, som bliver staaende, selv om Idos Overlegenhed over ethvert andet Kunstsprog fastslaas og indrømmes.

Der synes her at være nogen Tilbøjelighed blandt Sprogets Ledere til at fremstille Sandsynligheden af større fremtidige Forandringer som saa lille som muligt.

Det kan være, og jeg anser det for rimeligt, at der ikke vil blive store Forandringer efter den grundige Revision, hvorved Esperanto omdannedes til Ido. Men jeg betragter det ikke som væsenligt. Hovedsagen er, at alle vilkaarlige Forandringer er umuliggjorte, saa der kun kan være Tale om Forbedringer, som vil gøre Sproget lettere, samt Tilføjelsen af de tekniske Udtryk, som efterhaanden vil blive nødvendige.

Videnskaben tiltrænger et internationalt Hjælpesprog og har selv gjort Skridt til at afhjælpe Manglen. Men at udsætte Brugen af det ny Hjælpesprog, fordi det efterhaanden vil kunne forbedres, synes der liden Grund til, og dette Forhold kunde godt være fremhævet mere, end sket er. —

Et vigtigt Fællesemne for Videnskab og Verdenssprog er «*Den videnskabelige Nomenklatur*», som er behandlet af *Ostwald* i Kap. VI.

Forf. begynder med at nævne, hvordan der i visse Fag, navnlig Kemi og Mathematik, findes et saa udviklet System af internationale Tegn, at man kan skrive hele Afhandlinger udelukkende dermed og finde Forstaaere overalt.

Ogsaa de sproglige Udtryk er delvis internationale, men der mangler meget endnu, og navnlig lider Videnskaben ved, at mange Udtryk, som den bruger med en bestemt Definition, tillige bruges i det daglige Liv i en Betydning, som er mindre skarpt afgrænset og derfor vanskeliggør Fastholdelsen af den skarpe videnskabelige Benævnelse.

Der foreligger her en stor Opgave for det internationale Sprog: at skaffe Videnskaben bestemte og korte internationale Udtryk for de Ting og Begreber, hvormed den opererer.

Efter *Ostwalds* Mening skulde der sammenkaldes en Kommission med Fagsektioner til at udføre dette Arbejde. Jeg antager dog, at man i mange Fag ikke vil behøve et saa stort Apparat, men med nogenlunde Lethed vil kunne konstruere de nødvendige internationale Udtryk med fornøden Bistand af det derpaa beregnede sproglige Akademi. —

I Kap. VII behandler *Pfaundler* til Slutning Opøvelsen i at læse, skrive og tale Sproget og foreslaar at arbejde for dets videnskabelige Anvendelse ved Oprettelse af et internationalt Tidsskrift med Afdelinger for de forskellige Videnskabsgrene.

Jeg kan ikke ganske slutte mig til denne Tanke. Et populært Tidsskrift kan omfatte de forskellige Videnskabsgrene og vække Interesse derfor. Men et virkelig videnskabeligt Tidsskrift kan kun faa Betydning for den enkelte ved at holde sig til en bestemt Videnskab.

Snarere vilde jeg foreslaa, at Redaktionerne af de videnskabelige Tidsskrifter optog internationalt skrevne Artikler, eller skrev en Del af sit Indhold paa Hjælpesproget. Et Forsøg vilde hurtigt vise, at det meste vilde blive forstaaet strax uden særligt Studium¹.

Særlig de mindre Folkeslag bør agte paa de Midler, hvorved den hjemlige Videnskab kan gøres kendt udover Landets Grænse.

Paa dette Punkt har al nordisk Videnskab fælles Interesser, og det har derfor været mig en Glæde at modtage en Opfordring fra Redaktionen til at anmelde «*Weltsprache und Wissenschaft*», hvis Indhold og Ideer jeg herved anbefaler paa det bedste til det nordiske Tidsskrifts Læsekres.

Fredericia i Januar 1910.

G. Forchhammer.

¹ De-pos ke me lernis Ido, me skribas omna mea letri ad stranjeri en ta linguo e presupozas esar komprenata.

Otto Jespersen, A Modern English Grammar on Historical Principles. Part I. Heidelberg 1909, Winter. XI + 485 sider.

Første del af Professor Jespersens store værk om ny-engelsk grammatik foreligger nu som et led af det af W. Streitberg udgivne Germanische Bibliothek.

Nærværende Part I af A Modern English Grammar omhandler Sounds and Spellings.

Mere end man hidtil har været vant til er stavemåder udnyttede til at kaste lys over lydenes historie og ordenes forskellige udtalemåder. I epigrammatisk form angiver Forf. forskellen mellem Middelalderens og Nutidens stilling over for orthografien: In the Middle Ages the general tendency was towards representing the same sound in the same way, wherever it was found, while the same word was not always spelt in the same manner. Nowadays greater importance is attached to representing the same word always in the same manner, while the same sound may be differently written in different words (3).

De ældre fonetikere er i rigt omfang benyttede. For de betydeligste af disse gives straks i Introduction en ypperlig karakteristik: Skolemesteren Gill er pedant nok til at lægge etymologiske synspunkter til grund for sin stavemåde; Jones er det mere om at gøre at give nyttige staveregler end om at være fonetiker, Ellis afspejler langt fra altid i sine omskrivninger sine ældre forgængere, som han citerer. Ved omtalen af Sweet fremhæves, at denne i for høj grad støtter sig til Ellis; den samme bemærkning gælder Luick o. a.

Udgangspunktet for skildringen af de nyengelske lyd er Early Modern English.

Efter at denne periodes lyd er gennemgåede (i kap. II og III) med hensyn til udtale og oprindelse behandles i kap. IV kvantitetsforholdene, hvor navnlig afsnittet om de romanske låneord er af største interesse. Dette punkt har på en prokrustesagtig, om end lærerig måde tidligere været behandlet af Luick (og Heck) i Anglia 30 (og 29). Luicks regler led af den ikke ualmindelige svaghed, at der bl. a. var altfor mange undtagelser.

I foreliggende grammatik har man overalt den behagelige følelse, at teorien ikke har taget magten fra fakta. Først behandles de låneord, hvor trykket ikke er forandret, dernæst de ord, hvor trykket er flyttet til næstsidste vokal, endelig tre- (og fir-) stavelsesord. Til grund for opstillingerne er lagt endelydene, hvad der naturligvis er det rationelle, skønt det straks ser noget sært ud.

I kap. V behandles på en særdeles illustrativ måde Stress. Behandlingsmåden er i eminent grad typisk for værkets forfatter. Væsentlig de samme vilkår, som regulerer moderne sprog, har været virksomme i Fortiden; de love, som moderne sprogs tryktendenser opviser, benyttes derfor til at belyse de ældre sprog-

stadier. Det har været almindeligt at søge en hovedgrund (til tider også en eneste grund) til moderne trykskifte ved substantiver og verber i det gamle germanske trykskifte, der ses i ord som *æfþunca* : *ofþyncan*. Det synes som om denne teori står på usikre fødder. De germanske overlevende ord, hvori skiftet illustreres, er kun få i tal (og er tildels kun lidet brugte ord), når de sammenlignes med de franske låneord, i hvilke det samme trykskifte genfindes. Prof. J.s liste over herhen hørende indfødte ord fylder én side, medens hans liste over franske ord fylder over seks sider. Dette er næppe et tilfælde. Og det er da vel også af den grund, at Forf. (5. 73), hvor han som årsag til omhandlede trykskifte foruden analogiindflydelse fra indfødte ord nævner verbalformer på trykløs endelse og verbets stilling i slutningen af sætningen, til slut siger: it seems difficult to suppose that these three reasons are quite sufficient to account for the extension of our phenomenon.

I kap. VI og VII gøres rede for the earliest changes.

Kap. VIII er viet behandlingen af the great vowel-shift. Her opkastes bl. a. spørgsmålet hvor (ø: ikke lokalt, men med hvilke(n) lyd lydskiftet begyndte). Luick har, som bekendt, tidligere behandlet dette spørgsmål, både med hensyn til det geografiske og med hensyn til det rent lydlige, og mener at spørgsmålets løsning nok så meget må søges i de geografiske forhold. I sin i mange måder interessante Untersuchungen zur Englischen Lautgeschichte (Strassburg 1896) siger han (§ 142): ... wenn also mit einem Wort ū nur dort diphthongiert wurde, wo ō zu ū vorrückte, so ergiebt sich völlig zwingend, dass ū nur deswegen diphthongiert wurde, weil ō zu ū vorrückte und es gewissermassen aus seiner Stellung verdrängte. Jespersen går den modsatte vej og begynder med «toppen». Han siger (8. 12): after i· and u· had been diphthongized, there was nothing to hinder e· and o· from moving upwards and becoming i· and u·. Efter en sammenligning af Luicks og Jespersens argumentation forekommer det Anm. sandsynligst, at den førstnævnte er den rigtigste. Selve de ord, i hvilke Forfatteren til A Modern English Grammar refererer de to standpunkter, peger også hen til dette: i omtalen af Luicks teori siges: |o·| as it were drove away |u·|, om sin egen teori siger Forf.: after |i·| and |u·| had been diphthongized, there was nothing to hinder |e·| and |o·| from moving upwards and becoming |i·| and |u·|.

Om kap. IX siger Forf. med berettiget stolthed, at han her har enjoyed the feeling of treading on virgin soil. På ikke mindre end 36 sider behandles unstressed vowels. Selv om man ved omtalen af en bog, der rummer saa meget udmærket nyt, undser sig ved at fremdrage enkelte punkter, kan Anm. dog ikke undlade særlig at fremhæve den glimrende bevisførelse for at a· er langt ældre end man hidtil almindeligt har troet. Wyld f. eks. i The

Historical Study of the Mother Tongue (London 1906) siger (side 74): It is curious to reflect that during part of the eighteenth century the sound (ā) did not exist in the standart dialect of English. Foreign words, introduced during this period, which contained (ā) in the language from which they were borrowed, still retain the sound (ō), which was then substituted for the original (ā); thus *brandy-pawnee* = [pōni], Sert. *pāni*, 'water'; and the place-names *Cabul* (Kōbul) for *Kābul*, and *Cawnpore* (Kōnpō[ə]). Disse wyldske støtte-beviser er ikke tvingende. Langt snarere må man, efter min mening, i nævnte ord se forsøg på med inadequate midler at gengive et fremmed sprogs lyd. Det samme fænomen ses f. eks. også i formerne: *backsheesh*, *bakhshish*, *buckshish* og *buxees* for det persiske ord *bakhshish* (foræring).

Ved bevisførelsen for a's ælde kommer så slående frem dens ophavsmands evne til hvad — mutatis mutandis — Lady Macbeth bebrejder sin husbond manglen på evne til, — to catch the nearest way.

I kap. XI og XII skildres 17. århundredes ændringer. Særlig interessant er begrundelsen (11. 42) af den af Professoren antagne ælde af diftongen (eller rettere glidelyden) i ā, udtalt [ei]. Overordentlig praktisk nyttig er redegørelsen for udtalen af sj; kun kunde man ønske at få Forfatterens stilling at høre til Stoffel-Dams vokalbortfaldstheori, som vel har nogen støtte i indskudt i, f. eks. i ordet *champaign*, tidligere også: *champion*.

I XIII. kapitel, der gennemgår 18. århundredes ændringer, gives blandt andet på 16 sider en udmærket skildring af r og denne lyds indvirken på omgivelserne.

XIV. og XV. kapitel behandler de nyengelske lyd, både fra et fonetisk og fra et historisk synspunkt.

Slutningskapitlet rummer bl. a. nogle lærerige opstillinger af moderne ord, der kun ved en enkelt lyd skiller sig fra hinanden. Her har Professor Jespersen afstukket grænser for Fremtidens lydsammenfald.

Et omhyggeligt register slutter bogen.

Det første, så vel som det varige indtryk, man får af dette for engelsk Filologi så betydningsfulde værk er af en rigdom af belæring. Når man får bogen lidt på afstand, arbejder sig frem indtrykket af bogens ånd, der er så lidet brovtende, så stærkt ensartet, så fuldt ud ærlig.

På et par punkter står det for Anm. som om der kan rejses tvivl om Forfatterens standpunkt er rigtigt.

9. 224 forklares formerne *baccy*, *tater* som opståede af de vokalreducerede former [tbækou], [pteitou]. Snarere kunde nævnte former forklares ≠ *bye-bye*¹ (af *good-bye*) eller ≠ *Ghetto* (? af

¹ Fordoblingen i *bye-bye* er også under indflydelse af følelsesbetonet tale; jvf. nyengelske udtryk som *goody goody*, *baddy-baddy*.

borghetto). I familiær, spøgende eller skødesløs tale nøjes man ofte med sidste bestanddel af et ord, når denne er tilstrækkelig «illustrativ», enten i sig selv eller på grund af omstændighederne. På Dansk har vi på samme måde: *at bakke* (= ryge tobak). Efter Anmælderens skøn er det også familiært sprog, med dets ofte karakteristiske bredde, der har fremkaldt udtryk som *nice and warm*, som Anm. altså i den henseende vil sætte på linje med det velkendte fænomen, at daglig tale foretrækker omskrivning for unødvendig relativsætning.

2. 624 slutning forklares *dost*?¹ for *dost thou?* som a purely phonetic process. Det er vel sandsynligt, at dette thou-bortfald er fremhjulpet på forskellig måde: 1) ved situationen; ligesom man gerne udelader pronomet i 2. pers. imper., fordi der ikke kan tvivles om, hvem der tales til, vil man af samme grund i spørgesætning kunne udelade pronomet. Jvf. sådanne nyeng. udtryk som: *Have some beer? See?* osv.; 2) -st var en meget «prægnant» endelse o: bar i sig selv tilstrækkelig tydelig angivelse af personen: *I, he, we, you, they had*, men: *thou hadst*; *I, we, you, they come*, men: *thou comest* osv.

Findes i skrivemåden reminiscenser om den postulerede sammen-
dragning i noget stort omfang: *dost thou < dost te < doste?*²

Formen *art* og lignende med udeladt thou findes også uden for spørgesætninger, ganske vist med et thou noget tidligere. Således hedder det i Lady Macbeth's berømte monolog i 1. akt: *thou wouldst be great; art not without ambition, but without the illness should attend it: what thou wouldst highly, that wouldst thou holily; wouldst not play false, and yet wouldst wrongly win.*

Lige så vel som et forangående thou her kan fungere som subjekt for de thou-løse former, kan et i situationen liggende thou gøre det.

Til sidst blot et par andre punkter.

6. 46 under punkt second kunde indskydes: *hards*, *hurds*, hvor a-vokalen (efter NED) repræsenterer nordengelsk dialekt, medens u-formen afspejler vestengelsk og den sydlige mellemengelske dialekt. Har man ikke på Fransk haft vaklen mellem -er- og -ar-: *merchant*, *marchand*?

Med spørgsmålstegn forklares 7. 4 *dam* i Meredith: Evan Harrington 134 som stående for *damned*. Den samme brug foreligger i *Vanity Fair* (Macmillan 1907), side 458: *Lords, indeed! — why, at one of her swarreys I saw one of 'em speak to a dam fiddler — a fellar I despise; ligl. med tilsat n: a damn sight too kind* (Hobbes: *Serious Wooing Tauchn.* 149), *all this damn silly cant* (ibid. 176).

¹ *canst* o. a. kan optræde på samme måde.

² På simpelt Tysk siges hyppigt: *siehste* for *siehst du*.

7. 7 omtales det hyppige indskud af *p* efter *m*, når konsonant følger. Jeg har hørt en skotsk professor anbefale udenlandske elever at sige [fɪtp], tilføjende at mange gjorde det og han selv fandt det bekvemtest.

9. 221 ansættes tvivlende folkelig etymologiseren ved *husband*. Jeg har hørt en Exeter Hall prædikant sige om en fortrukken ægtemand: et dejligt «*band*», han som opløser sit hjems lykke.

Til omtalen af stavemåden *dyeing* i 3. 138 kunde føjes at verbalsubstantivet (? særlig ved sammensætning) ofte staves uden *e*: Remodelling and *Re-dying* of Ladies Own Furs Undertaken (avertissement på bindet af Fortnightly, Febr. 1910).

Når man så tidlig som begyndelsen af 16. årh. har *partlet* for *patlet*, er det muligt at her foreligger en afspejling af det af Prof. Jespersen omtalte svund af *r* (7 79). Derimod i *brocardo* og *brocade* foreligger vel forskellig endelse.

I forhold til størrelsen af A Modern English Grammar er det et ringe antal forgængere dens Forfatter citerer. Hemmeligheden er vel for en stor del den at kilderne selv i så overordentlig stor grad er direkte benyttede.

Med A Modern English Grammar har engelsk Filologi fået et nyt hovedværk.

Birkerød i Marts 1910.

N. Bøgholm.

Daniel Jones, The Pronunciation of English, Phonetics and Phonetic Transcriptions. Cambridge 1909, University Press. Pp. XVIII + 153.

Clearness, sobriety, and practicality are the distinguishing features of the book under review.

The first half of it gives a lucid and thoroughly scholarly analysis of English speech-sounds. Not only the normal, 'standard' sounds are treated, but also the more important variations from the recognized types are registered. In a few words the author is able to define the territorial extension of the different anomalous sounds recorded by him.

Every student of English, who has at all paid any attention to English pronunciation — as heard in different parts of the country — has been struck by the comparatively frequent occurrences of 'glottal catch'. Mr. Jones, no doubt correctly, stamps the phenomenon as peculiar to the dialects, whereas it but seldom appears in Standard English, although it may be met with even there (§ 49).

A most knotty point in English phonetics is the analysis of open vowels, as to the degree of tenseness or laxity with which

they are pronounced. Mr. J. cuts the Gordian knot by only applying the terms tense and lax in the case of closed and half-closed vowels. He mentions a very easy way of ascertaining the articulation in this respect, namely by placing the finger on the throat between the larynx and the chin.

Phonetic theory is often of the greatest practical importance for clearing up passages in English authors that without the help of some theoretical knowledge would be incomprehensible. For instance Jerome K. Jerome writes in his *Three Men in a Boat: Wasermarrer*, which strange compound stands for: what is the matter. The latter half of it finds its explanation in Jones's book § 35.

It is a matter of course that the practical teacher will mostly interest himself about the phonetic transcripts of the different words given in this book. Sometimes, however, these are open to doubt: e. g. the pronunciation of nephew as [nefju] is given as dialectal. The same is the case with the pronunciation [ɪʃu] for [isju]; while [kloʊz] for [kloʊðz] is termed old-fashioned.

The other half of Jones's book comprises transcribed texts. Four different styles of pronunciation are represented: The Careful Conversational Style, The Rapid Conversational Style, The Declamatory Style, and what may be called The Individual Style i. e. Styles of Pronunciation of Particular Speakers.

The book winds up with a specimen of the London dialect, as reflected in Pett Ridge's 'London'.

If it may be truly said that the list of sins of commission is nil, practically the same verdict may be given as to sins of omission.

If anything, we might have looked for some reference to the pronunciation [boːld] for [boɪld] in § 145, where oi is treated of.

Besides the vulgar verb *ast*, mentioned in § 43 occurs a by-form *as* which owes its origin to the colloquial imperfect: *ast*.

Birkerød, Dec. 14th, 1909.

N. Bøgholm.

Platons ausgewählte Schriften für den Schulgebrauch erklärt von Christian Cron und Julius Deuschle. Zweiter Teil: Gorgias, 5. Aufl. neu bearbeitet von Wilhelm Nestle. Leipzig und Berlin 1909, Teubner. VI + 194 SS. 8vo.

Ved gymnasieundervisningen her i landet vil den foreliggende bog næppe finde anvendelse; derimod kan det for yngre filologiske studerende — om sådanne ellers endnu findes i disse banausiske tider — såvelsom for græsklærere være af betydning at have en

kort og overskuelig commentar til *Gorgias*, der foruden at være et af Platons vigtigste tillige hører til hans lettere tilgængelige værker. Udgiveren er gået grundigt tilværks, idet han ikke blot har revideret teksten og fuldstændigt omarbejdet hele commentaren men også har skrevet en helt ny indledning; dog er forandringerne ingenlunde alle forbedringer. Det siden Crons udgave fremkomne kritiske materiale, navnlig Burnets udgave, er naturligvis benyttet ved revisionen, men udgiverens iudicium synes af og til underlig tilfældigt; således er det ufatteligt, hvorfor han p. 465 a lader Cornarius' ikke synderlig heldige coniectur stå i teksten, da han dog selv indrømmer, at de bedste håndskrifter læsemåde, som støttes af Philodemus og ret beset også af Aristides, «auch einen guten Sinn gibt». Her går Nestle imod Burnet, som han derimod på flere steder følger i optagelsen af unødvendige og tvivlsomme ændringer.

Commentaren, der ved en udgave som denne er det vigtigste, er grundigt omarbejdet, en del nyt er tilføjet og meget af det gamle skåret bort; på adskillige punkter er der også herved opnået noget større fasthed og klarhed i fremhævelsen af det væsentlige, men netop i denne henseende lades man dog altfor ofte i stikken; gang efter gang savnes præcis forklaring af det sproglige udtryk og dets anvendelse, og dobbelt bund i vendinger og repliker undgår ofte helt commentatorens opmærksomhed. Således er punctum saliens i dialogens første replikskifte med de to ord-sproglige vendinger slet ikke fremhævet; allerede de nyplatoniske fortolkere har dog, som den bevarede Olympiodor-commentar viser, følt og forstået den fine ironi i Sokrates' svar på Kallikles' hilsen; det fra Gerckes commentar hentede Shakespeare-citat vilde, selv om det virkelig var parallelt med det græske udtryk, hvad det slet ikke er, kun kunne tjene til at vise udgiverens belæsthed, ikke i mindste måde til tekstens fortolkning. Også med anførelse af parallele udtryk af græske forfattere skulde være anvendt større sparsommelighed; kun virkelig oplysende paralleler bør anføres og da hele stedet, ikke blot en henvisning til en bog, som i hvert fald skoledisciplen næppe har ved hånden. Lange forklaringer som den om πεπτευτική (p. 450 d) eller den om σχολιόν (p. 451 e) og andre lignende hører slet ikke hjemme her; ikke blot er det forkert at meddele en hel del lærdom, som man selv siger er usikker og som altså blot forvirrer eleven, men da al den til forståelsen nødvendige viden om den historiske baggrund dog alligevel ikke kan gives her, får det hele et broget og tilfældigt præg; i skolen bliver det dog lærerens sag at give sådanne meddelelser og den studerende ved at finde det i håndbøgerne over historie og antikviteter.

Den ny indledning, udgiveren har skrevet, er i forhold til bogens bestemmelse ret omfattende og vidtløftig. Det første afsnit, der behandler sophistiken i almindelighed, er det magreste;

af den dybere historiske sammenhæng, betingelserne for og den naturlige udvikling af den nye åndsretning, af dens særpræg og af Sokrates' og Platons forhold til den får man vel nogen men ikke fuld og klar forståelse; de talrige enkeltheder væves ikke sammen til noget billede. Afsnittet om den historiske Gorgias er noget bedre; de bevarede stykker af Gorgias' skrifter er optrykt og anbefales til brug ved undervisningen jævnsides med læsningen af dialogen; udbyttet heraf vil dog vist være tvivlsomt, da sansen for stilnuancer vel i almindelighed næppe er synderlig stærkt udviklet hos skoledisciple. Endelig gives en kort oversigt over dialogens indhold; nogen dybere analyse er det ikke, og det siges ligefrem, at det overlades læreren at give den detaillerede disposition; dette er en fejl. For begynderen, der bevæger sig langsomt afsted, har det stor betydning altid at have en udførlig disposition over hele samtalens udvikling ved hånden. Mere passende kunde udgiveren have overladt lærerne ad libitum at producere den lyriske retorik over værkets herligheder; læseren eller eleven skal om muligt ledes til forståelse og derved til ret vurdering af den tankeverden, der møder ham; man skal ikke begynde med at slå fast, at dette skal beundres.

Odense, marts 1910.

William Norvin.

August Köster, Das Pelargikon. Untersuchungen zur ältesten Befestigung der Akropolis von Athen. (Zur Kunstgeschichte des Auslandes. Heft 71.) Strassburg 1909, Heitz. 42 S. und 6 Taf. 3 M. 50.

Der Verfasser dieser kleinen Abhandlung polemisiert gegen die Ansicht, dass das Pelargikon mit dem Enneapylon einen Teil der ältesten, athenischen Burgbefestigung gebildet hätte. Sonst folgt nämlich die älteste Burgmauer überall dem oberen Rand des Felsens und windet sich infolgedessen aus und ein; der Mauerfuss bleibt immer in derselben Höhe und geht niemals in die Tiefe, weil die Defensivstärke einer Festung damaliger Zeit fast ausschliesslich auf der Schwierigkeit beruhte, von aussen an den Mauerfuss heranzukommen. Diesem Prinzip würde ein Werk wie das Enneapylon, das einen grossen Teil des westlichen Abhanges einschloss, widerstreiten, und Köster behauptet nun, dass die ursprüngliche Westmauer tatsächlich dem Felsenrand folgte, und dass damals von der Westseite her überhaupt kein Ausgang zu der Akropolis wäre. Die einzigen Aufgänge zu der Burg wären, nach Kösters Aussage, die beiden an der Nordseite, der eine an der Klepsydra, der andere östlich vom Erechtheion. Für diese

Behauptungen ist freilich das Beweismaterial etwas dürftig. Der ursprüngliche Verlauf der westlichen Mauer ist keineswegs sicher ermittelt, und Köster hätte uns hier zur Stütze seiner Behauptung genaue Masse und Abbildungen der Spuren am Felsen geben sollen. Ebenso ist es wenig glaublich, und auch bloss Hypothese, dass man in der ältesten Königszeit sich mit den engen und steilen Stegen an der Nordseite begnügt hätte: die athenischen Könige fuhren wohl auch zu Wagen aus ihren Burgen hinaus, wie die Herrscher der argivischen Ebene; das wäre aber an der Nordseite der Akropolis nicht möglich. Köster giebt selbst zu, dass das Neuntorwerk der historischen Zeit, etwa der Zeit der Pisistratiden, nicht angehören kann. Unsere ältesten, litterarischen Quellen schreiben es den Pelasgern und der Urzeit zu, und dazu kommt noch die Verknüpfung dieses Bauwerkes mit der Geschichte Kylons: vor den neun Toren wurden die Anhänger Kylons niedergemetzelt und später das Kyloneion errichtet. Deshalb versetzt auch Köster das Pelargikon und das Enneapylon in die heroische Zeit, ins zweite Jahrtausend. Dann ist es aber etwas kühn bei dem dürftigen Material einen grossen Umbau schon damals anzunehmen und für die behauptete ältere Anlage sich so sehr auf die Prinzipien der Verteidigung der Festungen damaliger Zeit zu berufen, Prinzipien, welche innerhalb derselben Periode bei der Anlage des Enneapylon wieder aufgehoben worden wären. Ich kann ferner keineswegs zugeben, dass es aus der Beschreibung Herodots von der Einnahme der Burg durch die Perser hervorgehe, dass damals die Vormauer des Pelargikon mit dem Neuntorwerk zerstört und die Burg wiederum nur von der urältesten westlichen Ringmauer umschlossen wäre. Wir wissen ja überhaupt gar nichts sicheres von der Lage des Pelargikon, welches Doerpfeld, freilich auch ohne zwingenden Beweis, auf die Südseite der Akropolis verlegt.

In dem folgenden Kapitel stellt Köster die Behauptung auf, dass man schon im V. Jahrh., nach den Perserkriegen, die Akropolis als Festung ganz aufgegeben habe, weil sie nur einer geringen Anzahl von Menschen Schutz gewähren konnte. Es ist ja wahr, dass die Verteidigung der Einwohner Athens damals allein der themistokleischen Mauer zufiel. Aber oben auf der Akropolis lagen doch grosse Tempel mit ihren Schätzen, und die verlangten eine besondere Befestigung, um nicht jedem beliebigen Bandenführer in die Hände zu fallen. Die Bedeutung der Akropolisfestung geht aus der Lysistrata des Aristophanes genügend klar hervor. Und wie sollte man sonst die Sorgfalt erklären, mit der die zerstörte Nordmauer wiederhergestellt wurde? Oder den Bau der Nikebastion, der auf der anderen Seite sicher eine ebenso schwere Bastion entsprach, über deren Lage wir freilich gar nichts wissen. Der Niketempel ist eine spätere Zutat und verdankt dem Neid der Priesterschaft seine Entstehung; er kann

also nur beweisen, dass in diesem Falle andere Rücksichten als die fortifikatorischen überwogen haben. Auch während des ganzen Mittelalters und weit in die Neuzeit hinein ist die Akropolis eine Festung geblieben.

Das Wertvollste an der Kösterschen Abhandlung ist fast der Anhang mit einer Besprechung der berühmten Thukydidesstelle II 15. Scharf wendet Köster sich gegen die Irrtümer Doerpfelds, der die grossen Heiligtümer auf die Nordseite verlegen möchte. Besonders schwach ist die Beweisführung Doerpfelds für sein Olympieion der Nordseite. Doerpfeld stützt sich allein auf eine Stelle bei Strabo (IX 404), aber dass Strabo von dem Olympieion im Ilissostale spricht, geht ganz deutlich aus einer anderen, benachbarten Stelle (IX 396) hervor. Beachtenswert bleibt es meines Erachtens auch, dass Deukalion, der Gründer des ältesten, olympischen Zeustempels, der Sage nach hier unten neben dem grossen Olympieion begraben lag (Paus. I 18, 8). Hier zeigte man sein Grab, und es ist doch natürlich auch hier das urälteste Olympieion zu suchen, besonders da ein Olympieion am Nordabhang der Akropolis nie erwiesen worden ist.

Aehnlich liegt der Fall beim Pythion; obwohl eine pythische Apollonhöhle am Nordabhange gesichert ist, ist es doch natürlicher an das uralte Heiligtum unten am Ilissos zu denken, wo Peisistratos im Temenos einen Altar weihte (Thuk. VI 54), der jetzt wieder aufgefunden ist (Judeich: Topographie von Athen S. 344). Wie Köster glaube ich ferner, dass Doerpfeld das wirkliche Dionysion ἐν Αἰνυαῖς im Westen von der Akropolis gefunden hat. Zwischen dem westlich gelegenen Dionysion und dem ebenso östlich von der Akropolis gelegenen Olympieion ziehen sich die uralten Heiligtümer hin und sind, wie die Worte des Thukydides verlangen, am ehesten gegen den Südabhang hin gelagert. Das ist besonders bei dem Heiligtum der Gē der Fall, wenn man darunter mit Petersen (Rhein. Mus. 1907 S. 539) an dasjenige der Gē Kurotrophos denkt. Das lag nämlich nach Pausanias unmittelbar vor dem westlichen Eingang der Akropolis, und wie die Beschreibung zeigt (I 22), kommt Pausanias gerade vom Asklepieion und folgt dem Weg, der von der Südseite der Akropolis her zu dem Eingang an der Westseite hinaufführt. Hier, und nicht an der Nordwestseite muss die Stelle dieses Heiligtumes gesucht werden.

Frederik Poulsen.

Diedrich Fimmen, Zeit und Dauer der kretisch-mykenischen Kultur. Leipzig & Berlin 1909, Teubner. 104 S. und eine Uebersichtstafel.

Das kleine, vorzügliche Buch ist als Dissertationsschrift an der Universität Freiburg erschienen und steht in jeder Beziehung hoch über den gewöhnlichen deutschen Doktorarbeiten.

In der Einleitung werden zunächst die Quellen des Altertums für die Zeitbestimmung der griechischen Urzeit geprüft und als völlig wertlos erwiesen. Schliemann glaubte bei seinen mykenischen Ausgrabungen auf diese alten Zeugnisse sicher bauen zu können, und noch immer versucht sein Nachfolger Doerpfeld sie als geschichtliche Ueberlieferung in seiner Polemik zu verwenden. Erst Furtwängler und Loeschke haben die Beziehungen der mykenischen Funde zu denen Aegyptens als die sicherste Grundlage für die Beurteilung und die Chronologie dieser Zeit nachgewiesen. Nach ihnen haben Petrie, Tsuntas, Reisch, Hall, Evans, v. Bissing und neuerdings Eduard Meyer viel neues Material, sowohl ägyptisches als auch mykenisches, zur chronologischen Fixierung der Reihenfolge der Fundschichten herangezogen. Es gilt dabei folgende Tatsachen zu ermitteln: 1) die Folge der Fundschichten der kretischen Ausgrabungen und ihr Verhältnis zu den Perioden der festländischen, mykenischen Kultur; 2) die kretisch-mykenischen Funde an datierbaren Fundstellen Aegyptens; 3) die datierbaren ägyptischen Einzelfunde in kretisch-mykenischen Fundschichten. Diese Fragen werden nun in drei Kapiteln genau und gewissenhaft behandelt, in zwei anderen die datierbaren geschichtlichen und künstlerischen Beziehungen zwischen Kreta und Aegypten besprochen. Endlich fasst ein abschliessendes Kapitel mit einer in deutschen Abhandlungen seltenen Uebersichtlichkeit und Klarheit die Hauptergebnisse nochmals zusammen, und eine angefügte synchronistische Tabelle erleichtert den Ueberblick.

Natürlich giebt es hin und wieder etwas, das man anders auffassen möchte. So glaube ich, dass Jolles die Ansicht von Tsuntas, nach der die neolitische Kultur Thessaliens noch dem vierten Jahrtausend angehört hätte, mit Recht verworfen und dieselbe Ende des dritten Jahrtausends angesetzt hat (Arch. Anz. 1909 S. 406). Dagegen hat Fimmen durch eine hübsche Reihe von Beispielen erwiesen, dass man nicht, wie Evans glaubt, mit ägyptischen Steingefässen die neolitischen Schichten von Knossos datieren darf.

Ich kann Fimmen nicht zustimmen, wenn er bei der Ausbildung der ägyptischen Lilie an eine Einwirkung kretischer Pflanzenornamentik glaubt (S. 94 f.). Die Entwicklung dieses ägyptischen Motivs verläuft ganz langsam und organisch, und es ist durchaus ägyptische Eigenart, wenn die grossen Eckblätter zuerst stark nach aussen biegen, um dann spiralartig aufgerollt zu werden.

Die Kreter haben vielmehr das Motiv einfach übernommen. Der Verfasser hat überhaupt die Neigung derjenigen, welche selbst Aegypten nie geschaut und die Herrlichkeit ägyptischer Kunst in ihrem vollen Umfang nicht begriffen haben, den Kretern allzu viel Originalität zuzutrauen. Ganz unrichtig ist es, wenn er das Motiv zweier neben einem Pflanzenbündel einander gegenüberstehenden Böcke als ursprünglich kretisch auffasst. Es ist uralt in Aegypten und lässt sich bis in die IV. Dynastie hinein verfolgen (vgl. Maspéro, *Revue de l'Art ancien et moderne* 1908, II S. 31 und 38. Lepsius: *Denkmaeler des alten Reiches* Abt. II Bl. 108 und 111. Jolles, *Arch. Jahrb.* XIX 1904 S. 32—34).

Für unrichtig halte ich es ebenso, wenn Fimmen die Darstellungen mykenischer Vasen im Grabe Ramses des III. in Biban el Muluk, welche dem XII. Jahrh. angehören, als eine Wiedergabe nicht echt mykenischer Ware, sondern späterer, ägyptischer Nachahmungen erklärt. Uebrigens wären wohl solche Nachahmungen auch mit den kretisch-mykenischen Originalen gleichzeitig? Man pflegt doch nicht einem ausgestorbenen, sondern einem eben blühenden Stil nachzubilden. Fimmen darf also nicht den Schluss ziehen, dass die mykenische Kunst schon im vorausgehenden XIII. Jahrh. ihr Ende gefunden hätte.

Diese Behauptung von dem frühen Abschluss der mykenischen Kunst sucht Fimmen überall aufrecht zu erhalten. Dabei bieten ihm die Funde von Enkomi besondere Schwierigkeiten, und nur durch eine sonst in der Abhandlung nicht vorkommende Oberflächlichkeit gelingt es ihm, die Zeugnisse dieser Nekropole für ein Fortleben mykenischer Kunsttradition nach dem XII. Jahrh. zu entkräftigen. Er berücksichtigt bei seiner Prüfung nur das ägyptische, nicht das assyrische und das reiche phoenikische Material, und doch behaupten die englischen Herausgeber, dass assyrische, mit spätmykenischen Vasen in einem Grabe gefundene Siegelsteine erst dem IX. Jahrh. angehören. Ebenso wenig ist ein Versuch gemacht die stilistische Eigenart der goldenen Diademe, deren Abhängigkeit vom Orient selbst Furtwängler erkennt, chronologisch zu verwerten. Es lässt sich hier, und in der Zersetzung der mykenischen Elemente überhaupt, viel mehr herausbringen, was auch für die zeitliche Fixierung dieser Nekropole von Belang sein könnte. Aber ich kehre bei einer anderen Gelegenheit zu diesem Thema zurück.

Das sind alles nur Nebensachen. Sonst sei dieses kleine, nützliche Buch allen, auch den Philologen, bestens empfohlen.

Frederik Poulsen.

Franz Cumont, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Vorlesungen am Collège de France. Deutsch von *Georg Gehrlich*. Leipzig u. Berlin 1910, Teubner. XXIV + 344 S.

Den belgiske Forsker Fr. Cumont, der har vundet sig et stort Navn ved sine omfattende Undersøgelser over Mithradyrkelsen, har i den Bog, som her foreligger i tysk Oversættelse, behandlet en af de i religionshistorisk Henseende interessanteste Perioder i Verdenshistorien, nemlig den store Tros- og Kultusblanding i Romerriget, som gik forud for og — kunde man vel sige — betingede Kristendommens Sejr. Med sin overlegne Beherskelse af Stoffet og sin Evne til klar og overskuelig Fremstilling har Forfatteren forstaaet at ordne og udrede det tilsyneladende Kaos af eksotiske Trosformer, som mødes og krysses i Romerriget allerede i den senere Republiktid og end mere i Kejsertiden. Cumont hører til de Videnskabsmænd, der aldrig, naar de fordyber sig i Detaillen, taber Helheden af Syne. Alt er anbragt paa rette Plads, og Led føjes til Led, indtil Bygningen er færdig. Selve Fremstillingens arkitektoniske Struktur forhøjer Nydelsen ved en Fordybelse i Cumonts Arbejde.

Den gamle Teori, at de orientalske Kultusformers Indtrængen i Romerriget blot betød en Dekadence og en Barbarisering, holder jo ikke længere Stik. Man er nu klar over, at disse nye religiøse Indflydelser i mange Henseender virkede aandeligt berigende, i hvert Fald bragte nyt Liv og friske Rørelser. Dette Forhold betones ogsaa stærkt af Forf. Romertroens tørre Formalisme og mekaniske Rituel tilfredsstillede hverken Sanserne eller Tænkningen, heller ikke en etisk Trang, der hævede sig over det rent elementære. Erstatningen for, hvad Romerreligionen ikke kunde give, kom da ganske naturligt fra den Kant, hvorfra Romerne fik saa mange andre Impulser, fra Østen. Orientens Religioner udbredtes i det romerske Verdensrige med det stigende Handelsliv, med Slaverne og med de for en stor Del af Orientalere bestaaende Hære, der hyppigt forflyttedes fra det ene Grænseland til det andet. De fremmede Religioner daaredes Sanserne ved prægtige Fester og Processioner, hemmelighedsfuld Mystik og en lidenskabelig Kultus, de aabnede ved dristige metafysiske Spekulationer nye Vidder for Erkendelsen, og de bragte endelig en universel, tildels asketisk Moral, som støttede sig paa Forestillingen om en Salighedstilstand efter Døden.

Lilleasien, Ægypten, Syrien og Persien er de fire Lande, der giver de vigtigste Bidrag til Romernes religiøse Orientalisering. Først kommer Lilleasien med den frygiske «Magna Mater», Jordgudinden Cybele, Attis' Ægtefælle, der dyrkedes med en lidenskabelig, ekstatisk Kultus. «Magna Mater» kom Romerne til Hjælp i Nødens Stund, og hendes Kultus sanktioneredes af Staten,

dog under Iagttagelse af forskellige Forsigtighedsregler, for at ikke det fremmede Væsen skulde smitte. Men det hjalp intet. Den nye Kultus vandt i Popularitet, hvad de gamle Romerguder mistede. Egentlig var Magna Mater-Dyrkelsen opstaaet af alskens primitiv Træ-, Dyre- og Stenkultus, men Cybele og Attis havde efterhaanden opslugt de fleste lilleasiatiske Guddomme, formodentlig kom ogsaa jødisk Indflydelse til; siden smeltede Cybele sammen med den persiske Anahita, og Cybeledyrkelsen sluttede Forbund med Mithramysterierne. Dermed kom persiske Ideer om Urenhed og Renselse ind i den frygiske Kultus og fik deres Udtryk i det barbariske «Taurobolium», en Renselse eller Genfødsel gennem et Styrtebad af Blod fra en slagtet Tyr. Cybeledyrkelsen holdes overhovedet, saa længe den bestaar, aaben for alle de Ændringer, som den til enhver Tid herskende religiøse Tankeretning — sidst Nyplatonismen og endog Kristendommen — kan tilføre den.

Ægypten bragte Serapisdyrkelsen og Isismysterierne. Serapis, denne Videreudvikling af Osiris med hellenistisk Tilsnit, var bleven det religiøse Symbol paa Ptolemæernes Herredømme. Hans Dyrkelse udbredtes overalt, hvor Lagidernes Indflydelse mærkedes, og hvor der var Handelsforbindelse med Alexandria. Serapis' og Isis' Dyrkere blev i Rom oftere Genstand for Forfølgelser, navnlig fordi Rom frygtede Alexandrias Overlegenhed og mistænkte disse mest fra de lavere Samfundslag rekruterede hemmelige Sammenlutninger for at give Ly til en statsfjendisk Agitation. Alligevel vinder de frem, og i den første Kejsertid erobrer de saa at sige hele Romerriget fra den britanniske Grænse til Donau og Sahara. I Begyndelsen af det tredje Aarhundrede e. Kr. har Serapis-Isisdyrkelsen naaet sin største Magt, saa begynder den at fortrænges af andre orientalske Guddomme, men den bestaar lige til Oldtidens Slutning. I Serapis-Isismysterierne havde den gammelægyptiske Kultus naaet sin højeste Udvikling; dens eskatologiske Lære var bleven en etisk farvet Forjættelseslære; i Stedet for Filosofernes modstridende Meninger om Livet efter Døden bød den paa Vished om en salig Udødelighed for den, der fromt havde tjent Serapis.

Med de syriske Slaver og med den syriske Handelsvirksomhed, som man først i den seneste Tid er begyndt at vurdere efter Fortjeneste, og endelig med de syriske Soldater kom semitisk Gudsdyrkelse ind i alle Dele af Romerriget: Atargatis og de forskellige Baal'er. Den semitiske Religion havde bevaret mange Træk af primitiv Naturalisme, af Stendyrkelse og Dyredyrkelse. Duen og Fisken var hellige Dyr, den sidste helliget Atargatis, og dens Kultus synes at leve videre i den kristne Tid i Ichthys-Symboliken. Meget i Lukians og Apuleius' Skildringer af de omvandrende Atargatis-Præsters Færd minder om Nutidens Der-visch- og Fakirvæsen med dens underlige Blanding af ekstatisk Begejstring, skruet op til blodigt Selvplageri, og forretningsmæssig Beregning. De længe vedvarende Menneskeofre og Astartetemp-

lernes Udskejelser fuldender Billedet af den utiltalende Side af den syriske Kultus. Paa den anden Side bragtes ad denne Vej Resultaterne af den vældige religiøse Strømbrydning i Forasien, af Brydningen mellem Aramæismen, Jødedommen og Hellenismen, til Vesten. De gnostiske Ideer og senere Manikæismen var Resultater af en intensiv Spekulation, fostret af den store Kulturblanding i Forasien. Herigennem modtog Romerne tillige Kulturarven fra Babylon, som de havde modtaget Arven fra Ægypten. Semiterne bragte et højt udviklet eskatologisk System og en Haand i Haand med Astrologien udviklet solar Panteisme.

Fra Perserne fik Rom i Kejsertiden navnlig Paavirkninger paa det politiske Omraade. Darius' Statssystem, der havde levet videre i Diadoch-Rigerne, havde paa mange Maader Indflydelse paa Cæsarernes Verdensstat. Men ogsaa zarathustriske Ideer naaede til Rom, mest ad indirekte Vej, ad Baner, som er vanskelige at følge, tildels med Magermenigheder, som havde slaaet sig ned i Lilleasien og Ægypten. Herfra kom Mithradyrkelsen, som navnlig bredte sig paa Flaviernes Tid, og som i Virkeligheden var en Parsisme med Tilsætning af semitisk Teologi. Commodus lod sig indvie i Mithramysterierne, og et Aarhundrede senere var Mithras Magt vokset saa stærkt, at det en Tidlang var tvivlsomt, om Mithrareligionen eller Kristendommen skulde gaa af med Sejren. Mithradyrkelsen førte den skarpe iranske Dualisme med sig, Opfattelsen af Verdensløbet som en Kamp mellem det gode og det onde Princip, en Kamp, hvori Mennesket havde sin Plads som aktiv Deltager; dermed medførte den tillige den gammeliranske livskraftige Arbejds- og Kampmoral, som der var saa god Brug for i Romerrigets fremskridende Dekadence.

Det følgende Kapitel omhandler den kaldæiske Astrologi, dens filosofiske Begrundelse og den Tilbedelse af de kosmiske Kræfter, som den bragte Masserne, og Astrologiens Pendant, den fra Ægypterne, Kaldæerne og zarathustriske Sekterere stammende Magi. Endelig drager Forfatteren i Slutningskapitlet Hovedlinjerne for hele denne uophørlige Opløsnings- og Nydannelsesproces, som er foregaaet i Romerrigets religiøse Udvikling fra det Øjeblik, da Romerne først fik Berøring med Orienten. Længe har man miskendt denne Udviklings Betydning, bl. a. fordi den kristne Polemik gav en falsk Forestilling om de religiøse Forhold i det hedenske Rom. Naar de kristne Skribenter gerne rettede deres Kamp mod den gamle Mytologis Guder og Heroer, saa var det en Kamp mod Døde. Den levende Hedentro var de orientalske Trosformer, der alle havde antaget Karakteren af Mysterier. De betød paa en Maade en Tilbagevenden til Naturdyrkelsen, men til en Naturdyrkelse af en ganske anden Art end den primitive Tids, en metafysisk underbygget, mod Monoteismen tenderende Dykkelse af Verdensaltet og dets Kræfter, bag hvilke man aner den ubønhørlige Skæbne, en Tro paa en Verdensdom med Op-

standelse og Salighed for de gode og fromme og Tilintetgørelse for de ugudelige. Saaledes bevæger den hedenske Teologi fra den romerske Kejsertid sig i samme intellektuelle og moralske Sfære som Kristendommen, og den romerske Verden glider uden Rystelser og uden Brud lempeligt fra den ene over i den anden.

Cumonts Bog aabner Indblik i det romerske Verdensriges Kultur ad Porte, som var stængede for tidligere Generationer. Selv om meget af Kildematerialet var kendt, har først den paa Arkæologiens Resultater støttede moderne religionshistoriske Forskning gjort en rationel Udbytning af dette Materiale mulig. Der kastes herigennem nyt Lys over mange Punkter i den antike Kulturs og det antike Aandslivs Udvikling. Forfatteren har sat sig en stor Opgave og bemestret den tilfulde; han har givet os lødige Videnskab i en fængslende Fremstilling.

Arthur Christensen.

Ed. Schwartz, Charakterköpfe aus der antiken Literatur. Erste Reihe, 3. Aufl. Zweite Reihe. Leipzig u. Berlin 1910, Teubner. 128 S. og 136 S.

Den første Række Foredrag, der er dediceret «der Strassburger Græca», udkom allerede 1902 som Bog, efterat de i Vinteren 1901/2 var holdt ved det tyske «Hochstift» i Frankfurt a. M. At den i Løbet af saa forholdsvis kort Tid har opnaaet tre Oplag er baade et Vidnesbyrd om den udmærkede Forfatters heldige og dygtige Emnevalg og Fremstillingsmaade og tjener tillige til Ære for det tyske Publikum. Naar det i det korte Forord hed, at Bogen ikke er bestemt for Fagfæller, saa skal dette naturligtvis kun sige, at Filologen ikke maa vente at finde et lærd Apparat — Citater og Bevissteder — knyttet til Texten, der henvender sig til et Publikum, et Publikum ganske vist, som staar adskilligt over det gennemsnitsdannede.

Den samtlige Idé for den første Foredragsrække var, som det allerede er udtrykt i Titlen, at fremstille individuelt særprægede Skikkelser fra de to klassiske Litteraturer, hvis Personligheder for den almindelige Bevidsthed kun altfor let udviskes ved at henføres under Almenbegrebet «de gamle» eller «Antiken». Behandlede er Hesiod og Pindar, Thukydides og Euripides, Sokrates og Platon, Polybios og Poseidonios samt endelig Cicero.

Ved en fin Fremstilling af det Jeg-løse i det ældste Epos fremhæves Hesiod som den første græske Digter, der var sig sit Jeg bevidst i dets Modsætning til Omverdenen. Ud af Theogonien og «Arbejder og Dage» træder den ejendommelige Personlighed,

for hvem Muserne har aabenbaret sig paa Helikon, og som i Striden for sin kummerlige Existens bliver Arbejdets og den ringe Mands Digter. Og ved Kontrasten til Pindar, den troende Tilhænger af den gudfostrede Adels Højhed, træder begge Skikkelser desto klarere frem.

Det næste Billede fører ind i den perikleiske Tidsalder. Ved Skildringen af Thukydides' Historieværks Tilblivelse opstaar naturligt Tegningen af Manden selv. Hans skarpe Blik for Realiteterne og hans Opfattelse af Politik som en Kamp om Magten berettiger Sammenstillingen med Machiavelli. Hans kritiske og realistiske Sans genfindes hos hans samtidige, Euripides, hvis Ejendommelighed fremhæves ved hans Forhold til sine Forgængere og til sine Emner.

Af Sokrates' mægtige Personlighed drager Forf. et Par Træk frem: hans Tale var rettet til den enkelte, og hans Ironi og kritiske, autoritetsfjendtlige Rationalisme var i nær Slægt med almindelige attiske Egenskaber, men dog prægede af hans rige Individualitet. Hans store Skildrer, Platon, fremstilles i sin Udvikling fra Kunstner til Tænker og Profet og som Grundlægger af Akademiet.

Paa et mindre bevandret Omraade ligger Emnet for Foredraget om Polybios og Poseidonios, der peger paa den betydningsfulde Epoche, da Hellenismen gik Vestpaa og i mange Maader erobrede Rom. Polybios skildres som den, der ved sin Afstamning og sin Ungdoms Opgaver saavel som ved sit Ophold i Rom og ved sin nære Forbindelse med de bedste af Romerne, frem for alt med den unge Scipio, var kaldet til at lede Hellenernes politiske Tænkning og videnskabelige Betragtning af Staten hen paa Rom. Og paa lignende Vis forstod Panaitios fra Rhodos at omforme den filosofiske Etik efter de nye Forhold. Guddommen, som manglede i Panaitios' System, indfører Poseidonios, Hellenismens sidste store Aand, de romerske Senatorsønners Lærer.

Afslutningen paa det første Hefte danner en Karakteristik af Cicero, der, skreven *sine ira et studio* og med den mest indtrængende Forstaaelse, er vel egnet til at føre os Mennesket Cicero nærmere, den nøjest kendte af alle den antike Literaturs Skikkelser.

Den ny tilkomne Række, der er dediceret Julius Wellhausen, er helliget Hellenismen og saaledes knyttet til den første Serie ved det fjerde Foredrag i denne. Ogsaa de fem nye Foredrag, der har samme Oprindelse som de tidligere, behandler lutter skarpt prægede Individualiteter, som tegnes op med faste Streger. Begyndelsen gøres med Diogenes *ὁ κύων* — denne enestaaende Original, denne «Falskmøntner, der præger Konventionsdaleren om» — og hans Efterfølger Krates, som er den første Kyniker. Med Rette pointeres det, at Antisthenes ikke, som Traditionen vil, har stiftet den kyniske Skole: før *ὁ κύων* kan der ingen *κυνικός* være.

Epikur, den første græske Filosof, der bevidst opstiller et System, er Emnet for det følgende Foredrag, der skildrer den stille Lære eller Religion og den Venskabsdyrkelse, der udgik fra Epikurs Have. Af særlig Originalitet er Stykket om Theokrit, hvis ydre Livsløb med megen Finhed kombineres af de spredte Vink og hans poetiske Frembringelser. Den helleniske Videnskabs Blomstring i det 3. Aarh. fremstilles i sin karakteristiske Repræsentant Eratosthenes. Bogens Slutning danner et storlinjet Billede af Paulus, hans Værk og hans Liv, hvis Træk er optrukne med stor Fasthed, uden Hensyn til den kirkelige Tradition, men med megen Overbevisningsstyrke. For dette Afsnits Vedkommende henviser Forf. da ogsaa til de Beviser, han har givet i Nachr. d. Göttinger Ges. d. Wissensch. 1907.

Professor Schwartz' Foredrag er en Dokumentering af, hvor nær de Tanker, som beskæftiger Nutiden, er knyttede til den antike Verden; ofte drager han ogsaa selv dristigt og træffende Parallelerne. Den klassiske Filologis største Bedrift i den sidste Menneskealder har været at stryge det verdensfremmede af sig og formulere og løse de store, altid lige betydningsfulde Problemer. Ud af sit eget omfattende Forskerværksted har Prof. Schwartz her skænket en større Kreds disse blanke, fuldendte Arbejder, i hvilke ogsaa det prægnante Sprog bærer den skarpttænkende Forfatters Mærke.

Frederiksborg, Marts 1910.

Carl V. Østergaard.

Plutarchs ausgewählte Biographien für den Schulgebrauch erkl. v. Otto Siefert u. Fr. Blass. 3. Bdchen: Themistokles u. Perikles. 3., umgearb. Aufl. v. Bruno Kaiser. Leipzig u. Berlin 1909, Teubner. 180 S.

Den nye Bearbejdelse af Siefert og Blass' Skoleudgave af udvalgte Biografier af Plutarch, som tager sin Begyndelse med Udgivelsen af Themistokles- og af Periklesbiografien, er en ret gennemgribende Omarbejdning. Dens Formaal er at gøre disse Skrifter tilgængelige for Eleverne i de højere Klasser af det tyske Gymnasium, saa at de, uden Lærerens Hjælp, kan gennemgaa dem som «Privatlektüre». Kommentaren er derfor blevet betydelig udvidet og tager alt med, som paa nogen Maade kan volde Vanskelighed. Bogens Indledning giver en Fremstilling af den græske Biografis ejendommelige litterære Form og Udvikling, naturligvis med Benyttelse af Fr. Leos Værk og af v. Wilamowitz' Behandling af Emnet i «Die griechische Literatur im Altertum». Dernæst angives for hver af de to Levnedbeskrivelser for sig de

Kilder, som Plutarch umiddelbart eller med Mellemlid har benyttet, og der gøres opmærksom paa Plutarchs uomtvistelige Fortrin som Fortæller.

Texten afviger kun paa faa Steder fra Blass' i 2. Udg., til hvilken denne allerede kunde benytte Seitenstettensis og Parisinerne. Den nye kritiske Udgave ved Lindskog, Mewaldt og Ziegler er jo endnu først i Vente. Den løbende Kommentar giver lexikografiske, grammatiske, reale og historisk-kritiske Oplysninger i saa rigeligt Maal, som dens Hensigt kræver — medtagende ogsaa det elementære og i et koncist Sprog.

Frederiksborg, Marts 1910.

C. V. Ø.

W. H. Roscher, Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schrifttum der Semiten. (Abh. d. Sächs. Ges. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. XXVII 4.) 48 S. 2 Mark.

—, Die Tesserakontaden und Tesserakontadenlehren der Griechen und anderer Völker. (Ber. d. Verh. d. Sächs. Ges. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. LXI 2.) Leipzig 1909, Teubner. S. 15—206. 6 Mark.

Det er meget upraktisk, at disse to Afhandlinger er udgivet hver for sig med et halvt Aars Mellemlid, ovenikøbet i forskellige Rækker og derved forskelligt Format. Den første rekapituleres i Begyndelsen af den anden, og i denne findes ogsaa en Del meget vigtige «Nachträge» til den første, ja endog en meget udførlig systematisk Indholdsangivelse, saavel som Registret til begge Afhandlinger. Dette gør den første Afhandling næsten umulig at bruge, naar man ikke tager den anden til Hjælp, og har opfyldt den anden med en Masse Henvisninger. Heller ikke i det enkelte er Stoffets Ordning altid hensigtsmæssig.

Med disse formelle Indvendinger er rigtignok ogsaa det væsentlige, der er at udsætte paa Arbejdet, sagt. Begge Afhandlinger bringer et omfattende Stof, der hviler paa stor Lærdom; navnlig for den førstes Vedkommende har Roscher faaet Hjælp fra kompetente Fagmænd. Den mærkværdigt store Rolle, kun overtruffet af 7-Tallet, som 40-Tallet spiller i alle mulige Forhold hos Semiter og Grækere, udledes overbevisende af reale Forhold, naturlige Perioder paa 40 Dage, nemlig Barselkvindens Urenhed i 40 Dage, Svangerskabsperioden paa 280 (7×40) Dage, samt de 40 Dage, Plejaderne er usynlige (Hesiod. Erga 385). Der konstateres en overordentlig stor Overensstemmelse mellem de to Kulturomraader, men Roscher afviser med Rette eftertrykkeligt den Mulighed at forklare alt dette hos Grækerne som Laan fra

Østen, eftersom det meste ogsaa findes hos helt andre Folkeslag. Meget indgaaende behandles 40-Tallets Forekomst i de hippokratiske Skrifter, navnlig i Læren om de kritiske Dage. Ved Tabeller vises, hvorledes 7-Tallet er faktisk eneherkende i de knidiske Skrifter, medens Epidemierne I og III viser stærk Forkærlighed for 20 og 40; de «ægte hippokratiske» Skrifter, hvortil her regnes Aphorismene og Prognostica samt *περὶ διαίτης ὁξέων*, staar de knidiske nærmest. Da en Autoritet paa dette Omraade som Joh. Ilberg har læst Korrektur og bidraget med værdifulde Bemærkninger i «Nachträge», er der Grund til at bide Mærke i dette Resultat.

Paa enkelte Punkter kunde man ønske større Udførlighed. Kun ganske løseligt (I p. 11, II p. 150) omtales, hvor længe Barselkvindens Udelukkelse fra Kirken i 40 Dage (eller 6 Uger) efter Leviticus 12 har holdt sig. Selv her i Danmark, hvor de katholske Rester dog er saa faa, har «Indledelsen» som bekendt holdt sig i afsides Egne. Da denne Skik forkastedes af Reformatorerne og forøvrigt ikke overalt i den katholske Kirke var i Brug¹, beror dens Bevarelse, som sanktioneredes i Christian d. femtes Lov, aabenbart paa, at den stemmede med primitive Forestillinger i Menigheden. Danmark er overhovedet kun nævnt for noget ligegyldigt p. 156, derimod heller ikke for de «40 Riddere» som Vejrforkyndere; de tyske Paralleler staar II p. 58, Anm. 67 (en Efternøler i Registret p. 198, Anm. 2).

Som Helhed er der ikke taget for meget med, en Fejl, der i den Art Arbejder er saa almindelig; dog rettes for dristigt paa Tal, der ikke passer, p. 69 og 70 (Anm. 84, 85). En anden Detalje, der kunde kritiseres, er at Hesiodos (II p. 49 sml. 64) sættes til c. 800 f. C., skønt der dog nu ikke er Tvivl om, at denne Poesi skal sættes en 100 Aar senere; denne Forskel spiller dog sikkert ingen videre Rolle for de astronomiske Beregninger, Ginzler her har udført, eftersom Hesiodos' 40 Dage for Plejadernes Usynlighed dog slet ikke passer nøjagtigt. At et Fragment af Hesiodos p. 47 citeres efter Götting og Kinkel, men ikke efter Rzach, er forældet og upraktisk.

Som sagt, Afhandlingerne kan anbefales varmt til dem, der søger Oplysning om disse Spørgsmaal, og vil sikkert ligesom de tidligere, der behandlede 7- og 9-Tallet, være til betydelig Nytte.

Ada Thomsen.

¹ En Samling af Stoffet findes i J. L. Böttiger: Kirkegangskonens Indledning, 1882.

Velleius II 117.

For et par år siden blev jeg opmærksom på, at overlærer Schmidt i sin Lærebog i Historie for Mellemskolen I S. 70 i en karakteristik af statholderen Quintilius Varus havde skrevet: «han regnede Germanerne kun for halvt Mennesker, halvt Dyr», og i septbr.-hæftet 1909 af «Deutsche Rundschau» (XXXV s. 412) skriver Gottlob Egelhaaf i en artikel om slaget i Teutoburgerskoven med påberåbelse af Velleius II 117: «er hatte auch von den Germanen die echt römisch-aristokratische Auffassung, wie derselbe Historiker sagt, dasz sie von Menschen nichts an sich hätten als Stimme und Gliedmaszen». Stedet, der lyder: *concepit esse homines, qui nihil praeter vocem membraque haberent hominum*, kan, formelt set, forstås således; men langt naturligere er det dog at opfatte relativsætningen som indeholdende en modsætning, hvorved meningen bliver: «han bildte sig ind, at de, som (i virkeligheden) intet menneskeligt havde ved sig undtagen stemme og lemmer, var mennesker». Hermed stemmer fortsættelsen: *quique gladiis domari non poterant, posse iure mulceri*, som karakteriserer Varus' naive tro på Germanernes modtagelighed for den romerske kultur; indikativen *poterant*, der indeholder Velleius', ikke Varus' tanke, viser på en vis måde, at Varus slet ikke havde planer om at bruge våbenmagt for at udbrede Roms herredømme.

Karl Hude.

In Plutarchum.

Demetr. 1. Αἱ δὲ τέχναι μετὰ λόγον συνεσιῶσαι πρὸς αἴρεσιν καὶ λήψιν οἰκείου τινός, φυγὴν δὲ καὶ διάκρουσιν ἀλλοτριίου, τὰ μὲν ἀφ' αὐτῶν προηγούμενος, τὰ δὲ ὑπὲρ τοῦ φυλάσσειν κατὰ συμβεβηκός ἐπιθεωροῦσι.] In cod. Parisiño 1671 ἐφ' αὐτῶν suprascriptum est, quod haud dubie recipiendum est; sententia enim postulat: quae ad se pertineant. Cf. Thuc. I 17, 1 τὸ ἐφ' αὐτῶν et Matthiae gramm. p. 1368.

Carolus Hude.

- Brugmann, Karl, Das Wesen der lautlichen Dissimulationen. (Do. do. XXVII 5.) Do. do.
- Peter, H., Die römischen sog. 30 Tyrannen. (Do. do. XXVII 6.) Do. do.
- Hirzel, R., Die Strafe der Steinigung. (Do. do. XXVII 7.) Do. do.
- Meister, R., Ein Ostrakon aus dem Heiligtum des Zeus Epikoinios im kyprischen Salamis. (Do. do. XXVII 9.) Do. do.
- Lipsius, H., Zum Recht von Gortyns. (Do. do. XXVII 11.) Do. do.
- Bethe, E., Hektors Abschied. (Do. do. XXVII 12.) Do. do.
- Partsch, J., Des Aristoteles Buch «über das Steigen des Nil». (Do. do. XXVII 16.) Do. do.
- Schreiber, Th., Griech. Satyrspielreliefs. (Do. do. XXVII 22.) Do. do.
- Wilcken, U., Zum alexandrinischen Antisemitismus. (Do. do. XXVII 23.) Do. do.
- Heinrici, G., Zur patristischen Aporienliteratur. (Do. do. XXVII 24.) Do. do.
- Steindorff, G., Die ägyptischen Gaue und ihre politische Entwicklung. (Do. do. XXVII 25.) Do. do.
- Studniczka, F., Zur Ara Pacis. (Do. do. XXVII 26.) Do. do.
- Heinze, R., Ciceros politische Anfänge. (Do. do. XXVII 27.) Do. do.
- Aristotelis Πολιτεία Ἀθηναίων, post F. Blass ed. Th. Thalheim. Bibl. Teubn.
- Menandrea, ex papyris et membranarum vetustissimis ed. A. Körte. (Ed. maior et minor.) Do. do.
- Poetae Latini minores, post Aem. Baehrens it. rec. F. Vollmer. Vol. I: Appendix Vergiliana. Do. do.
- Birt, Th., Jugendverse u. Heimatpoesie Vergils. Erklärung des Catalepton. Leipzig, Teubner.
- Einleitung in die Altertumswissenschaft, hrsg. von A. Gercke u. E. Norden. I. Do. do.
- Finck, F. N., Die Sprachstämme des Erdkreises. (Aus Natur u. Geisteswelt. 267.) Do. do.
- , Die Haupttypen des Sprachbaus. (Do. do. 268.) Do. do.
- Thulin, C. O., Die etruskische Disciplin. III. (Göteborgs Högsk. Årsskr. 1909. I.) Göteborg, Wettergren & Kerber.
- Auswahl aus Plutarch, von H. Schickinger. I: Einl. u. Text. Leipzig & Wien, Freytag & Tempisky.
- Loewe, R., Deutsches Wörterbuch. (Samml. Göschen. 64.) Leipzig.
- Björkman, E., Nordische Personennamen in England in alt- u. frühmittelengl. Zeit. (Stud. zur engl. Philol., hrsg. von L. Morsbach. XXXVII.) Halle a. S., Niemeyer.
- Harrod, S. G., Latin Terms of Endearment and of Family Relationship, a lexicogr. study based on vol. VI of the C. I. L. (Diss.) Princeton, Univ. Library.
- Studier i nordisk filologi, utg. genom H. Pipping. I. (Skr. utg. av Svenska Litt.-Sällsk. i Finland. XCII.) Helsingfors.
- Maal og Minne. 1910. 1. Kria., Aschehoug (komm.).
- Kleemann, A. von, Schülerkomm. zu Euripides. I—III. Iphig. Taur., Hippol., Medea. Leipzig & Wien, Freytag & Tempisky.

Indhold af 19de binds 1ste og 2det hæfte.

	Side
Alexander den Store i den orientalske Overlevering. Af dr. phil. <i>Arthur Christensen</i> i København.....	1
Volpecula — nitedula. Af adjunkt <i>H. Holten-Bechtolsheim</i> i Sorø	23
De N. E. <i>en</i> -verben i historisk belysning. Af adjunkt, dr. phil. <i>Carl Palmgren</i> i Stockholm	27

Anmeldelser.

<i>E. Ziebarth</i> , Aus dem griechischen Schulwesen. Af prof., dr. phil. & litt. <i>J. L. Heiberg</i> i København	52
The Symposium of <i>Plato</i> , ed. by <i>R. G. Bury</i> . Af dr. phil. <i>Hans Ræder</i> i København.....	54
<i>J. Ilberg</i> & <i>M. Wellmann</i> , Zwei Vorträge zur Gesch. der antiken Medizin. Af samme.....	55
<i>Augustini</i> de civitate Dei, tert. rec. <i>B. Dombart</i> . I—II. Af samme	56
<i>Philodemi</i> περί τοῦ κατ' Ὀμήρον ἀγαθοῦ βασιλέως, ed. <i>A. Olivieri</i> . Af samme	57
<i>Anonymi</i> chronogr. syntomos, ed. <i>A. Bauer</i> . Af samme	58
<i>Harvard Studies</i> . Vol. XX. Af samme	58
<i>Ciceronis</i> de virtutibus libri fragmenta, coll. <i>H. Knoellinger</i> . Af adjunkt <i>Valdemar Thoresen</i> i Randers	59
<i>Weltsprache und Wissenschaft</i> . Af forstander, dr. phil. <i>G. Forchhammer</i> i Fredericia	63
<i>Otto Jespersen</i> , A Modern English Grammar. I. Af adjunkt, dr. phil. <i>N. Bøgholm</i> i Birkerød.....	68
<i>D. Jones</i> , The Pronunciation of English. Af samme	72
<i>Platons</i> Gorgias, erkl. von <i>W. Nestle</i> . Af arkivassistent <i>William Norvin</i> i Odense.....	73
<i>A. Köster</i> , Das Pelargikon. Af dr. phil. <i>Frederik Poulsen</i> i København	75
<i>D. Fimmen</i> , Zeit und Dauer der kretisch-mykenischen Kultur. Af samme.....	78
<i>F. Cumont</i> , Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum. Af <i>Arthur Christensen</i>	80
<i>Ed. Schwartz</i> , Charakterköpfe aus der antiken Literatur. I—II. Af adjunkt <i>Carl V. Østergaard</i> i Frederiksborg.....	83
<i>Plutarch</i> , Themistokles und Perikles, erkl. von <i>B. Kaiser</i> . Af samme	85
<i>W. H. Roscher</i> , Die Zahl 40 im Glauben, Brauch u. Schrifttum der Semiten. Af mag. art. <i>Ada Thomsen</i> i København.....	86
—, Die Tesserakontaden der Griechen u. anderer Völker. Af samme	86

Mindre meddelelser.

<i>Velleius</i> II 117. Af rektor, dr. phil. <i>Karl Hude</i> i Frederiksborg ...	88
In <i>Plutarchum</i> . Scr. <i>Carolus Hude</i>	88